

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Центральна наукова бібліотека

*Зі світлою і вдячною пам'яттю про моїх батьків
присвячується дітям і онукам*

Н. М. Березюк

ВЧЕНИЙ І БІБЛІОГРАФІЯ

XIX – середина XX століття

Нариси. Бібліографія бібліографії

**Харків
2021**

УДК 011:378.4.011.3-051(477.54-25)

Б 48

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 4 від 25.03.2019 року)*

- Б 48 Березюк Н. М. Вчений і бібліографія. XIX – середина XX століття : Нариси. Бібліографія бібліографії : [біобібліогр. слов.] / Н. М. Березюк. – Харків, 2021. – 153 с.

Історико-бібліографічне дослідження знайомить з бібліографічною спадщиною науковців Харківського університету, які зробили вагомий внесок у становлення і розвиток вітчизняного бібліографознавства, в теорію, методику та практику бібліографування.

Праця призначена історикам, краєзнавцям, науковим працівникам у галузі бібліографознавства і бібліотекознавства, студентам вищих навчальних закладів, фахівцям бібліотек, усім, хто цікавиться історією науки та бібліотечної справи.

Авторський проект, нариси, бібліографія та передмова: Н. М. Березюк
Наукове редагування: д-р іст. наук, проф. С. І. Посохов, канд. іст. наук, проф. С. М. Куделко, канд. пед. наук, проф. А. Я. Соляник, канд. пед. наук, доц. В. В. Сєдих

Бібліографічне редагування: С. Б. Глибицька

Загальне редагування: С. Б. Глибицька, Р. І. Голубова, В. В. Круглова, О. П. Щербініна

Відповідальний редактор: І. К. Журавльова

Комп'ютерне опрацювання: С. С. Богданова, О. Ю. Самохвалова, О. І. Тимченко

УДК 011:378.4.011-051(477.54-25)

© Березюк Н. М., 2021

ISBN 978-966-2741-78-0

Зміст

До читача	4
Вчені про дослідження Н. М. Березюк «Вчений і бібліографія»	
Посохов С. І. Історія Каразінського університету – невичерпна	6
Куделко С. М. Вчені у витоків вітчизняної бібліографії: рецензія на монографію Н. М. Березюк	7
Соляник А. А. Вагомий внесок до історіографії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (про збірник біобібліографічних нарисів Н. М. Березюк «Вчений і бібліографія (XIX – середина XX ст.)» в серії «Видатні постаті в історії Харківського університету»	8
Сєдих В. В. Відгук на науковий твір Н. М. Березюк «Видатні постаті в історії Харківського університету: вчений і бібліографія»	12
Біобібліографічні нариси	
Джунковський Василь Якович (1767–1826)	15
Кеппен Петро Іванович (1793–1864)	22
Срезневський Ізмаїл Іванович (1812–1880)	33
Чириков Григорій Сергійович (1835–1881)	47
Тихомандрицький Матвій Олександрович (1844–1921)	57
Комаров Михайло Федорович (1844–1913)	64
Сумцов Микола Федорович (1854–1922)	74
Багалій Дмитро Іванович (1857–1932)	87
Бузескул Владислав Петрович (1858–1931)	95
Рубинський Костянтин Іванович (1864–1930)	104
Синцов Дмитро Матвійович (1860-1946)	114
Невський Володимир Іванович (1876–1937)	124
Плевако Микола Антонович (1890–1941)	134
Айзеншток Ієремія Якович (1900–1980)	141
Бойко Іван Захарович (1908–1970)	146
Алфавітний покажчик персоналій	151
Відомості про автора	152

До читача

Історія Харківського університету свідчить, що він завжди надавав своїм вихованцям таку підготовку, яка дозволяла досягнути успіхів у царинах не тільки фахової приналежності, але й у галузях, далеких від одержаної спеціальності. Одним із таких прикладів ми вважаємо невідомий університетському загалу внесок його науковців у становлення і розвиток вітчизняної бібліографії. Сьогодні бібліографічне забезпечення входить до інфраструктури науки, а бібліографія розглядається як допоміжна дисципліна. Тому особливий інтерес мають бібліографічні розвідки науковців Харківського університету, що стали підвалинами української науково-допоміжної бібліографії.

Історико-бібліографічне дослідження «Вчений і бібліографія» – спроба доторкнутися і осмислити унікальну особливість і значущість університетської освіти і науки. Вперше виокремлено внесок науковців Харківського університету в бібліографію.

Розпорошена, напівзабута їхня бібліографічна спадщина в межах єдиної розвідки надає уявлення про обсяг бібліографічних праць, значення і місце у розвитку бібліографії, як напрямку інтелектуальної діяльності вчених. Значна частина вчених одночасно з розвитком своїх досліджень створювали бібліографічні покажчики, розробляючи галузеву бібліографію. Інші – за покликанням зробили бібліографію справою свого життя. Але всі вони, безумовно, зробили свій внесок в історію вітчизняної бібліографії, значення якого важко переоцінити.

Включені у вибіркового порядку матеріали охоплюють період XIX – середини XX століття, пов'язаний з виникненням на теренах України книговидавничої діяльності, значною мірою обумовленої створенням Харківського університету, його друкарні і необхідністю становлення бібліографії. Подальший її розвиток характеризувався незмінною участю вчених університету в цій справі.

Дослідженню передують відгуки вчених-істориків – професорів С. І. Посохова, С. М. Куделка (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), вчених-бібліографів і бібліотекознавців – професора А. А. Соляник, доцента В. В. Седих (Харківська державна академія культури) щодо розглянутої теми.

У працю включено 15 біобібліографічних статей про вчених – представників гуманітарних і природничих наук, розмішених за хронологією. Кожна стаття-персоналія складається з трьох розділів.

Перший розділ містить біографічний нарис¹ про життя і діяльність науковця у контексті бібліографічного доробку. Нариси не претендують на оригінальність дослідження.

Другий розділ «Праці» складає базову основу покажчика. Загалом книга містить 315 основних бібліографічних праць учених, головним чином, фундаментальних, охоплюючих значні історичні періоди в їхній часовій послідовності. Матеріали розміщено за хронологічно-алфавітним порядком. Бібліографічні описи здійснено відповідно до чинних стандартів.

Третій розділ «Література» загалом містить 369 використаних джерел, які включають відомості про вчених. Але ефективність використання літератури цього розділу була мінімальною. Бібліографічні праці здебільшого залишалися поза увагою дослідників, рецензентів, не аналізувалися та не оцінювалися. У розділі збережено хронологічно-алфавітний порядок розміщення бібліографічних описів видань. На допомогу читачам наданий алфавітний покажчик персоналій із зазначенням фаху вчених.

У роботі над дослідженням використовувались фонди Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Харківської державної академії культури, фундаментальні бібліографічні покажчики, словники, довідники найбільших наукових бібліотек України.

Дякуємо всім колегам і організаціям, які сприяли роботі над проектом. Зі вдячністю прийемо критичні зауваження, пропозиції та доповнення, котрі просимо надсилати за адресою:

Україна, 61022 майдан Свободи 4, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Науково-бібліографічний відділ. Тел. (057)707-53-49. E-mail: berezukn@ukr.net.

Електронний варіант дослідження представлено у вільному доступі в Електронному архіві Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна:

<http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/14815?fbclid=IwAR19jz7pf8vcF7OutEPmfi7jXYPOdpu0nqWV-gWLDzuJmjdlYQT0skW1YDE>.

---

¹ Біографічні відомості подано за старим і новим стилем з урахуванням сучасного адміністративного поділу.

Вчені про дослідження Н.М. Березюк
«Вчений і бібліографія: XIX – середина XX століття»

Посохов Сергій Іванович,

*професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри історіографії,
джерелознавства та археології Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна*

Історія Каразінського університету – невичерпна

Ми вже звикли називати сучасне суспільство словом «інформаційне», і це зрозуміло. Комп'ютеризація охопила всі сфери життя, електронні засоби та соціальні мережі надали нечувані раніше можливості для комунікації. Ясна річ, що це стало можливим завдяки науковим та технічним винаходам. Водночас, маємо зазначити, що й сама наука та технології отримали завдяки цьому потужний імпульс для розвитку. Все це легко проілюструвати й на прикладі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, який є флагманом української вищої школи.

Однак будь-яке явище має свою передісторію. В даному випадку у представлених читачеві нарисах Н. М. Березюк йдеться про тих вчених, просвітителів та громадських діячів, які зробили внесок у розвиток бібліографії. Традиційно, перш ніж розпочати дослідження, науковці складають бібліографію, з'ясовують думки попередників і сучасників на ту чи іншу проблему, намагаються визначити прогалини та дискусійні моменти.

Бібліографія стає свого роду компасом у морі науки, вона дозволяє зберегти, а при необхідності актуалізувати творчий спадок науковця. Принципи бібліографії покладені в основу сучасних пошукових систем. Відповідно, згадати добрим словом як сучасних бібліографів, так і попередні покоління таких фахівців, – то є обов'язок кожної людини, яка займається інтелектуальною працею.

Автором нарисів стала знаний бібліограф та бібліотекознавець Ніна Михайлівна Березюк, яка є не лише знавцем своєї справи, а й патріотом Харківського університету, оскільки чимало її творів присвячено саме викладачам та вихованцям цього навчального закладу. Ознайомлення із рукописом дозволяє ще раз переконатися в тому, наскільки невичерпною є історія нашого Каразінського університету.

Куделко Сергій Михайлович,
*професор, кандидат історичних наук,
директор Центру краєзнавства
імені академіка П. Т. Тронька
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна*

Вчені у витоків вітчизняної бібліографії

Рецензія на монографію Н. М. Березюк

Викладачі та випускники Харківського класичного університету стояли у витоків вітчизняної бібліографії. Саме завдяки їхнім працям, виникла і досягла зрілості ця галузь бібліотечної справи. Хоча сам термін «бібліографія» з'явився ще до нашої ери в античній Греції, лише в новий час бібліографія поступово виокремилася з широкого напрямку бібліотекознавства та книгознавства. Дана галузь знань стала незмінною супутницею суспільного прогресу.

Засновником української національної бібліографії став М. Комаров (випускник Харківського університету). Надалі, вихованці та викладачі Харківського університету, а також створених на його основі навчальних і наукових закладів, багато зробили для інституалізації даної галузі як наукової і навчальної дисципліни.

Н. М. Березюк відібрала 15 персоналій вчених XIX – початку XX ст., створила нариси їхнього життя і діяльності. У роботі зроблено акцент на внесок вчених у бібліографію. Автор переконливо показує нерозривний зв'язок бібліографічної діяльності учених з розробкою ними конкретних наукових проблем.

Вперше ця тема знайшла своє повне висвітлення, причому робота не має аналогів за широтою охоплення матеріалу серед подібних. Подекуди слід уточнити дати за старим і новим літочисленням. Також варто додати розгорнутий вступ, а саму книгу забезпечити ілюстративним рядом.

Монографія Н. М. Березюк написана літературним стилем, емоційно забарвлена. Однак, авторка не уникла деякої ідеалізації героїв своєї книги. Деякі оцінки носять яскраво виражений аксіологічний характер. Втім, це робить читання більш цікавим.

Загальний висновок. Дослідження Н. М. Березюк «Видатні постаті Харківського університету: вчений і бібліографія» є цінним внеском в історію вітчизняної бібліографії і може бути рекомендоване до друку у видавництва Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Соляник Алла Анатоліївна,
професор, доктор педагогічних наук,

**Вагомий внесок до історіографії
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна**

*(про збірник біобібліографічних нарисів Н.М. Березюк
«Вчений і бібліографія (XIX – середина XX ст.)» в серії «Видатні постаті
в історії Харківського університету»)*

Більш ніж 200-річна історія та світова слава одного з найстаріших в Україні університетів ґрунтується на наукових здобутках його кращих вихованців, внесок яких в розвиток національного науково-освітнього та культурного простору є й донині беззаперечним. Цю тезу підтверджує нова історико-бібліографічна розвідка Н. М. Березюк – відомого бібліографа Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Науковій спільноті достеменно відомо, що основою та відправною віхою кожного дослідження є бібліографічний метод – ретельний відбір та аналітико-синтетична обробка максимальної кількості профільних джерел, що характеризують ступінь розробленості наукової проблеми. Наслідком кожної ґрунтовної бібліографічної розвідки є, як правило, створення бібліографічних посібників, найвизначніші з яких стають основою галузевої та національної бібліографії, частиною її історії, джерельною базою подальших наукових досліджень.

Масштабність інноваційного проекту Н. М. Березюк характеризують такі кількісні дані: на основі ретельної аналітико-синтетичної обробки майже 700 історико-бібліографічних джерел уведено до наукового обігу інформацію про 315 бібліографічних покажчиків, створених у XIX – на початку XX ст. лише п'ятнадцятьма видатними вченими Харківського університету – представниками різних галузей знань, серед яких математики й історики, філологи й географи, фізики й літературознавці. Високий рівень науково-бібліографічної культури укладачів цих бібліографічних покажчиків, якість та повнота відбиття в них матеріалу дозволяють одержати повнішу уяву про творчу лабораторію кожного вченого, довести непересічну роль якісної бібліографічної розвідки як умови успішного та результативного наукового пошуку.

Об'єктом дослідження Н. М. Березюк є бібліографічна спадщина провідних вчених Харківського університету, унікальність праці – в її комплексному характері та відсутності аналогічних потужних напрацювань в українській науково-допоміжній бібліографії. До цього часу бібліографічна складова такої кількості бібліографічних праць вчених Харківського університету не ставала предметом ретельного історіографічного аналізу.

Цінним є також те, що кожна персоналія збірника оздоблена не лише біографічною довідкою, але й аналізом внеску ученого в теорію, методіку та практику бібліографування. Окрім списку науково-бібліографічних праць кожного вченого, наданий також список публікацій про нього.

У історичному контексті внесок окремих представників Харківського університету в становлення й розвиток української бібліографії досліджував І. І. Корнейчик, висвітливши результати своїх напрацювань у ґрунтовній монографії «Історія української бібліографії: дожовтневий період» (1971), яка не має аналогів. Він одним із перших вітчизняних дослідників довів високий професіоналізм університетських вчених, енциклопедичність їхніх знань, систематизаторську майстерність та аналітичність узагальнень в обробці бібліографічного матеріалу. Його оцінки співзвучні з висновком видатного бібліографа К. І. Дерунова, який вважав, що в пошуках теорії бібліографії краще всього звернутися до її історії².

Уважне вивчення біобібліографічних нарисів Н. М. Березюк дозволяє виявити багато цікавих історичних фактів в галузі становлення та розвитку теорії та методіки бібліографування, з'ясувати коло наукових інтересів видатних вихованців Харківського університету. Зокрема, автором доведено, що у витоків сучасних принципів книгоопису стояли професори Харківського університету Василь Якович Джунковський (1767–1826) та Петро Іванович Кеппен (1793–1864). З'ясовано, що саме у 1799 р., за десять років до появи першої друкованої інструкції з книгоопису в Росії, розробленої у 1809 р. для Імп. Публічної бібліотеки О. М. Оленіним, бібліотекар Медичної колегії В. Я. Джунковський вперше застосував винесення прізвища автора в заголовок опису. Один із найвідоміших у першій чверті ХІХ ст. вітчизняних бібліографів П. І. Кеппен вперше застосував дужки задля оформлення в структурі бібліографічного опису відсутніх в оригіналі відомостей або посилань. Окрім цього він започаткував видання першого в Росії міжнародного журналу «Библиографические листы» (1825–1826), заклавши засади бібліографічної журналістики, першим удосконалив методіку бібліографічного опису періодичних видань. Важливо підкреслити, що у його міжнародному журналі була здійснена спроба поточної реєстрації книг, виданих у 1825–1826 рр.

Не менш вагомим був внесок вчених Харківського університету у методіку каталогізації. 1822 р. ректор університету В. Я. Джунковський зробив доповідь на засіданні Харківського товариства наук «О библиографических системах». Поєднуючи виконання обов'язків ректора з керуванням бібліотекою, він уклав і видав у 1824 р. перший в Україні

---

²Дерунов К. И. Жизненные задачи библиографии : (Итоги и уроки прошлого русской библиографии за 200 лет) / К. И. Дерунов // Библиогр. изв. – 1913. – № 1. – С. 8–25; № 2. – С. 89–120.

друкований систематичний каталог, який відбивав 17 тис. одиниць фонду університетської бібліотеки. Використавши досвід західноєвропейської факультетської системи, він самостійно розробив галузеву структуру каталогу, якою в подальшому користувалися комісії з числа вчених університету при укладанні друкованих каталогів.

Привертає увагу й той факт, що після закінчення Харківського університету в 1833 р. всесвітньо відомий у майбутньому вчений-славіст Ізмаїл Іванович Срезневський (1812–1880) працював бібліотекарем першої Харківської публічної бібліотеки. Він уклав і видав «Систематический указатель книг и рукописей, хранящихся в Харьковской публичной библиотеке», який містив відомості про 846 назв книжкових видань. Молодий вчений самостійно розробив для нього схему класифікації літератури. Примірник «Систематического указателя...» й дотепер зберігається у фонді Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка. Укладач розподілив літературу на 10 відділів, кожен з яких дістав літерне визначення (індекс), відповідно першим десяти літерам російського алфавіту. Використавши їх, він виділив комплекси наук, окремі наукові дисципліни, жанри художньої літератури. Вперше на цей оригінальний бібліографічний покажчик звернула увагу Н. Я. Фрідьева, яка у своїй дисертації «Публичные, общественные и народные бесплатные библиотеки Харькова до 1917 г.» писала: «Достатня стрункість, вдале поєднання букв і цифр при індексації, принцип десятковості, покладений у її основу, робили цю класифікаційну систему простою, зручною у користуванні». Високу оцінку праці І. І. Срезневського дав і видатний український бібліографознавець І. І. Корнейчик, назвавши останнього піонером десяткової класифікації.

Значущим для узагальнення новаторського внеску у розвиток української бібліографії є матеріал, присвячений Михайлу Федоровичу Комарову (1844–1913). Як підкреслює автор збірника біобібліографічних нарисів, саме М. Ф. Комаров вперше впорядкував схеми наукової бібліографії, заклавши науково-методологічні засади бібліографування літературної спадщини Тараса Шевченка. Першим у вітчизняній бібліографії Комаров застосував спосіб, відомий нині під назвою «персональних гнізд». Це відбулося за багато років до А. В. Мезьєр, з ім'ям якої пов'язують цей бібліографічний прийом. Варто підкреслити, що саме М. Ф. Комаров є фундатором історії та методики складання бібліографічного репертуару нової української книги, сприяючи підвищенню інтересу світової спільноти до розвитку української бібліографії.

Багато різноманітних наукових та довідкових функцій виконують нариси, присвячені характеристиці бібліографічної спадщини природознавця за освітою Григорія Чирикова, математика Матвія Тихомандрицького, істориків

Дмитра Багалія та Владислава Бузескула, філолога та етнографа Миколи Сумцова, літературознавців Миколи Плевака та Ієремії Айзенштока, філолога та поета Івана Бойка та ін. Славетний перелік імен вчених Харківського університету, що зробили вагомий внесок у розвиток теорії, історії, методики та практики бібліографічної діяльності, можна було б продовжити.

Повна і цілісна історія української бібліографії ще не написана. Період відкриття в її царині зіркових імен і особистостей лише розпочинається. Вивчення бібліографічної діяльності вчених – це важливий крок до персоніфікації її історії та дієвості універсального бібліографічного методу.

Зібрані Н. М. Березюк по крихтах відомості про бібліографічну спадщину видатних вчених Харківського університету не дозволяють забути їхні імена, що вже увійшли в історію вітчизняної науки, освіти і культури.

Безумовно, праця Н. М. Березюк має значну історичну, наукову, культурну цінність і гідна публікації.

Сєдих Віктор Васильович,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи
Харківської державної академії культури*

Відгук
на науковий твір Н. М. Березюк «Видатні постаті в історії Харківського
університету: вчений і бібліографія»

Українські землі у складі двох могутніх імперій (Російської та Австро-Угорської) на зламі XIX/XX ст. являли собою значний інтелектуальний ресурс. Тут працювали вищі навчальні заклади, зокрема класичні університети, десятки наукових товариств, в т. ч. наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові, друкувалися наукові видання, існували власні наукові школи. Отже, й бібліотечно-бібліографічна сфера як форма і спосіб інформаційного забезпечення науки і освіти відповідала тогочасним вимогам. Поступово на українських землях сформувалися науково-бібліографічні центри, природньо, що в університетських містах. У бібліотечної справи і бібліографії як джерел інформації не було конкурентів. Вчені, викладачі, фахівці усвідомлювали, що без бібліографії дослідницька робота є неможливою. Отже брали безпосередньо участь у створенні бібліографічних посібників різного призначення. Викладачі навчали бібліографії своїх студентів, учнів, допомагали бібліотекам і архівам організовувати каталоги. Особливих успіхів в бібліографії досягли вчені-гуманітарії, для яких документ був і залишається основним об'єктом опрацювання.

Черговий, і як завжди яскравий твір Н. М. Березюк присвячений бібліографічній діяльності вчених Харківського університету з початку XIX ст. до середини XX ст. Тут відображено 15 імен, які залишили неабиякий внесок у розвиток вітчизняної бібліографії. Це є квінтесенція попередніх напрацювань відомої дослідниці, яка вже оприлюднювала матеріали про вчених, що ввійшли до цієї історичної розвідки (монографії, присвячені В. Я. Джунковському, К. І. Рубинському, численні публікації у фахових виданнях). Так, на відміну від попередників, інших авторів, Н. М. Березюк ставила за мету не тільки відбити їхню бібліографічну обізнаність та професіоналізм, але й пов'язати їх з тим підґрунтям, на якому вони зростали, без якого їхні імена загубилися б серед інших. Це харківське мікросередовище XIX–XX ст. – як ретельно доглянуте, зоране багатьма поколіннями науковців, творців поле справжньої духовності, інтелігентне та соціально активне, ініціативне місто. Звідси й непровінційне значення географічно провінційного університету.

Автор обґрунтовано залучає до бібліографічних явищ як інформаційне забезпечення науки, освіти, виробництва, так і бібліотечну бібліографію. Ось чому серед персоналій представлені відомі бібліотекознавцям імена В. Джунковського, К. Рубинського, а поруч із ними – класичні бібліографи П. Кеппен, Г. Чириков, М. Комаров та ін. Так, В. Джунковський, наприклад, успішно сполучав адміністративну, наукову, викладацьку діяльність із завідуванням бібліотекою університету, організацією її систематичного каталогу. Як виявилось, першого друкованого каталогу в Україні! А. І. Срезневський, відомий славіст і бібліограф, на той час молодий викладач, почав входження у бібліографічну сферу зі складання друкованого систематичного каталогу Публічної бібліотеки Харкова (нині ХДНБ ім. В. Г. Короленка).

Н. М. Березюк, безумовно, вдалося об'єктивно розкрити внесок кожного з обраних нею вчених університету у бібліографічний досвід: у галузеву бібліографію, біобібліографію, краєзнавчу, місцевого друку, бібліотечну. Так, завдяки Г. Чирикову вдалося виявити репертуар харківського друку майже за три чверті XIX ст.; П. Кеппен заснував перший в Росії бібліографічний журнал; Д. Багалій, М. Сумцов, М. Комаров та ін. дали повштовх розвитку бібліографії з українознавства; І. Срезневський, П. Кеппен, Д. Багалій, В. Бузескул, М. Тихомандрицький, Д. Синцов, І. Айзеншток та ін. стояли у витоків галузевої бібліографії. Доречно згадати, що тільки вихованці Київського університету могли б скласти реальну конкуренцію харків'янам. Але де-факто ніякої конкуренції між ними не було, оскільки реальні особи могли перебувати у декількох локаціях одночасно. Взагалі у підросійській Україні сформувалися три науково-бібліографічних центри – Харківський, Київський, Одеський (в останньому навіть було організовано бібліографічне товариство!).

Кожний історико-бібліографічний нарис ґрунтується на фундаментальних джерелах, а самі тексти написані майстром науково-популярного жанру: чітко, дохідливо, об'єктивно, виразно, емоційно-спокійно, хоча інколи відчувається особливе ставлення автора до героя нарису. Кожний нарис складається з біографічної довідки, аналітичної частини про бібліографа та літератури до нього.

Справедливо можна вважати, що наявність у бібліографічних списках бібліографічних посібників дають підстави стверджувати, що частина нарисів являє собою метабібліографію, яка є не тільки пам'яткою історії, але й спроможна допомогти сучасним науковцям.

Цікавим і відкритим залишається питання, чи існували на той час наукові бібліографічні школи взагалі, чи в Харківському університеті зокрема? Мабуть, шкіл, як таких не було, але в тодішніх навчальних закладах існувала, можна сказати, бібліографічна традиція у вигляді передавання бібліографічного

досвіду від одного покоління до іншого, допоки ця функція не перейшла до спеціально підготовлених фахівців – професійних бібліографів. У таких умовах рівень бібліографічної підготовки випускників вищих навчальних закладів залежав від накопиченого позитивного досвіду й педагогічної майстерності викладача, його уміння прищепити студенту усвідомлення її необхідності. Це, здається, пояснює, чому бібліографи «харківського походження» успішно всотували бібліографічну традицію. Пригадаємо фрагмент з нарису про В. П. Бузескула: «Я звик працювати над тим чи іншим питання тільки тоді, коли знаю літературу про нього, його сучасний стан в науці».

Насамкінець зазначимо, що висловлені зауваження тільки засвідчують, що дослідники завжди мають власне бачення одного й такого самого предмета, але вони спроможні об'єктивно поцінувати працю колеги як вагомий внесок у вивчення витоків вітчизняної (читай – української) бібліографії.

НАРИСИ

Джунковський Василь Якович

(1767, м. Лебедин, Слобідсько-Української губернії
(нині Сумська область) – 21.09(3.10).1826, м. Харків) –
філолог, історик, перекладач, історик медицини, бібліотекар, бібліограф

Народився у родині священика. 1788 р., після закінчення Харківського колегіуму, вступив волонтером до медико-хірургічної школи при Генеральному сухопутному шпиталі (Санкт-Петербург). З 1790 р. – вчитель грецької мови Калинкінського медико-хірургічного училища. 1795 р. Медична колегія запросила В. Я. Джунковського на посаду молодшого, а згодом старшого перекладача. Тоді молодшим перекладачем було призначено Василя Назаровича Каразіна. Саме у Медичній колегії перетинулися шляхи майбутнього засновника Харківського університету

і одного з його майбутніх ректорів.

Джунковському належить переклад понад 30 фундаментальних медичних видань з німецької, англійської, французької мов. Серед них – праці з історії медицини, хірургії, хімії, зцілення мінеральними водами, методів профілактики лікування окремих хвороб, зокрема віспи. Переклади Джунковського використовували викладачі російських університетів та лікарських шкіл. На стадії становлення медичної освіти, за відсутністю вітчизняної медичної літератури, переклад іноземної медичної літератури набував державного значення. Праці В. Я. Джунковського відзначались не тільки перекладацькою майстерністю, але й незмінно високою бібліографічною культурою. Вони мали велике значення для розвитку медичної науки на початку XIX ст. Більшість медичних книг у перекладах В. Я. Джунковського зберігаються у фонді Центральної наукової бібліотеки Харківського університету.

Свою перекладацьку діяльність він суміщав з виконанням обов'язків бібліотекаря Медичної колегії і практично створив бібліотеку Медико-хірургічної академії. Тому як бібліотекар теж користувався в Академії і медичних наукових школах великою повагою.

Дослідник історії і теорії книгопису Р. С. Гіляревський вважав, що перше застосування принципу авторського заголовка належить саме харківським вченим. Джунковський використав його у каталозі книг Медичної колегії (1799)

[1], бібліотеки Медико-хірургічної академії (1809) [2], у систематичному каталозі бібліотеки Харківського університету (1824) [8], виданих латиною, а також у підстрокових описах своєї праці «Краткое обозрение врачебной науки с древних и до нынешних времен» (1811) [4]. Принцип авторського заголовка у родовому відмінку застосував і П. І. Кеппен у бібліографічній праці «Материалы по истории просвещения в России» (1819) [П. И. Кеппен, 7]. Положення про авторський заголовок з опису в називному відмінку з'явилося дещо пізніше – у документі «Подробные правила для составления каталогов Имп. Публичной библиотеки по азбучному порядку, Мая 29 дня 1819 года» [30, с. 57].

Характерно, що у подальшому харківські вчені, які займалися бібліографією, дотримувалися складу і порядку розміщення елементів опису, передбачених у цих каталогізаційних правилах, розроблених видатними вченими О. Н. Оленіним, О. Х. Востоковим, В. Г. Анастасевичем. Велика кількість коментарів, приміток щодо персоналій, дат, термінів, професійно укладений рідкісний для того часу довідковий апарат («Показание имен сочинителей», «Показание замечательных вещей») сприяли розкриттю змісту видань.

28 лютого 1803 р. Наказом Медичної колегії В. Я. Джунковський був призначений бібліотекарем Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії. Фонд бібліотеки, що складався із особистих бібліотек П. З. Кондоїді, Г. Бургаве, книг з медицини з відомої бібліотеки браттів Залуських, численних пожертвувань, вітчизняних і зарубіжних придбань, налічував 23 600 прим. Тільки 6 тис. книг були доступні для читача. Після упорядкування фонду В. Я. Джунковський почав складати каталоги. 1809 р. було видано створений ним систематичний каталог книг Медико-хірургічної академії [2]. 1816 р. Джунковський розібрав 9 тис. дисертацій і уклав систематичний каталог дисертацій, захищених у виші [6], який було видано. Створення каталогів дозволило розкрити унікальні фонди бібліотеки Академії.

Статутом Імператорської Медико-хірургічної академії передбачалося видання медичного журналу, до видавничого комітету якого було введено і бібліотекаря В. Я. Джунковського. Президія Академії поставила перед професорським складом завдання створити історію вітчизняної медицини. Спеціальне доручення в цьому плані було надано В. Я. Джунковському. 1811 р. вийшов перший номер першого в Росії галузевого періодичного видання «Всеобщий журнал врачебной науки», який відкрився роботою Джунковського «Краткое обозрение врачебной науки в России с древних и до нынешних времен». Стаття була надрукована у трьох номерах журналу та охоплювала майже тисячолітній період (1091–1811 рр.). На думку істориків медицини А. Ф. Змєєва, Г. М. Прозорова, Д. М. Російського, С. М. Громбаха, В. П. Зубова, В. Я. Плюща В. Я. Джунковський був першим істориком вітчизняної медицини. Його праця була видана майже 200 років потому невеликим тиражем. Ця праця

бібліотекаря, історика медицини давно стала бібліографічною рідкістю і, на жаль, дотепер недостатньо відома фахівцям, як і ім'я автора. Бібліотекар Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії став також її першим історіографом. У четвертому номері «Всеобщего журнала врачебной науки» (1811 р.) був надрукований нарис В. Я. Джунковського «История Медико-хирургической академии в нынешнем ее состоянии», який містив історію першого в Росії вищого медичного навчального закладу за десять років його діяльності.

1818 р. Міністерство народної освіти направило В. Я. Джунковського до Харківського університету. З 1818 до 1820 рр. займав посади ординарного професора кафедри грецької мови і словесності, декана словесного відділення філософського факультету, проректора. З 1821 до 1826 рр. був ректором Харківського університету. У період 1824–1826 рр. «из одного только усердия» погодився поєднувати посаду ректора з обов'язками бібліотекаря, розуміючи значення бібліотеки. Керована іноземними вченими протягом 20 років університетська бібліотека переживала не кращі часи – неупорядкований фонд, відсутність його обліку, недостачі при зміні бібліотекарів, відсутність досвідчених фахівців, каталогів...

У 1824 р. вийшов друком укладений ректором-бібліотекарем перший на українських землях друкований систематичний каталог, а саме – каталог бібліотеки Харківського університету [8], фонд якої налічував на той час близько 17 тис. томів. Маючи досвід складання каталогів, В. Я. Джунковський був знайомий з усіма існуючими на той час класифікаціями наук, бібліотечними системами – вітчизняними і зарубіжними. Відомо, що ним була підготовлена ґрунтовна праця «О библиографических системах». У грудні 1823 р. з доповіддю про своє бачення структури каталогу вчений виступив на засіданні Харківського товариства наук. За браком загальноновизнаної бібліотечної класифікації Джунковський-каталогізатор самостійно розробив галузеву структуру каталогу, визначив раціональний спосіб бібліографічної характеристики видань, їхнього угруповання в межах класифікаційних ділень, перелік допоміжних показників до нього. Для вченого особливе значення мали бібліографічні системи класифікації, відомі як «факультетські», поширені в західноєвропейських університетах. У передмові до каталогу бібліотеки професор В. Я. Джунковський стверджував, що таке розташування книг здається йому найбільш доречним, бо воно відповідає енциклопедичному діленню наук. Основний ряд класифікації каталогу мав вісім відділів. На жаль, ця праця В. Я. Джунковського не стала об'єктом бібліотечно-бібліографічного аналізу. Позитивну оцінку дав їй відомий бібліотекознавець Є. І. Шамурін, вважаючи її «примером каталога, который ближе всего подходит к западно-европейской факультетской расстановке» [21, с. 135]. Факт видання одного з перших друкованих каталогів в Росії дає підставу вважати В. Я. Джунковського одним із

перших вітчизняних професіоналів-каталогізаторів, теоретиків і практиків, першим каталогознавцем в Україні [35, с. 127].

1823 р. В. Я. Джунковському рішенням Ради університету за 25-річну службу було присвоєно звання заслуженого професора з правом на пенсію. Його було затверджено ректором університету «до усмотрения», яким він залишався до кінця життя.

Помер В. Я. Джунковський 21 вересня 1826 р. у Харкові.

Праці

1. Catalogue librorum Collegii Rossici Imperiales [= Каталог книг Российской имп. Медицинской коллегии]. – Petropoli : Medici, 1799. – 150 р.
2. Catalogue librorum Academia Caesareae medico-chirurgica [= Каталог библиотеки Императорской Медико-хирургической академии]. – Petropolitanae, 1809. – 705 р.
3. Императорская медико-хирургическая академия в нынешнем ее состоянии // Всеобщий журн. врачев. науки. – Санкт-Петербург, 1811. – № 4. – С. 1–24.
4. Краткое обозрение врачебной науки в России с древних до нынешних времен // Там же. – № 1. – С. 1–31 ; № 2. – С. 44 ; № 3. – С. 1–69.
5. Обозрение медико-хирургической словесности в 1805 году // Там же. – № 5. – С. 1–33.
6. Supplex dissertationum inauguralium... [= Каталог диссертаций...]. – Petropoli, 1816. – 640 р.
7. Об изящных художествах у греков и влиянии их на нравственность : речь актовая, произнес. в торжеств. собрании Харьков. ун-та 30 авг. 1819 г. – Харьков : Тип. ун-та, 1819. – 40 с. – На кн. автограф В. Джунковского: «В библиотеку Харьковского университета от автора».
8. Catalogus Bibliothekae Caesareae universitatis literarum Charcovensis [= Каталог библиотеки Харьковского имп. университета] / Cura Basilii Dzunkowsky, professoris P. O. – Charcoviae, 1824. – 511 р.

Література

9. История Императорской военно-медицинской (бывшей медико-хирургической) академии за 100 лет, 1798–1898 / под ред. Ивановского. – Санкт-Петербург : Тип. М-ва внутр. дел, 1848. – 828 с.
10. Прозоров Г. М. Материалы для истории Имп. Санкт-Петербургской медико-хирургической академии в память пятидесятилетия / Г. М. Прозоров. – Санкт-Петербург : Воен. тип., 1850. – 449 с.
С. 56, 68, 76, 82, 84, 118, 119, 160, 220–221, 240: про В. Я. Джунковського.

11. Фойгт К. К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 года / К. К. Фойгт. – Харьков, 1859. – 170 с.
С. 12, 34, 149: про В. Я. Джунковского.
12. Геннади Г. Н. Справочный словарь о русских писателях и ученых, умерших в XVIII и XIX ст., и список русских книг с 1725 по 1825 гг. В 3 т. Т. 1 / Григорий Геннади. – Берлин : [Тип. Розенталя и К°], 1876. – 425 с.
С. 288–289: про В. Я. Джунковского.
13. Змеев Л. Ф. Русские врачи-писатели : в 5 вып. (тетр.). Вып. 1 до 1863 г., тетр. 1 / Л. Ф. Змеев. – Санкт-Петербург, 1886. – 258 с.
С. 88–89: про В. Я. Джунковского.
14. Виларе А. Энциклопедический медицинский словарь. Т. 1 / А. Виларе ; пер. под ред. И. Р. Тарханова. – Санкт-Петербург : Типо-литогр. И. А. Ефрона, 1892. – 1436 с.
С. 827: про В. Я. Джунковского (Джуньковского).
15. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) : в 2 т. Т. 2 (1815–1835) / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. и литогр. «М. Зильберберг и С-вья», 1904. – 11136 с.
Про В. Я. Джунковского див. показчик імен.
16. Сопиков В. С. Опыт российской библиографии : в 5 ч. Ч. 1–5 / В. С. Сопиков ; ред., примеч., доп. и указ. сост. В. Н. Рогожин. – Изд. испр. и доп. – Санкт-Петербург : Изд. А. С. Суворина, 1904–1908.
Про В. Я. Джунковского див. показчик імен.
17. Рубинский К. И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905) / К. И. Рубинский. – Харьков : Печ. дело, 1907. – 44 с.
С. 2–4: про В. Я. Джунковского.
18. Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.) / под ред. Д. И. Багаля, И. П. Осипова. – Харьков : Печ. дело, 1912. – 280 с.
С. 2, 3, 16, 215, 224, 228, 234, 236: про В. Я. Джунковского.
19. Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней) : в 6 т. Т. 1, вып. 3 / С. А. Венгеров. – 2-е изд., перераб. – Петроград, 1915. – 444 с.
С. 241: про В. Я. Джунковского.
20. Российский Д. М. Библиографический указатель русской литературы по истории медицины с 1789 г. по 1928 г. / Д. Российский. – Москва : Наркомздрав, 1928. – 326 с.
С. 18, 49: про В. Я. Джунковского.

21. Шамурин Е. И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации : в 2 т. Т. 2. – Москва : Всесоюз. кн. палата, 1955. – 599 с.
С. 135, 490: про В. Я. Джунковського.
22. Палкин Б. Н. Русские госпитальные школы XVIII в. и их воспитанники / Б. Н. Палкин. – Москва : Медгиз, 1959. – 271 с.
С. 13, 176, 202, 269: про В. Я. Джунковського.
23. Плющ В. Нариси з історії української медичної науки та освіти : в 2 кн. Кн. 1. Від початків української державності до 19 століття / В. Плющ. – Мюнхен, 1970. – 341 с.
С. 12, 73, 111, 159, 184, 253, 273: про В. Я. Джунковського.
24. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. – Київ : Кн. палата України, 1971. – 374 с.
С. 58–59: про В. Я. Джунковського.
25. Мазманьянц В. К. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805–1917) / В. К. Мазманьянц, Б. П. Зайцев, С. И. Куделко. – Харьков, 1992. – 72 с.
С. 28, 315: про В. Я. Джунковського.
26. Посохова Л. Ю. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.) / Л. Ю. Посохова. – Харків : Бізнес-інформ, 1999. – 159 с.
С. 86, 87, 153, 157–158: про В. Я. Джунковського.
27. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / [В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.]. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
С. 76: про В. Я. Джунковського.
28. Библиографический словарь руководителей библиотеки Харьковского университета / сост. Р. П. Чигринова // Библиотека Харьковского университета за 200 лет (1805–1905) / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринова. – Харьков, 2006. – С. 260–263.
Зі змісту : Джунковский Василий Яковлевич. – С. 260–263.
29. Березюк Н. М. Неизвестный В. Я. Джунковский: ректор Харьковского университета 1821–1826 гг. / Н. М. Березюк. – Харьков : Тимченко, 2008. – 312 с. : ил. – Библиогр.: 142 назв.
С. 79–93: про ректора-бібліотекаря, укладача першого друкованого каталогу бібліотеки Харківського університету.
30. Гиляревский Р. С. Развитие принципов книгоописания : краткий очерк / Р. С. Гиляревский. – 2-е изд., доп. – Санкт-Петербург : Профессия, 2008. – 238 с.
С. 57: про В. Я. Джунковського.

31. Березюк Н. М. Василь Якович Джунковський – перший каталогознавець в Україні / Н. М. Березюк, В. В. Сєдих // Вісн. кн. палати. – 2009. – № 3. – С. 49–51.
32. Березюк Н. М. К истории книжных печатных каталогов : каталог В. Я. Джунковского / Н. М. Березюк, В. В. Сєдих // Вестн. Ассамблеи Евразии. – 2009. – № 1. – С. 76–81.
33. Березюк Н. М. В. Я. Джунковский: первый историк отечественной медицины, профессор, библиотекарь и библиограф (1767–1826) / Н. М. Березюк // Матеріали ювілейної конф., присвяч. 90-річчю Наукової бібліотеки Харківського національного університету. – Харків, 2010. – С. 44–49.
34. Березюк Н. М. Повернені з непам'яті : В. Я. Джунковський (1767–1826) – перший історик вітчизняної медицини, бібліотекар, бібліограф / Н. М. Березюк // Медичні бібліотеки України у сучасному світі науки, культури, освіти : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 16–17 трав. 2012 р. – Полтава, 2012. – С. 60–63.
35. Сєдих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні : навч. посіб. / В. В. Сєдих. – Харків : ХДАК, 2013. – 212 с.
С. 127: про В. Я. Джунковського, його внесок у розробку методологічних принципів бібліотечної класифікації й її функції.
36. Джунковський Василь Якович // Ректори Харківського університету (1805–2014) : бібліогр. довід. / уклад. В. Д. Прокопова, Р. А. Ставинська, Б. П. Зайцев [та ін.]. – Харків, 2015. – С. 22–26.

Кеппен Петро Іванович

(19.02(2.03).1793, Харків – 23.05(4.06).1864, Карабаг (нині – с. Бондаренкове), поблизу Алушти, Крим) – статистик, етнограф, географ, лінгвіст, бібліограф, історик культури

Народився у Харкові, де його батько, уродженець Бранденбурга, завідував медичною частиною міста. Гостинна родина Кеппенів, де постійно збиралися письменники, художники, вчені університету, громадські діячі, сприяла вихованню дітей, формуванню їхніх уподобань. Батьки всіляко заохочували схильність Петра до вивчення іноземних мов, гуманітарних наук. Незмінним другом родини був Василь Назарович Каразін, який звертався до Петра Кеппена у його студентські роки, щоб той переклав його твори німецькою мовою. Навчаючись у підготовчому класі, відкритому в університеті, він у 14 років вступив до губернської рисовальні, де отримав технічні знання, що знадобились йому в подальшій топографічній і картографічній роботі. 1809 р. вступив і 1814 р. закінчив Харківський університет, одержавши звання магістра права. 1814 р. переїхав до Петербурга. Протягом двох років жив у родича Н. М. Яновського (автора «Словотолкователя»), де зустрічався з вченими, письменниками, археологами, відчув особливий вплив академіка Ф. Аделунга, який зацікавив його лінгвістикою, слов'янською проблематикою, а також бібліографією. Ще у 1808–1811 рр. Ф. Аделунг і А. К. Шторх надрукували у німецькому журналі бібліографічний покажчик «Систематическое обозрение литературы в России в течение пятилетия с 1801 по 1806 гг.».

1819 р. молодий чиновник з особливих доручень Міністерства внутрішніх справ П. І. Кеппен опублікував перші статті в офіційному періодичному виданні «Северная почта: Новая Санкт-Петербургская газета» та був призначений його другим редактором. Він склав систематичний зміст (огляд) «Северной почты» за перші два роки її існування (1809–1810 рр.), який включав 120 номерів, та набув першого бібліографічного досвіду. 1816 р. у Петербурзі було створено «Вольное общество любителей российской словесности». Серед його засновників – П. І. Кеппен. У 1818 р. став членом відомого в той час гуртка графа М. П. Румянцева, діяльність якого включала пошуки та публікацію історичних джерел.

П. І. Кеппен замислив велику працю, яка висвітлювала б історію освіти в Росії. Розуміючи, що для створення такої історії необхідно заздалегідь підготувати особливі матеріали, впевнений, що «сохранять имена тех, кто

посвятил себя наукам, вспоминать о трудах их – долг каждого сына Отечества», Петро Іванович вважав основою майбутнього дослідження бібліографічні праці російських вчених, зокрема в галузі славістики, як ключа до пізнання. У 1819 р. він опублікував бібліографічний збірник *«Обозрение источников для составления российской словесности»*, який став першим випуском *«Материалов для истории просвещения в России»* [1]. Огляд літератури охоплював 137 видань російських та європейських славістів, починаючи з 1665 р. Особливу увагу укладач приділяв виявленню бібліографічних матеріалів, виданих окремо або в прикнижкових, прижурнальних варіантах. Це був перший крок до створення бібліографії бібліографії. Ретельно вивірені відомості про видання, анотації до кожного, *«Азбучный список лиц и заведений, упомянутых в «Обозрении...»* – це були ознаки високої на той час бібліографічної культури П. І. Кеппена.

Прикладом бібліографічної діяльності П. І. Кеппена була його праця *«Список русским памятникам, служащим для составления истории художеств и отечественной палеографии»*, який містив 174 бібліографічних описи [2], а також анотовані записи, під якими додавалися відомості про різні публікації документів. Тут вперше П. І. Кеппен застосував відсилання *«см. также»* і крапку як розділовий знак між елементами бібліографічного опису. У період від 1821 до 1824 рр., з метою знайомства і встановлення особистих і наукових контактів із західноєвропейськими славістами, він відвідав Відень, Братиславу, Бухарест, Прагу, Краків, Варшаву, Дрезден, Веймар, Берлін, Кенігсберг. Зустрічався неодноразово з В. Караджичем, Є. Копитаром, П.-Й. Шафариком, Я. Колларом, Й. Добровським, В. Ганкою, Ф. Челаковським, Й. Юнгманом, С.-Б. Лінде та ін. Він вивчав їхні праці, зібрання книг і рукописів, ретельно оглядав музеї і бібліотеки. У Мюнхені, в Королівській бібліотеці копіював фрагменти Фрейзінгентського рукопису – найдавнішого пам'ятника словенської писемності, – які, з поясненнями О. Х. Востокова, було видано у 1827 р. Регулярно знайомив російських вчених з діяльністю європейських славістів. 1825 р. Тюбінгентський університет присвоїв П. І. Кеппену ступінь доктора філософії.

У другій чверті XIX століття закладались підвалини російського слов'язнознавства, слов'яно-російська бібліографія, у витоків яких стояли П. І. Кеппен і О. Х. Востоков.

Вчений увійшов до історії російської бібліографії також як видавник-редактор. На той час у Німеччині, Франції, Англії вже видавалися журнали критико-бібліографічного характеру. У Росії подібних друкованих видань не було. Необхідність друкування бібліографічного журналу для П. Кеппена була очевидною. Своє розуміння значення бібліографії він висловив у рецензії на *«Опыт российской библиографии»* В. Сопикова: *«Труд Сопикова тем*

драгоценнее, чем нужнее в наши дни литератору знать все, что до него было писано по предмету его занятий: не знавши этого, лучше не приниматься за перо» [5].

Спираючись на знання європейського слов'язознавства і використовуючи особисті зв'язки, П. Кеппен започаткував видання першого міжнародного бібліографічного журналу «*Библиографические листы*» (1826 р., всього вийшло 43 номери), які склали 2-й випуск «Материалов для истории просвещения в России» [7]. Відкриваючи видання, П. І. Кеппен писав: «...мы не могли скрыть прискорбиа о том, что не имеем в сем занятии предшественников» [7, № 1, стб. 1]. Вже у першому номері «Библиографических листов» почалася публікація «*Хронологической росписи первопечатным славянским книгам*», що займала майже весь випуск № 1, цілком № 6, 11, 16 і 21. Вона містить свідоцтва про 323 книги (від 1475 до 1600 рр.). «Библиографические листы» відкриваються списком скорочень, що уживатимуться у подальшому. «Хронологическая роспись...» подана у вигляді таблиці, яка включає порядковий номер, рік і місто видання, видавника, друкаря, мову, алфавіт, назву книги, її короткий зміст, де книга зберігається, хто про неї згадував. П. І. Кеппен одним із перших застосував авторський заголовок в опису друкованих видань ще до видання «Правил для составления каталогов Имп. публичной библиотеки по азбучному порядку. Мая 29, 1819» (Санкт-Петербург, 1819, 15 с.). Журнал здійснював, певною мірою, статистичний облік книжкової продукції. Під першим номером в «Росписи» вказано «Новый завет» 1475 р., виданий у Празі. В «Библиографических листах» повідомлялося про нові книги і найважливіші події у російській та європейській славистиці (чеській, польській, болгарській). У № 41–43 був доданий систематичний розпис видань, які представлені у «Библиографических листах», статистичні таблиці (за мовами видань, перелік державних і приватних друкарень та ін.). П. І. Кеппен дякував усім видатним вітчизняним і закордонним дослідникам і бібліографам за книги, які вони надсилали, за «благодумные советы и сведения, способствующие в трудах моих» [4, с. I–II].

Безпосередню участь у справах журналу брав відомий філолог-славист О. Х. Востоков, публікуючи свої численні статті, рецензії. Подією наукового значення стала його стаття «Известия о вновь открытых славянских рукописях», яка започаткувала наукове вивчення найдавнішого слов'янського рукопису, відомого як Супрасльський рукопис (XIII ст.), пов'язаний також з історією української культури.

«Библиографические листы» завершуються великим (стб. 648–725), на той час професійно укладеним довідковим апаратом, який містив у собі «Азбучную роспись именам», «Азбучный указатель предметов», «Поправки и дополнения к «Библиографическим листам». Як і велика кількість підрядкових

приміток і коментарів, вони – свідоцтво високої бібліографічної культури укладача. У своєму листі з Кручика 16 жовтня 1826 р. засновник університету В. Н. Каразін звернувся до П. І. Кеппена: «Вот уже дошли ко мне последние страницы ваших «Библиографических листов»... Сии труды почтенны в моих глазах! Вы – прямой ученый, каковых у нас еще мало: избравший в необъятной массе человеческих познаний определенную часть и полюбивший ее всем сердцем не из видов каких или по легкомыслию перепархивающий из ветви на ветвь. Вы оставите по себе сокровища, их же (простите мне, славенщику) тля не тлит и татие не окрадывают» [23, с. 751].

Видатний російський бібліограф К. М. Дерунов, оцінюючи «Библиографические листы», вважав їх «первым периодическим органом беспримесно³ «ученой» библиографии, которая решительно отмежевывается от библиографии, склонявшейся в сторону литературной критики» [25]. «Перелистывая «Библиографические листы», сразу чувствуешь аромат «строгой библиографии», – писав він у 1913 р. [25].

Відомий бібліограф М. В. Здобнов також високо оцінював бібліографічну діяльність П. І. Кеппена, називаючи його «одним из прекрасных русских библиографов и разносторонних ученых» [28, с. 208]. Саме П. Кеппен, вважав М. В. Здобнов, поставив питання обліку видань, що продовжувались, окремих томів багатотомних видань, відтисків, журнальних статей. Йому належить пріоритет у постановці деяких питань методології книжкової статистики, заслуга у застосуванні науково-обґрунтованих методів опису книги [28, с. 386]. Опис книг у бібліографіях П. Кеппена подавався за першим словом заголовка мовою оригіналу. Відомості про автора розміщувалися після заголовка. Вказувались дані про мову оригіналу, переклади, вихідні дані (в т. ч. друкарня, формат книги, ціна). П. Кеппен застосовував дужки за необхідністю встановлення відсутніх у виданні відомостей. Таким чином, в «Библиографических листах» вже в першій чверті XIX ст. опис містив всі необхідні елементи. За ствердженням бібліографів М. В. Машкової і М. В. Сокурової, у «Библиографических листах» було започатковано опис періодичних видань [29, с. 48].

П. І. Кеппен ініціював запрошення чеських вчених В. Ганки, П.-Й. Шафарика, Ф. Челаковського до Росії з метою створення слов'янських кафедр у вітчизняних університетах і слов'янської бібліотеки при Петербурзькій академії наук. Але ця його ідея здійснилася вже після його смерті.

Стаття П. І. Кеппена «Критические исследования о Кирилле и Мефодии», вміщена у «Библиографических листах» (№ 8, 9, 10), викликала

---

³ «Беспримесность, как говорят о благородном металле». (К. Дерунов).

донос попечителя казанського навчального округу Магницького, що вона не відповідала уявленням офіційного православ'я. П. І. Кеппен у своїй відповіді переконливо довів неспроможність стверджень Магницького, відсутність з його боку елементарних знань стародавньої історії. Суд у складі Митрополита Євгенія (Болховітинова) виніс 18 серпня 1825 р. виправдувальний вирок П. І. Кеппену. Видання журналу продовжувалося. Але у травні 1826 р. вийшов його останній номер (№ 43). За рішенням самого видавця друкування часопису було припинено. Вже пізніше П. І. Кеппен планував відновити видання, зробити його «общепольнее». Проте здійснити намір не вдалося.

П. І. Кеппен припинив займатися славістикою, але продовжував бібліографічну діяльність, розуміючи її особливе значення. Він також висловлював пропозицію щодо складання біографій харківських діячів. Справою зайнявся його брат К. І. Кеппен, який працював деякий час у Харківському університеті магістром філософії. Використавши російські періодичні видання, відомі бібліографічні праці, особистий архів П. І. Кеппена періоду його роботи у Міністерстві народної освіти, видання Харківського університету, К. І. Кеппен виявив до 240 харківських авторів. Розуміючи, що завершення праці потребує довготривалої роботи, К. І. Кеппен вирішив опублікувати її перший варіант «Список слободско-украинским писателям и ревнителям просвещения». «Список...» закінчується післямовою П. І. Кеппена, де наводяться статистичні дані, в яких виразно підкреслюється видатна роль Харківського університету у підготовці місцевих діячів. Половина зазначених в ньому осіб (120 із 240) були його вихованцями [12].

Надаючи надзвичайного значення створенню фундаментального крайового словника, П. І. Кеппен залучив до цієї роботи О. Х. Востокова та професора Харківського університету Є. М. Філомафітського. На жаль, розпочату справу не вдалося довести до кінця. Починання братів П. І. і К. І. Кеппенів викликало інтерес до збирання біобібліографічних відомостей про місцевих діячів та уродженців у різних губерніях Росії і України – як підґрунтя розвитку краєзнавчої бібліографії.

1827 р. П. І. Кеппен видав 3-й випуск «Материалов для истории просвещения в России», де розмістив огляди, які призначалися для «Библиографических листов», а також свою статтю «О происхождении, языке и литературе литовских народов» з оглядом літератури [10]. Найціннішою частиною випуску були аналітичні і статистичні матеріали, пов'язані зі станом освіти в Росії у перші десятиліття XIX ст. Списки навчальних закладів Міністерства народної освіти за хронологією утворення (з 1424 по 1826 рр.), статистичні таблиці, що включають відомості про кількісний склад навчальних громадянських закладів, а також духовних училищ різного сповідання за 1806–1824 рр., становлять важливий матеріал для відтворення історіографії освіти [9].

1829–1834 рр. П. І. Кеппен подорожував Кримським степом між Дністром і Волгою, збираючи великий географічний і етнографічний матеріал. Зачарований Кримом, у 1829 р. він придбав першу земельну ділянку (Карабаг, поблизу Алушти). Ще у 1827 р. Петро Іванович перейшов на службу до Міністерства внутрішніх справ і прийняв посаду помічника головного інспектора шовківництва, садівництва і виноробства Північної Росії. Переселившись до Криму, він об'їздив берег Кримського півострова, ретельно вивчаючи старожитності гірського Криму. 1837 р. у Санкт-Петербурзі вчений надрукував збірник «О древностях Южного берега Крыма» з додатком карти Криму і географічного покажчика [16]. Видання стало першою систематизованою науковою працею з історії середньовічного Криму. 1835 р., на запрошення президента Академії наук, П. І. Кеппен повернувся до Петербурга, де був призначений на посаду редактора німецької версії «Санкт-Петербургских ведомостей». Уклав німецькою мовою перший в Росії адрес-календар з адресним покажчиком до нього (*Staats-Handbuh Russlands from jahre*, 1835).

П. І. Кеппен не припиняв листування зі вченими-славістами, одержуючи необхідну інформацію про їхні дослідження, видання робіт. 1836 р. в «Энциклопедическом лексиконе», изданном А. А. Плюшаром, надрукував огляд бібліографічної літератури слов'янських народів, започаткувавши бібліографію бібліографії [13].

1837 р. його обрали екстраординарним, 1843 р. – ординарним академіком Академії наук. На той час йому належало 30 статистичних досліджень. У 1845 р. П. І. Кеппен був одним із засновників Російського географічного товариства, його було обрано першим головою відділення статистики. За дорученням товариства збирав дані про національний склад населення Російської імперії і створив першу «Этнографическую карту Европейской России» (1851 р.). За цю роботу П. І. Кеппену була присуджена премія Російського географічного товариства (1852 р.) – медаль Костянтинівська (імені президента товариства в. к. Костянтина Миколайовича), а також премія імені Жуковського.

1857 р. дослідник завершив і видав фундаментальну монографію «Девятая ревизия. Исследование о числе жителей России в 1851 г.», 1861 р. – «Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России» [17].

29 грудня 1859 р. Академія наук, наукова громадськість Росії відзначали 50-річчя служби академіка П. І. Кеппена – члена 28 наукових товариств (в т. ч. 21 – іноземних і 7 російських), почесного члена Київського університету імені Св. Володимира (1852 р.), Казанського (1854 р.), Харківського (1857 р.) університетів [19].

1856 р. Російське географічне товариство вирішило видати «Географическо-статистический словарь Российской империи», залучивши до цієї роботи П. І. Кеппена. Його майже 30-річний науковий доробок став основою для створення першого подібного словника. За три роки (1857–1860 рр.) він завершив «*Азбучный список предметов к словарю*», який склав з 16 тис. карток, переглянувши для цього численні вітчизняні і зарубіжні періодичні видання. На картках з необхідними бібліографічними записами вперше були зроблені витяги з неопублікованих джерел, а саме «Приходских списков Российской империи». Без матеріалів, що були зібрані П. І. Кеппеном, завершення цього словника було б неможливим. Але підірване здоров'я позбавило його можливості продовжити цю роботу. Завершення її було покладено на П. П. Семенова-Тян-Шанського. П. І. Кеппен не побачив цього унікального видання ⁴.

Вчений встиг написати та укласти понад 140 друкованих праць [20]. Він подарував П. відділенню Імператорської Академії наук 1340 карток для укладання «Словаря церковнославянского и русского языка», а також зібрання зразків білоруських і малоросійських говорів у трьох томах.

Помер П. І. Кеппен 23 травня 1864 р. у своєму маєтку в Карабасі, де й був похований.

Праці

1. Обзорение источников для составления Истории Российской словесности // Материалы для истории просвещения в России, собираемые Петром Кеппеном. – 1819. – № 1. – С. 3–91 (137 назв.).

С. 85–91: абетковий список осіб та закладів, про яких згадано в № 1 «Материалов...».

2. Список русским памятникам, служащим к составлению истории художеств и отечественной палеографии. – Москва : Изд-во К. Ф. Калайдовича, 1822. – VIII, 119 с. – Библиогр.: 174 назв.

3. Записка о путешествиях по Словенским землям и архивам // Материалы для истории просвещения в России, собираемые Петром Кеппеном. – 1825. – № 2. Библиографические листы 1825 года. – № 33, 34. – Стб. 474–495.

Стб. 494–495: Ростись географическим именам и странам, упоминаемым в «Записке...».

4. [Послесловие и указатели к книгам, изданным в 1825 году] // Там же. – № 2 : Библиографические листы. – № 41–43 (дополнительные).

---

⁴ Географическо-статистический словарь Российской Империи : в 5 т. / сост. по поручению Рус. геогр. о-ва д. чл. О-ва П. Семенов при содействии д. членов В. Зверинского [и др.]. – Санкт-Петербург, 1863–1885. – Т. 1–5.

5. [Рецензия] // Там же. – № 2. Библиографические листы 1825 года. – № 3. – Рец. на кн.: Опыт Российской библиографии, или Полный словарь сочинений и переводов, собранный из достоверных источников В. С. Сопиковым : в 5 ч. Ч. 5 / В. С. Сопиков. – Санкт-Петербург : Тип. Деп. внешн. торговли, 1821. – 232 с.
6. [Сообщения о новых изданиях, вышедших в России в 1825 г. на рус. и др. яз. / П. И. Кеппен и др.] // Там же. – № 2 : Библиографические листы 1825 года. – № 2–41, кроме № 6, 8, 11, 16, 21, 26, 29, 33.
7. Материалы для истории просвещения в России, собираемые Петром Кеппеном. № 2. Библиографические листы 1825 года. № 1–43 / сост. П. И. Кеппен. – Санкт-Петербург : Тип. Карла Крайя, 1826. – [16], 725 стб.
8. Словенская литература : Список первопечатным словенским книгам (1475–1584 гг.) // Материалы для истории просвещения в России, собираемые Петром Кеппеном. – 1826. – № 2 : Библиографические листы 1825 года. – № 1, 6, 11, 16, 21, 26. – 300 назв.
Зі змісту: Систематическая роспись отечественным сочинениям. – Стб. 614–639; Число сочинений, напечатанных на разных языках в отечественных типографиях. – Стб. 639–647; Азбучная роспись именам, упоминаемым в «Библиографических листах». – Стб. 648–695; Азбучный указатель предметов, о коих говорено в «Библиографических листах». – Стб. 695–719; Поправки и дополнения. – Стб. 720–725.
9. Успехи просвещения в первое десятилетие царствования Александра I // Материалы для истории просвещения в России, собираемые П. Кеппеном. – 1827. – № 3. – С. 6–140.
Зі змісту: Записка, сост. П. И. Кеппеном на материале Л. К. Якоба. – С. 5–19; Опыт хронологического списка учебным заведениям, состоящим в ведении Министерства народного просвещения (с 1424 по 1826 гг.). – С. 40–97; Указатель мест, поименованных в хронологическом списке училищ. – Стб. 99–137.
10. О происхождении, языке и литературе литовских народов (со включением краткого обозрения литовской истории до XVI века // Там же. – Стб. 152–254.
11. Об устройстве училищ : Выписки и замечания : [обзор сочинений ученых и педагогов]. – Санкт-Петербург : Тип. И. Греча, 1827. – 122 с.
12. О составлении словаря харьковских писателей // Моск. телеграф. – 1828. – № 11. – Прил. : Список слободско-украинским писателям и ревнителям просвещения / сост. К. И. Кеппен. – С. 417–418.
13. Библиогнозия и библиография славянская и русская // Энциклопедический лексикон / изд. А. А. Плюшар. – Санкт-Петербург, 1836. – Т. 5. – С. 486–487.
14. Литература славянских народов. – [Санкт-Петербург, 1836]. – С. 1–11. – Отд. отт. из «Журнала Министерства народного просвещения» (1836. № 3, 7, 9).

15. Указатель к карте Южного Крыма, принадлежащей к Крымскому сборнику. – Санкт-Петербург : Тип. Имп. Акад. наук, 1836. – 70 с.
Зі змісту: Об употреблении указателя. – С. 23; Алфавитный географический указатель к карте. – С. 27–68; Дополнения. – С. 69.
16. О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических : [с прил. карты Южного Крыма и алф.-геогр. указ. к ним]. – Санкт-Петербург : Тип. Имп. Акад. наук, 1837. – 409 с.
17. Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России / сост. под рук. П. Кеппена. – Санкт-Петербург : Тип. Имп. Акад. наук, 1861. – 510 с.

Література

18. Литература русской библиографии : Опись библиографических книг и статей, изданных в России / сост. Г. Геннади. – Санкт-Петербург, 1858. – 196 с.
С. 187: про П. И. Кеппена.
19. Юбилей П. И. Кеппена 29 декабря 1859 г. – Санкт-Петербург : Тип. Акад. наук, 1860. – [2], 16 с.
20. Куник А. Литературные труды П. И. Кеппена / А. Куник // Сб. Отд-ния рус. яз. и словесности. – 1868. – Т. 2, прил. 6. – С. 1–36 (142 назв.).
21. [Браудо А. И.] Кеппен Петр Иванович / А. Б-о // Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1895. – Т. 14-а. – С. 246–248.
22. Кеппен Петр Иванович // Русский биографический словарь / изд. А. А. Половцова. – Санкт-Петербург, 1897. – Т. 8. – С. 616–619.
23. Каразин В. Н. Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и отредактированные проф. Д. И. Багалеем / В. Н. Каразин. – Харьков : Изд-во Харьков. ун-та, 1910. – 926 с.
С. 514, 751–752, 753–754: про П. И. Кеппена.
24. Кеппен Ф. П. Библиография П. И. Кеппена / Ф. Кеппен // Сб. Отд-ния рус. яз. и словесности. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. 89, прил. 5. – С. 1–170.
25. Дерунов К. Н. Жизненные задачи библиографии : (Итоги и уроки прошлого русской библиографии за 200 лет) / К. Н. Дерунов // Библиогр. изв. – 1913. – С. 21.
26. Мезьер А. В. Словарный указатель по книговедению / А. В. Мезьер. – Ленинград : Колос, 1924. – 926 с.
Зі змісту: Первенцы библиографических журналов. – Стб. 326–327; Библиографы русские. – Стб. 742–745.
27. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. Ч. 1. – Ленинград, 1929. – С. 27.

28. Здобнов Н. В. История русской библиографии до начала XX века / Н. В. Здобнов. – 3-е изд. – Москва : Госкультпросветиздат, 1955. – 607 с.
С. 208, 221, 386, 551, 583: про П. И. Кеппена.
29. Машкова М. В. Общие библиографии русских периодических изданий 170–1954 и материалы по статистике русской периодической печати : аннот. указ. / М. В. Машкова, М. В. Сокурова ; под ред. проф. П. Н. Беркова. – Ленинград : Наука, 1956. – 136 с.
С. 48: про «Библиографические листы» П. И. Кеппена.
30. Сокурова М. В. Общие библиографии русских книг гражданской печати 1708–1955 : аннот. указ. / М. В. Сокурова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ленинград : [Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина], 1956. – 283 с.
С. 15, 16, 21, 22, 49, 82, 93–98, 99: про П. И. Кеппена.
31. Здобнов Н. В. Русская книжная статистика : Из истории возникновения и развития / Н. В. Здобнов. – Москва : Сов. Россия, 1959. – 54 с.
С. 8–9, 13: про П. И. Кеппена.
32. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. – Харків, 1971. – С. 56–58.
33. Кеппен Петр Иванович // Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – Москва, 1973. – Т. 12. – С. 135.
34. Никифоровская Н. А. Библиографическое описание в России : Очерк истории до середины XIX века / Н. А. Никифоровская. – Ленинград : Наука, 1981. – 123 с.
С. 118–120: про П. И. Кеппена.
35. Бернштейн С. Б. «Библиографические листы» П. И. Кеппена / С. Б. Бернштейн // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1982. – Т. 41, № 1. – С. 47–58.
36. Беспалова Э. К. Формирование библиографической мысли России (до 60-х гг. XIX в.) : учеб. пособие / Э. К. Беспалова. – Санкт-Петербург : Профессия, 2007. – 316, [1] с.
Про П. И. Кеппена див. «Именной указатель».
37. Полотовская И. Л. Кеппен Петр Иванович (1783–1864) / И. Л. Полотовская // Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка ; гл. ред. Ю. А. Гриханов. – Москва, 2007. – С. 477.
38. Авдони́на Н. А. Достойный представитель отечественной библиографии / Н. А. Авдони́на, Н. С. Масловская // Библиография. – 2013. – № 1. – С. 61–65.
39. Березюк Н. М. Имя, достойное памяти : [об известном ученом, выпускнике Харьков. ун-та П. И. Кеппене (1793–1864) и его библиогр. деятельности: К 220-летию со дня рождения] // Unsversitates = Университеты. – 2013. – № 1. – С. 82–91 : ил. – Библиогр.: 25 назв.

40. Березюк Н. М. Петр Иванович Кеппен (1793–1864) – один из первоклассных русских библиографов и разносторонних ученых // Бібл. форум України. – 2013. – № 2. – С. 42–49. – Бібліогр.: 27 назв.

Срезневський Ізмаїл Іванович

(1(13).06.1812, м. Ярославль – 9(21).02.1880, м. Санкт-Петербург) –
філолог-славіст, етнограф, археограф, палеограф, бібліограф,
книгознавець

Народився у родині вихованця Московського університету, професора Ярославльського Демидівського училища Івана Овсійовича Срезневського, котрого невдовзі по народженні сина було переведено до Харківського університету. Тут він читав лекції з історії російського ораторського мистецтва, поезії і слов'янської мови, одержав ступінь доктора наук, співпрацював у журналах «Харьковский Демокрит» (1816) та «Украинский вестник» (1816–1819). У 1826 р. 14-річний Ізмаїл Срезневський вступив і у 1829 р. закінчив етико-політичне відділення філософського факультету Харківського університету. Навчаючись в університеті,

він захопився українською старовиною, народною творчістю. Значною мірою цьому сприяло виділення з середини XVIII – початку XIX ст. слов'язознавчої тематики із споріднених дисциплін. Предметом вивчення слов'язознавства стають мови і літератури окремих слов'янських народів, стародавня писемність, етнографія, фольклор, музика, а також допоміжні дисципліни – слов'янська археографія, палеографія, джерелознавство, бібліографія. І. Срезневський очолив молодіжний гурток харківських романтиків – шанувальників літератури та етнографічної старовини, серед членів якого – І. Розковшенко, брати Ф. і О. Євелькі, О. Шпигоцький, Л. Боровиковський. З часом до гуртка приєдналися М. Костомаров, А. Метлинський, В. Пассек, І. Петров, І. Бецький, А. Хиждеу, духовно зміцнивши його. 1831 р. разом із І. Розковшенком І. Срезневський видав «Украинский альманах», куди увійшли народні пісні, декілька творів харківських літераторів і віршів самого І. Срезневського (під псевдонімом), а також його перше звернення до лінгвістики «Мысли и замечания». У перекладі О. Шпигоцького українською мовою вперше надрукована частина поеми О. С. Пушкіна «Полтава». І. І. Срезневський зблизився з М. В. Гоголем, Г. Ф. Квіткою, В. Н. Каразіним, І. П. Котляревським. За визначенням фахівців «Украинский альманах» став первістком української альманахової журналістики.

Після закінчення університету І. І. Срезневський служив у Харківському дворянському зібранні, Совісному суді (1829–1833). У біографії цього періоду І. І. Срезневського є ще одна невеличка, але дуже важлива сторінка. 27 жовтня 1833 р. його було призначено бібліотекарем першої Харківської публічної бібліотеки. Він з великою відповідальністю поставився до виконання своїх

обов'язків. Вже через рік було видано укладений ним «*Систематический указатель книг и рукописей, находящихся в Харьковской публичной библиотеке*» [2]. Фонд бібліотеки, створений на пожертвування міського дворянства, тоді налічував 846 книг (361 назва). Система класифікації книг, розроблена І. І. Срезневським, вперше привернула увагу бібліотекознавця Н. Я. Фрідєвої. У своїй дисертації «Публичные, общественные и бесплатные народные библиотеки Харькова до 1917 г.» [41] дослідниця звернула увагу, що укладач цього покажчика розподілив літературу на десять відділів, кожний з яких дістав літерне визначення (індекс), відповідне першим десяти літерам російського алфавіту. За допомогою індексів він відокремив комплекси наук, окремі наукові дисципліни, жанри художньої літератури. «Достатня стрункість, вдале поєднання букв і цифр для індексації, принцип десятковості, покладений в її основу, робили цю систему простою, зручною в користуванні», – відзначала Н. Я. Фрід'єва [41, с. 53]. За ствердженням видатного українського бібліографа І. І. Корнейчика, «І. І. Срезневського слід вважати піонером десяткової класифікації. Він першим із вітчизняних бібліографів почав застосовувати індекси для систематизації літератури. Для позначення підвідділів він вжив римські цифри, а для подальших ділень – римські цифри в круглих дужках» [44, с. 61].

Влітку 1832 р. І. І. Срезневський вирушив до колишньої Запорізької Січі. Працюючи домашнім вчителем у поміщиків Подільських у с. Варварівка на Катеринославщині, він записував пісні, думи, приказки, розповіді старих людей про історичні події минулого, пізнаючи через фольклор душу народу, його історію, збагачуючи свою «українську скриньку». Накопичені етнографічні матеріали дозволили здійснити видання збірника «Запорожская старина», за словами самого І. І. Срезневського, «... на користь країні, якій я зобов'язаний всім». За період 1833–1838 рр. друкарнею Харківського університету було видано 6 книжок збірника. Збірник відкрив сучасникам героїчний світ козацтва, збережений у піснях і думках. Ці перлини І. І. Срезневський збирав і видавав протягом всього життя. Він сприяв пробудженню інтересу до української етнографії і фольклору. «Запорожская старина» знайшла високу оцінку М. В. Гоголя, М. І. Костомарова, М. О. Максимовича, Т. Г. Шевченка. 1834 р. в статті «*Взгляд на памятники украинской народной словесности*» молодий вчений в умовах реакції і цензорського утиску вперше подав загальну характеристику української мови як однієї з найбагатших слов'янських мов, що має велике майбутнє [1]. Значення цього висновку для того часу і дотепер, попри відому подальшу еволюцію погляду вченого, важко переоцінити.

Продовжуючи свою літературно-видавничу діяльність, він відредагував і видавав «Украинский сборник» у 2-х книгах (1838–1841 рр.), на сторінках якого були розміщені «Наталка-Полтавка», «Москаль-чарівник» І. П. Котляревського.

1837 р. І. І. Срезневський захистив у Харківському університеті магістерську дисертацію і як ад'юнкт-професор кафедри політекономії і статистики почав викладацьку діяльність. 1839 р. була опублікована його історико-краєзнавча розвідка «*Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию*» [3], першоджерельний характер якої і до сьогодні підкреслюють історики. Згідно з новим університетським статутом (1835 р.) у чотирьох російських університетах (Петербург, Москва, Казань, Харків) були створені кафедри історії і літератури слов'янських мов.

У вересні 1839 р. І. І. Срезневський, який здавна цікавився слов'янськими мовами, прийняв пропозицію Міністерства народної освіти здійснити тривалу (1839–1842 рр.) подорож до слов'янських земель з метою подальшої роботи на відповідній кафедрі. У Берліні він слухав лекції з порівняльної граматики. В Празі вивчав основи слов'янознавства, оволодівав слов'янськими мовами. Встановив дружні зв'язки з видатними діячами чеського національного відродження В. Ганкою, П. Й. Шафариком, Ф. Челаковським, Й. Юнгманом, В. Караджичем, Л. Штуром та іншими, дружбу і наукові контакти з якими зберіг на все життя. Він пішки обійшов Богемію, Моравію, Словаччину, Лужицю, Істрію, Далмацію, Чорногорію, Сербію, Польщу⁵. Мандрування майже всіма слов'янськими країнами, вивчення побуту, фольклору, пам'яток народної словесності, робота в архівах і бібліотеках сприяли накопиченню матеріалу для подальших досліджень. Ще перебуваючи у відрядженні, І. І. Срезневський публікував звіти, статті у вітчизняних, чеських, польських періодичних виданнях. Повертаючись на батьківщину, відвідав Галичину і Закарпаття, надаючи у своїх звітах характеристику фонетичних ознак української мови, підкреслюючи нерозривну мовну цілісність з південно-російським наріччям. Із закордонного відрядження І. І. Срезневський повернувся сформованим словесником.

Восени 1842 р. він почав читати лекції у Харківському університеті із слов'янознавства та історії слов'янських літератур. Лекції його були надзвичайно захоплюючими. 1846 р. за дослідження «Святылища и обряды языческого богослужения славян по свидетельствам современников и преданиям» І. І. Срезневський першим у Росії одержав учений ступінь доктора слов'янської філології. Вчений вів обробку матеріалів закордонного відрядження, започаткувавши у своїх дослідженнях огляди слов'янської літератури. Серед них – «*Исторический очерк серболужицкой литературы*» (1844) [5] – перший лінгвістичний аналіз наріччя лужицьких сербів – маленького народу, що зберіг не тільки свою мову, але і літературу, рукописну

---

⁵ Географічні найменування збережено відповідно стилю його листування цього періоду.

і друковану. Нарис «*Очерк книгопечатания в Болгарии*» (1846) [8] став першим історіографічно-бібліографічним дослідженням новоболгарської друкованої продукції за період 1806–1845 рр.

Праці «*Взгляд на состояние литературы у западных славян*» (1847) [6], «*Вук Стефанович Караджич: очерки биографический и библиографический*» (1846) [7] виявили в особі І. І. Срезневського уважного бібліографа, оглядача стародавньої літератури і сучасних йому літературних течій. Опанувавши слов'янські мови, І. І. Срезневський прийшов до розуміння потреби глибокого вивчення давньоруської мови. Надалі вона стала предметом його наукових студій. Але для поглиблення цієї роботи в Харкові не було умов. Більшість пам'яток давньої писемності тоді ще не були видані, їхні рукописні списки зберігалися у столичних книгосховищах. З метою вивчення пам'ятників стародавньої писемності він восени 1846 р. одержав дозвіл на їхнє опрацювання у бібліотеках Петербурга.

На початку 1847 р. І. І. Срезневський перейшов до Петербурзького університету, де працював до кінця життя, обіймаючи посади професора, керівника кафедри слов'янської філології, декана історико-філологічного факультету (1855–1880) і ректора (1861), поєднуючи їх з плідною роботою у Головному педагогічному інституті (1848–1859).

8 лютого 1849 р. І. І. Срезневський виступив на щорічному урочистому акті в університеті з промовою «*Мысли об истории русского языка*» [9], котра мала широкий резонанс, була надрукована і витримала чотири перевидання. Промова стала першою спробою окреслити основні етапи історичного шляху, який пройшли у своєму розвитку східнослов'янські мови. У праці вперше ставилося завдання вивчення мови у зв'язку з історією народу. Була подана ґрунтовно-наукова характеристика ознак української мови, що відрізняють її від російської. Після виходу друком цієї праці вчений повністю присвятив себе вивченню та публікації пам'яток давньослов'янської і церковнослов'янської писемності. Не описавши ці скарби, не було можливості продовжувати історичне вивчення східнослов'янських мов. Талановитий педагог І. І. Срезневський залучав своїх студентів філологічними завданнями, які він так блискуче поставив перед наукою у своїх «*Мыслях об истории русского языка*». Його учнями були М. І. Сухомлинов, В. І. Ламанський, О. М. Пипін, Д. І. Писарев, М. О. і П. О. Лавровські, В. В. Макушев, І. В. Цветаєв. Під його керівництвом студенти Петербурзького університету укладали словники до «*Русской правды*» та інших пам'яток писемності. М. Г. Чернишевський по закінченні університету уклав словник до Іпатьєвського літопису, який було опубліковано. За підтримки І. І. Срезневського М. О. Добролюбов виявив себе талановитим лінгвістом і палеографом. Багато вихованців І. І. Срезневського обрали славистику своєю професією і досягли в ній видатних успіхів. «Люби

науку не в себе одному, а во всех ее преданных, везде и во всем, и теплы любовью эту в юношах», – ці слова, за згадкою його учня професора І. В. Цветасва [39, с. 300], були особистим кredo видатного вченого.

1849 р. І. І. Срезневського обрано ад'юнктом Другого відділення російської мови і словесності Академії наук. З 1851 р. він – екстраординарний, з 1854 р. – ординарний академік Петербурзької академії наук. З 1850 р. – член Російського археологічного товариства, згодом – активний учасник першого і другого археологічних з'їздів.

Ще у 1849 р. І. І. Срезневський ініціював видання періодичного органу російської і слов'янської філології, якого на той час (після закриття «Библиографических листов 1825 года» П. Кеппена) не існувало. Тільки у 1852 р. мрія І. І. Срезневського здійснилася. Таким виданням стали «Известия Императорской Академии наук по отделению русского языка и словесности» (ИОРЯС), редактором і головним співробітником якого протягом десяти років (1852–1863) був І. І. Срезневський. Саме в ньому вчений визначився як бібліограф. 1853 р. почали виходити «Ученые записки» Другого відділення Академії наук, які також редагував І. І. Срезневський.

«Известия...» були єдиним друкованим журналом у Росії, що надавав значне місце зарубіжній слов'янській тематиці. Публікації на сторінках «Известий...» пам'яток української народної творчості, численні рецензії на твори українських письменників і дослідників свідчили про незмінний інтерес І. І. Срезневського до української проблематики. Він вперше увів українську історико-краєзнавчу тематику в академічну науку.

Високо оцінюючи бібліографічний доробок вченого, у 1899 р., вже після його смерті, Академія наук видала збірник праць І. І. Срезневського «Из библиографических статей: (1852–1855)» [32]. Розуміючи, що вчений, якщо він бажає будувати своє дослідження на твердому фундаменті, ніколи не обійдеться без бібліографії, І. І. Срезневський завжди звертав увагу на бібліографічне супроводження наукових робіт. Він створив у журналі окремий відділ «Библиографические записки», який став літописом літературного і наукового життя слов'янства. Професійний рівень і обсяги бібліографій, вміщених на сторінках часопису, вражають: за десять років було вміщено майже 600 бібліографічних матеріалів про нову літературу, переважна більшість яких належала І. І. Срезневському. Інколи його повідомлення про книги окремих авторів зростали до цілих наукових досліджень (про П. Й. Шафарика, М. Міклошича, І. Даниловича та ін.). Особливе місце в «Известиях...» займали реферати, рецензії, огляди, біографічні нариси, що незмінно супроводжувалися бібліографією основних праць (В. Караджича, О. Х. Востокова, П. П. Пекарського, О. О. Потебні та ін.). Його спогади про видатних бібліографів початку XIX століття О. М. Неустроєва, О. Ф. Бичкова,

В. М. Ундольського, П. М. Строева, О. Є. Вікторова, О. М. Веселовського – неоціненний внесок в історію вітчизняної бібліографії. На сторінках «Известий...» публікувались звіти Імператорської Публічної бібліотеки, Бібліотеки Академії наук, статті, присвячені розробці проблем бібліотекознавства і бібліографії (В. І. Соболюшкова, П. М. Строева, П. П. Пекарського). До кожного випуску «Известий...» додавався різноплановий допоміжний апарат, наявності якого І. І. Срезневський надавав особливого значення. Бібліографічні описи видань містили в собі всі необхідні відомості. Анотації відзначали актуальність теми, дані про попередні праці авторів з теми, оцінку книги, її недоліки, шляхи їхнього подолання. І. І. Срезневський завжди звертав увагу читача на можливість використання книг зарубіжних авторів з теми. Бібліографічні матеріали в значній мірі заміняли відсутні на той час галузеві бібліографічні покажчики.

Наприкінці 1861 р., після того, як вийшов друком 10-й том «Известий...», І. І. Срезневський, за власним бажанням, звільнився від керівництва виданням. Вихід журналу припинився. З ним пішла і назва періодичного видання. У листі до архімандрита Амфілохія Ізмаїл Іванович писав: «Известия останутся моим единичным изданием. Убежден, что такое издание необходимо, я бы с радостью помогал новому редактору. Сам только трудиться, как трудился, уже не могу: не хватает сил и глаз, и времени. А между тем других работ у меня много, подрастают дети, надобно и с ними заняться... словарь, палеография, критическое рассмотрение памятников, история языка и т.д. Не хватит моей жизни покончить все затеянное – я это чувствую...».

Десять томів «Известий...» з чотирма зошитами «Памятников и образцов народного языка и словесности русских и западных славян» і сьомою томами «Материалов для сравнительного и объяснительного словаря русского языка и других славянских наречий» становлять собою видатне явище не тільки в російській, але і у всій слов'янській науці.

1905 р. син видатного вченого Всеволод Ізмаїлович Срезневський (1869–1936) уклав «Систематический указатель статей, напечатанных в Известиях и Ученых записках второго отделения Имп. Академии наук (1852–1863)». Вступна стаття, 840 робіт російською і іноземними мовами, у т. ч. 80 досліджень І. І. Срезневського, розкрили їхній зміст, а також велику наукову, бібліографічну, редакційно-видавничу і організаційну діяльність академіка Срезневського протягом десяти напружених років.

Вчений, до кінця життя виконуючи обов'язки керівника Другого відділення російської мови і словесності Імператорської Російської академії наук, продовжував велику дослідницьку і педагогічну роботу. Протягом п'ятнадцяти років він читав у Петербурзькому університеті курс палеографії, важливим розділом якого був опис рукописів, принципи формування

допоміжного апарату у дослідженнях рукописних джерел. Професійний аналіз праць цього плану сприяв би виявленню ще однієї грані його як бібліографа. Обсяг бібліографічних досліджень (наведений нами перелік – тільки частина з них), сотні описів рукописів, стародруків, рецензій, оглядів, анотацій, бібліографій праць видатних науковців, дванадцять тисяч карток до «Материалов для словаря древнерусского языка» – феномен титанічної бібліографічної, словникової, дослідницької роботи видатного вченого.

І. І. Срезневський зосереджувався над аналізом пам'яток давньоруської писемності не тільки традиційної, але і «вещевых» надписів на монетах, церквах, хрестах, каміннях. Це було дуже важливо. Не систематизувавши ці скарби, не описавши їх, не було можливості продовжувати історичне вивчення східнослов'янських мов. Виданням їх займались багато вчених. У цьому плані найкращими були праці К. Ф. Калайдовича, П. М. Строева, П. І. Кеппена. Срезневський, розуміючи, що історик мови необхідні зведені хронологічні описи відомих пам'яток писемності, у 1863 р. видав унікальний анований хронологічний покажчик *«Древние памятники русского письма и языка (X–XIV вв.): Общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних списков»* [23], який не втратив свого наукового значення і дотепер. Дослідивши 693 пам'ятки, вчений надав їхній хронологічний перелік з короткими характеристиками, вказав місце, де вони знаходяться, опублікував уривки з рукописних давньоруських текстів (50 назв); вказав праці вчених, присвячені їхньому аналізу. Дослідження видатного славіста відкрили новий етап у розвитку вітчизняної палеографії. Кажучи про працю І. І. Срезневського «Мысли об истории русского языка», його сучасник, також філолог-славіст, історик та археолог О. О. Котляревський писав: «...важность его [труда] как для филологической науки, так и для науки истории русской литературы: им положены основания собственной истории русского языка, столь тесно связанной с историей письменности» [36].

Ще у середині 1840-х рр., у Харкові, у І. І. Срезневського зародилася думка про створення словника давньоруської мови. Згодом це стало справою всього його життя. Визначаючи у своїх лексикографічних працях значення мовних словників в житті суспільства та вважаючи, що словник вітчизняної мови є своєрідною історичною енциклопедією, однією з найнеобхідніших книг освіченої людини, він розробив теоретичні основи своєї головної праці «Материалы для словаря древнерусского языка». Джерелом цих скарбів були пам'ятки давньослов'янської і церковно-слов'янської писемності (XI–XIV ст., частково XV–XVI ст.). Вчений обробив 2700 пам'яток для словника. Багаторічні особисті напрацювання, розробки учнів дозволили почати створення систематичної картотеки, яка сягала за 120 тисяч прикладів і карток і була покладена у підвалини «Материалов для словаря древнерусского языка». На

сторінках «Известий...», «Ученых записок» І. І. Срезневський почав публікувати матеріали для майбутнього словника у вигляді лексикологічних заміток і статей, а також продовжив вивчення пам'яток слов'яно-російської церковної писемності, накопичення словникового матеріалу.

Але І. І. Срезневському не судилося завершити свою майже сорокарічну працю. Після смерті вченого його учні і родина вирішили довести справу до кінця і здійснили науковий подвиг, завершивши головну працю вченого. Особливо вагомим був внесок у підготовку до друку «Материалов к словарю древнерусского языка» старшої доньки І. І. Срезневського, яка віддала цій справі 32 роки свого життя. За подвижницький труд Ольгу Ізмаїлівну було обрано членом-кореспондентом Петербурзької АН (1906 р.). У підготовці «Материалов...», за дорученням Академії наук, брали участь академіки О. Ф. Бичков та О. О. Шахматов. У 1893 р. побачив світ перший том, у 1902 р. – другий. До 100-річчя вченого у 1912 р. – третій том та доповнення до попередніх [31].

Вихід у світ «Материалов...» став надзвичайно важливою подією не тільки у вітчизняній, але і у всій слов'янській науці.

У словникових статтях наводяться відповідники з латинської, грецької, а часом і інших індоєвропейських мов. До кожного значення підбрано цитати з джерел, пояснюється походження багатьох слів, нерідко подаються довідки граматичного характеру. «Материалы...» були перевидані у 1958 р., згодом – в 1989 р. під назвою «Словарь древнерусского языка» (в 3 т.) [33].

На жаль, бібліографічна, книгознавча спадщина вченого не привернула уваги бібліографознавців, істориків вітчизняної бібліографії. Ім'я і наукові праці І. І. Срезневського включені до всіх енциклопедій, спеціальних бібліографічних словників. Але бібліографічна складова його доробку ніколи не виокремлювалася і не досліджувалася. Єдиним прямим визнанням академіка І. І. Срезневського як бібліографа, книгознавця можна вважати включення його імені і праць видатним бібліографом А. В. Мезьєр в унікальний «Словарный указатель по книговедению» (1926 р.) в розділах «Библиографы русские» [40, стб. 54–55, 752], «Книга в России» [40, стб. 447–448]. Розглядаючи опис рукописів як бібліографічну, а не археографічну роботу, А. В. Мезьєр включила до розділу «Указатели книг рукописных и трудов по их описанию и изучению: (Библиография славяноруская)» палеографічні праці І. І. Срезневського [40, стб. 664, 669].

Необхідно відзначити, що І. І. Срезневський протягом всього життя залишався незмінним читачем і шанувальником петербурзьких бібліотек. Він добре знав склад їхніх фондів, каталоги; з великою повагою, вдячністю за допомогу ставився до праці співробітників Імператорської публічної бібліотеки, відзначаючи їхню вчену підготовку, знання книги та пам'яток писемності. Вченого дуже поважали у бібліотеці. У відповідь на прохання І. І. Срезневського дозволити кандидату Чернишевському робити для нього виписки

з Лаврентієвського літопису директор бібліотеки М. А. Корф написав резолюцію: «Очень рад исполнением этой просьбы содействовать полезному и почтенному труду» (27.09.1850) [43, с. 231–232].

Ім'я І. І. Срезневського увійшло до історії Бібліотеки Академії наук, читачем якої він був ще за студентських років. З П-м (іноземним) відділом цієї бібліотеки пов'язаний увесь петербурзький період діяльності вченого. Як академік, він регулярно надавав замовлення на придбання літератури, необхідної для роботи. Був одним із не багатьох академіків, якому дозволялось, рішенням загальних зборів академіків, брати додому рукописи для опрацювання.

Фактом визнання наукових заслуг Ізмаїла Івановича Срезневського було обрання його членом Імператорської Російської академії наук (1854), Південнослов'янської академії наук і мистецтв (1867), Бельгійської академії археології (1867), Королівської Мадридської академії історії (1868), Польської (1874), Краківської академії наук (1878), почесним членом 20 вітчизняних і іноземних наукових товариств, дійсним і почесним членом духовних академій: Київської (1869), Московської (1875), Казанської (1877), Петербурзької (1879). Наукові досягнення І. І. Срезневського були вшановані Радами російських університетів: Казанським (член-кореспондент – 1854 р., почесний член – 1869 р.), Київським університетом Св. Володимира – (почесний член – 1869 р.), Новоросійським університетом (1879 р.).

18 лютого 1869 р. Радою Харківського університету І. І. Срезневського було обрано його почесним членом.

Помер Ізмаїл Іванович Срезневський 9 (21) лютого 1880 р. у Петербурзі. Похований у родовому маєтку Срезнево Спаського повіту Рязанської губернії (зараз Шиловський район Рязанської області).

Наукова спадщина І. І. Срезневського (загальна кількість якої і дотепер остаточно не визначена) у галузі філології, мовознавства, археографії, палеографії, археології, педагогіки, бібліографії, книгознавства назавжди увійшла в історію вітчизняної і світової науки.

Представники петербурзької школи славістів, створеної І. І. Срезневським, у другій половині XIX ст. почали роботу по створенню в Бібліотеці Академії наук слов'янського відділу, де зосереджувалася література всіх слов'янських народів, крім великоруського, та збиралися дослідження з історії слов'янських народів. Каталогів слов'янського відділу формувалися за мовними відділами, як і книжковий фонд. Відкрито слов'янський відділ було у 1883 р., вже після смерті І. І. Срезневського. Символічно, що справу видатного вченого-славіста продовжив його син Всеволод Ізмайлович – філолог, археограф, фахівець у галузі рукописної книги, член-кореспондент Академії наук (1906), який з 1893 до 1931 рр. очолював рукописний і журнальний відділи

бібліотеки. Його ім'я увійшло в історію вітчизняної бібліографії як укладача фундаментальних бібліографічних праць. Він став і біографом видатного славіста. 1903 р. нащадки І. І. Срезневського передали Бібліотеці Академії наук 2450 томів слов'янського відділу особистої бібліотеки батька. Це було найцінніше зібрання рукописів, грамот, стародруків, зібраних вченим за життя, яке й стало основою відділу.

У травні 2012 р. наукова громадськість відзначала 200-річчя від дня народження всесвітньо відомого філолога і славіста, академіка І. І. Срезневського. Зусиллями бібліографів Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна у співпраці з бібліографами Болгарії, Росії, Сербії, Словенії був створений біобібліографічний покажчик, присвячений вченому, який містить 1121 назву, в т. ч. 396 праць І. І. Срезневського. 24–25 травня 2012 р. у Харківському університеті відбулась міжнародна наукова конференція «XII Кирило-Мефодіївські читання» пам'яті Ізмаїла Івановича Срезневського.

Праці

1. Взгляд на памятники украинской народной словесности : Письмо к профессору И. М. Снегиреву // Учен. зап. Имп. Моск. ун-та. – 1834. – № 4. – С. 134–150.
2. Систематический указатель книг и рукописей, находящихся в Харьковской публичной библиотеке. № 1. – Харьков, 1834. – 30 с. – Имя автора не указано.
3. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины. – Харьков : Губ. тип., 1839. – 93 с.
4. Библиография. 1. Русская литература: «Род Княжевичей». 2. Сербская литература: «Любитель просвещения». Сербско-далматинский магазин // Денница : славян. обозрение. – 1843. – Ч. 3. – С. 62–72.
5. Исторический очерк серболужицкой литературы // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1844. – Ч. 43, № 7, отд. 2. – С. 26–66.
6. Взгляд на состояние литературы у западных славян // Московский литературный и ученый сборник. – Москва, 1846. – С. 667–688.
7. Вук Стефанович Караджич : очерки биографический и библиографический // Московский литературный и ученый сборник. – Москва, 1846. – С. 339–369.
8. Очерк книгопечатания в Болгарии // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1846. – Ч. 51, № 9, отд. 5. – С. 1–28.
9. Мысли об истории русского языка // Библиотека для чтения. – 1849. – Т. 95. – С. 1–55, 117–138.
10. Памятники древней письменности южных славян, изданные П. П. Шафариком (библиографическая записка) // Изв. Отд-ния рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук. – 1852. – Т. 1. – Стб. 293–301, 343–350.

11. Труды по сравнительной грамматике славянских наречий (библиографическая записка) // Там же. – 1852. – Т. 1. – Стб. 105–107.
12. [Библиографические замечания о 130 книгах] // Там же. – 1853. – Т. 2. – Стб. 16–18, 67–70, 102–105, 133–136, 167–171, 199–202, 234–238, 256–258, 291–299, 346–359.
13. Библиографические записки. Новые книги : [о 102 книгах] // Там же. – 1854. – Т. 3. – Стб. 38–45, 105–110, 125–137, 164–170, 187–197, 249–254, 296–308, 353–362, 381–383.
14. Обзорение замечательнейших из современных словарей // Там же. – 1854. – Т. 3. – Стб. 145–164, 177–187.
15. Библиографические записки. Новые книги : [о 66 книгах] // Там же. – 1855. – Т. 4. – Стб. 22–36, 80–85, 160–168, 244–251, 313–322, 353–356, 378–381.
16. [Библиографические записки о 65 сочинениях] // Там же. – 1856. – Т. 5. – Стб. 36–45, 92–97, 167–173, 209–215, 264–271, 314–330, 371–381.
17. [Библиографические записки о 43 сочинениях] // Там же. – 1857. – Т. 6. – Стб. 67–82, 153–180, 233–254, 321–324, 363–373.
18. [Библиографические записки о 56 сочинениях] // Там же. – 1858. – Т. 7. – Стб. 26–39, 101–128, 201–212, 314–328, 353–364.
19. [Библиографические записки о 31 сочинении; подробно о сочинении Фр. Миклошича «Die Bildung der slavischen Personennamen»] // Там же. – 1860. – Т. 9. – Стб. 52–57, 93–110, 170–178, 239–255, 367–381.
20. Обзорение филолого-археологических трудов В. В. Ганки // Там же. – 1860. – Т. 9. – Стб. 265–271.
21. Об изучении родного языка вообще и особенно в детском возрасте // Рус. пед. вестн. – 1860. – Т. 4, № 11. – С. 162–180 ; Т. 4, № 12. – С. 265–289.
22. [Библиографические записки о 22 сочинениях] // Изв. Отд-ния рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук. – 1861. – Т. 10. – Стб. 55–64, 137–156, 244–254, 410–414.
23. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков) : Общее повременное обозрение с палеогр. указаниями и выписками из подлинников и из древних списков. – Санкт-Петербург : Тип. Имп. Акад. наук, 1863. – 229 с.
24. Обзорение научных трудов А. Х. Востокова, между прочим и не изданных // Торжественное собрание Императорской Академии наук 29 дек. 1864 г. – Санкт-Петербург, 1865. – С. 86–138.
25. Труды П. М. Строева // Зап. Имп. Акад. наук. – Санкт-Петербург, 1865. – Т. 6, кн. 2. – С. 279–284.
26. Воспоминание о научной деятельности Евгения, митрополита Киевского // Сб. ст. Отд-ния рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук. – Санкт-Петербург, 1868. – Т. 5, № 1. – С. 1–64.

27. Славянские рукописи Британского музея в Лондоне и Бодлейской библиотеки в Оксфорде // Изв. Рус. археол. о-ва. – 1872. – Т. 7, вып. 3. – С. 233–236.
28. Десятое присуждение Ломоносовской премии : (труды А. А. Потебни) : чит. на торжеств. заседании Акад. наук 29 дек. 1875 г. // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1876. – Ч. 184, № 3, отд. 4. – С. 1–13.
29. Несколько припоминаний о научной деятельности А. Е. Викторова. – Санкт-Петербург : Тип. Имп. АН, 1881. – 23 с.
30. Славяно-русская палеография. XI–XIV вв. : лекции, чит. в Имп. С.-Петерб. ун-те в 1865–1880 гг. – Санкт-Петербург : Тип. В. С. Балашева, 1885. – VIII, 261 с.
31. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам : в 3 т. – Санкт-Петербург : Изд-во Отд-ния рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук, 1893–1912.
  - Т. 1. – 1893. – 1420 стб.
  - Т. 2, вып. 1–4. – 1902. – 1803 стб.
  - Т. 3, [вып. 1–4]. Дополнения. – 1903–1912. – 1956 стб.
32. Из библиографических статей : (1825–1855). – Санкт-Петербург : Тип. Имп. Акад. наук, 1899. – 160 с.
33. Словарь древнерусского языка : в 3 т. – Москва : Книга, 1989. – Факс. воспр. изд. Санкт-Петербург, 1893.
  - Т. 1, ч. 1 : А–Д. – 806 стб.
  - Т. 1, ч. 2 : Е–К. – 807–1420 стб.
  - Т. 2, ч. 1 : Л–О. – 852 стб.
  - Т. 2, ч. 2 : О–П. – 854–1802 стб.
  - Т. 3, ч. 1 : Р–С. – 910 стб.
  - Т. 3, ч. 2 : Т–Я. – 911–1684 стб.

Література

34. Императорский Санкт-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования / сост. В. В. Григорьев. – Санкт-Петербург : Тип. В. Безобразова и К^о, 1870. – 107, 96, СХХII с.
С. 61–66: список праць І. І. Срезневського.
С. 247–248: про І. І. Срезневського.
35. Бычков А. Ф. И. И. Срезневский / А. Ф. Бычков // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1881. – № 2, отд. 3. – С. 126–158.
36. Котляревский А. А. Древняя русская письменность: опыт библиологического изучения истории ее изучения. Ч. 1 / А. А. Котляревский. – Воронеж : Тип. губ. правления, 1881. – [216] с.

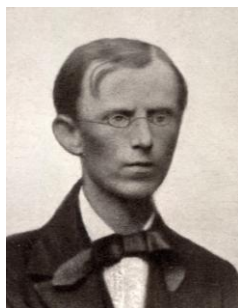
37. Срезневский В. И. К истории издания *Известий и Ученых записок Второго отделения Имп. АН (1852–1863)* : По архивным данным / В. И. Срезневский. – Санкт-Петербург : Тип. Имп. АН, 1905. – 142 с. – (Сб. ст. Отд-ния рус. яз. и словесности АН ; т. 80, № 3).
38. Халанский М. Г. Срезневский Измаил Иванович / М. Г. Халанский // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые то лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. – Харьков, 1908. – [Ч.] 2 : Биографический словарь профессоров и преподавателей. – С. 119–124, разд. паг.
39. Памяти Измаила Ивановича Срезневского. Кн. 1 : [сб. ст.]. – Петроград : Тип. Имп. Акад. наук, 1916. – VII, 422 с.
40. Мезьер А. В. Словарный указатель по книговедению. – Ленинград : Колос, 1924. – 926 с.
Зі змісту: [Разд.] Библиографы русские. – Стб. 54–55, 752; [Разд.] Книга в России. – Стб. 447–448; [Разд.] Указатели книг рукописных и трудов по их описанию и изучению : (Библиография славянорусская). – Стб. 664, 669.
41. Фридьева Н. Я. Публичные, общественные и бесплатные народные библиотеки г. Харькова до 1917 года : дис. ... канд. пед. наук / Моск. гос. библ. ин-т. – Москва, 1954. – 382 с.
С. 53: об И. И. Срезневском.
42. Здобнов Н. В. История русской библиографии. Конспект курса. Ч. 1. От древнего периода до Великой Октябрьской социалистической революции / Н. В. Здобнов. – 2-е изд., испр. – Москва, 1955. – 54 с.
43. История библиотеки Академии наук СССР. 1714–1964. – Москва ; Ленинград : Наука, 1964. – 596 с.
С. 226, 231–232, 240, 256, 278, 359, 414: про І. І. Срезневського.
44. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. – Харків : Кн. палата УРСР, 1971. – 371 с.
С. 59–61: про І. І. Срезневського.
45. Грин И. И. Публичная библиотека глазами современника (1795–1917) : хрестоматия / И. И. Грин. – Санкт-Петербург, 1998. – 690 с.
С. 231–232: про І. І. Срезневського.
46. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / [В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.]. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
С. 53, 93–95, 110, 116–117, 519: про І. І. Срезневського.
47. Володарская Э. Ф. «Портрет» русского языка / Э. Ф. Володарская // Вестн. Библ. Ассамблеи Евразии. – 2009. – № 4. – С. 82–84.

С. 82: о презентации в РГБ первого тома «Словаря истории русских слов» (Москва, 2009) и о труде И. И. Срезневского «Материалы для словаря древнерусского языка по современным памятникам» (Санкт-Петербург, 1893–1912; т. 1–3).

48. Кушнарченко Н. М. І. І. Срезневський – нове бібліографічне дослідження харків'ян / Н. М. Кушнарченко // Бібл. форум України. – 2012. – № 4. – С. 55–56. – Рец. на кн. Измаїл Іванович Срезневський (до 200-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / [уклад. О. С. Журавльова та ін.]. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 192 с. : іл.
49. Михеева Г. В. Библиографика как фундамент воссоздания истории библиографии / Г. В. Михеева // Библиография. – 2012. – № 4. – С. 87–89.
50. Измаїл Іванович Срезневський (до 200-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / уклад. О. С. Журавльова, Н. Г. Мациєва, Е. Д. Дроснєва, В. Петрович, Б. Ріфл, Д. Шкергет ; вступ. ст. С. Ю. Страшнюка, Є. Х. Широкоград ; наук. ред. С. Ю. Страшнюк ; бібліогр. ред. С. Б. Глибицька, Ю. Ю. Полякова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 192 с. : іл.
51. Березюк Н. Невідомий бібліограф : Академік І. Срезневський (1812–1880) / Н. Березюк // Бібл. планета. – 2013. – № 4. – С. 27–30. – Бібліографічні роботи І. Срезневського, література про вченого (29 назв).
52. Березюк Н. М. У истоков славянской библиографии (к 200-летию академика Измаила Ивановича Срезневского) / Н. М. Березюк // Библиотека в контексте истории : материалы 10-й Всерос. с междунар. участием, науч. конф., Москва, 3–4 окт. 2013 г. / [сост. М. Я. Дворкина ; Рос. гос. б-ка, НИО библиотековедения ; Междунар. акад. информатизации, отд. библиотековедения]. – Москва, 2013. – Ч. 1. – С. 276–289. – Библиогр.: с. 286–289 (50 наим.).

Чириков Григорій Сергійович

(21.01(2.02).1835, м. Харків – 1881, м. Харків) – природознавець, бібліотекар, бібліограф, мистецтвознавець, краєзнавець, літературознавець

Народився у незаможній, але шляхетній родині. Батько його, Сергій Петрович, виховувався в Імператорській академії мистецтв (м. Санкт-Петербург). За успіхи в історичному і живописному мистецтві йому було присвоєне звання вільного художника. Він працював на посадах учителя малювання у різних навчальних закладах, у тому числі у Харківському університеті. Родинне виховання і оточення, бібліотека, картини, зразки образотворчого мистецтва визначили подальші уподобання, схильність, долю його сина Григорія, майбутнього бібліографа.

1853 р., після закінчення Другої Харківської гімназії, Г. С. Чириков вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету, яке закінчив зі званням кандидата. Деякий час він працював викладачем природознавчих дисциплін у приватних навчальних закладах. 1859 р., з ліквідацією цих дисциплін у їхніх програмах, перейшов працювати на посаду позаштатного, а згодом – штатного бібліотекаря університетської бібліотеки. Ще в гімназії він відзначався ґрунтовністю пізнань у галузі літератури, її історії, історії краю. Службу в бібліотеці поєднував з літературною роботою. Він співпрацював у часописах «Русская старина», «Санкт-Петербургские ведомости», «Русский архив». До цього періоду належать літературознавчі, краєзнавчі розвідки, глибокі архівні дослідження, пов'язані з історією університету, діяльністю його засновника В. Н. Каразіна. Значна кількість з них, залишена у рукописах, чекає своїх дослідників. Але справжнє своє покликання молодий Чириков знайшов у бібліографії. Саме йому належить ніким не займане місце у розвитку бібліографії місцевих видань. За визнанням історика української бібліографії І. І. Корнейчика початок розвитку в Україні бібліографії книг громадянського друку пов'язаний передусім з Харківським університетом і його діячами. Цьому сприяла діяльність створеної при університеті В. Н. Каразіним університетської друкарні. Єдина у місті друкарня при Харківському приказі громадської опіки, заснована в 1793 р., видала до 1806 р. лише 5 книг. Університетська друкарня за 1805–1814 рр. видала 207 книг і брошур, «...что составило половину всего количества изданий, вышедших за это же время по всей России» [20, с. 50]. Початок розвитку ретроспективної бібліографії видань Харківського університету був покладений помічником попечителя Харківського учбового округу К. К. Фойгтом. В «Историко-

статистической записке об Императорском Харьковском университете» він зробив спробу включити видання від заснування університету до 1858 р. Але досягти повноти йому не вдалося. Показчик О. А. Рославського-Петровського (1866 р.), хронологічно обмежений (1805–1814 pp.), спирався на досвід К. К. Фойгта, а також П. І. Кеппена, який зібрав і видав список для бібліографічного словника харківських діячів і уродженців (270 персоналій, з яких 120 – вихованці і професори університету), теж не відзначався повнотою. Причиною цього була відсутність багатьох видань у бібліотеках. Г. С. Чириков поставив своїм завданням зробити ретроспективну бібліографію книг, що виходили у харківських друкарнях, в т. ч. приватних, що інтенсивно з'являлися. Це мав бути *«Указатель книг и брошюр, напечатанных в Харькове с 1805 г. по 1879 гг.»*.

За ствердженням першого історика університетської бібліотеки К. І. Рубинського [13, с. 28], Г. С. Чириков почав працювати над показником 1860 р. і не припиняв до кінця життя. Свого часу відомий російський бібліограф Г. М. Геннаді високо оцінив рукопис *«Указателя...»* Г. С. Чирикова та рекомендував укладачеві неодмінно видати його. Однак Григорій Сергійович не встиг не тільки видати, але й завершити свою працю. На рукопис, що залишився після його смерті, звернув увагу М. Ф. Сумцов та наполягав на виданні. 1884 р. він писав, що показчик *«... оказался бы полезным пособием для тех лиц, которые займются изучением харьковской литературной старины и для составления истории Харьковского университета»* [8]. *«Указатель книг и брошюр, напечатанных в Харькове с 1805 по 1879 гг.»* було опубліковано у 4-му випуску *«Харьковского сборника»* (1890 р.) [6]. До показника включено харківські друковані видання за три чверті XIX століття. Загальна кількість їх складає 1133 одиниці. 76% записів – це видання друкарні Харківського університету. 92,5 % видань – російською мовою, 5,5% – латинською мовою, решта – іншими мовами. Частка природничих наук складає 24%. Майже 60% видань соціально-гуманітарної тематики, мовознавчі видання представлені підручниками з французької, грецької граматики, латинської мови. [28, с. 158].

Зі створенням приватних друкарень у показнику з'являються видання Дарре, Зільберберга, Счасні, Чеховського, Немовецького, Гордона та ін. У приватних друкарнях стали видавати свої праці і окремі вчені університету. Починаючи роботу над показником, Г. С. Чириков планував проанотувати видання, розкривши короткий зміст кожного. Але, зрозумівши, що подібна праця йому не під силу, відмовився від цього рішення.

Хронологічний принцип розміщення матеріалу у показнику дозволяє зробити аналіз видавничої справи, висновки про типологію видань, стан розвитку окремих наук, освіти, культури того часу, в тому числі і у Харківському університеті.

Безцінним джерелом для дослідників історії університету назавжди будуть вичерпно представлені «Речи, говоренные в торжественном годовом собрании», починаючи з першого (1805 р.), завершуючи останнім (1864 р.). Назви промов вчених, виголошених іноземними мовами, подані також у перекладах Г. С. Чирикова. З розвитком місцевого самоврядування друкарні почали видавати протоколи засідань міської думи, фінансові акти, довідники статистичного комітету та ін.

Університетською друкарнею видавались твори, написані «малоросійською» мовою Г. Квіткою-Основ'яненком (1836, 1839, 1841), Ієремією Галкою (М. Костомаровим 1839), І. Котляревським (1838), А. Могилою (1839, 1848).

Як позитивну ознаку показчика необхідно відзначити наявність і точність всіх головних елементів бібліографічного опису, посилання на використані каталоги Смердіна, Баунова, Межова, Ольхіна, в яких розміщені харківські видання. До недоліків, що не знижують цінності показчика, слід віднести відсутність в окремих випадках відомостей про типографію, помилки у цих відомостях, відсутність кількості сторінок в окремих виданнях, а також довідкового апарату. Недоліки показчика пояснюються недостатньою підготовкою рукопису до друку. Г. С. Чириков не мав намірів припиняти роботу, не поспішав писати до показчика передмову, яка б відповіла на багато питань читачів і фахівців. «Указатель книг и брошюр...» Г. С. Чирикова знайшов високу оцінку вчених і фахівців. Д. І. Багалій писав: «...Труд Г. С. Чирикова очень полезен. Он является драгоценным справочным пособием для будущих историков Харьковского университета» [10, с. 280]. Видатний історик вітчизняної бібліографії М. В. Здобнов визначав показчик Г. С. Чирикова «как наиболее значительную работу в области библиографии местной печати конца XIX столетия» [18, с. 153]. Історик української бібліографії І. І. Корнейчик відносив показчик Г. С. Чирикова «...до певних досягнень ретроспективної бібліографії харківського друку» [20, с. 229], високо оцінюючи також його внесок у розвиток краєзнавчої бібліографії. Фахівці в галузі статистики друку (Є. Іванов, М. Низовий) відзначали внесок Чирикова у статистику книговидавництва періоду його становлення. На жаль, продовжувачів справи Г. С. Чирикова не з'явилося. Тільки майже через сто років потому фахівцями Центральної наукової бібліотеки Харківського університету було підготовлено, з використанням праці Г. С. Чирикова, і видано бібліографічні показчики «Издания типографии Харьковского университета»: Ч. 1 (1805–1860); Ч. 2 (1861–1917) [24].

Ретельний бібліометричний аналіз цих двох показчиків допоміг би з'ясувати ступінь наявності прогалин у фонді бібліотеки університетських видань, значна кількість яких зникла у вирі соціальних потрясінь.

Не можна не зупинитись ще на одній фундаментальній бібліографічній праці Г. С. Чирикова, який за сумісництвом працював хранителем Музею красних мистецтв, практично не оціненої його сучасниками, українськими мистецтвознавцями, істориками університету. Дослідники історії Музею тільки констатують наявність Г. С. Чирикова як хранителя Музею, не оцінюючи його діяльності.

Історія Музею бере свій початок з відкриття університету. 1804 р. В. Н. Каразін придбав у академіка Ф. П. Аделунга повну колекцію естампів і гравюр західноєвропейських майстрів XVI–XVIII ст., яка започаткувала створення Музею. З часом університет став центром зберігання художніх і культурно-історичних цінностей, які поповнювались за рахунок пожертвувань професорів, вихованців університету та закупівлею. 1861 р. університетське зібрання було відкрито для широкої публіки. 1864 р., згідно зі Статутом 1863 р., був створений Музей красних мистецтв як самостійна навчально-допоміжна установа, фонд якого вже на той час складав біля 2000 одиниць зберігання.

1867 р. на громадських засадах на посаду завідувача Музею був призначений доцент кафедри російської словесності (згодом видатний вчений, академік) Олександр Опанасович Потебня, який віддав цій роботі 16 років (до 1884 р.). 1872 р. О. О. Потебня рекомендував на посаду помічника завідувача Музею помічника бібліотекаря університетської бібліотеки Г. С. Чирикова. Цей вибір не був випадковим. Ще за студентських років їх об'єднували дружні стосунки, любов до мистецтва, добре відомі О. О. Потебні бібліотечна і бібліографічна діяльність Г. С. Чирикова, його скрупульозність у роботі, зацікавленість у збереженні художніх цінностей, що сформувалася як родинна традиція⁶. Григорій Сергійович погодився на сумісництво і став надійним, єдиним штатним помічником О. О. Потебні. Можна припустити, що його підтримував керівник фундаментальної бібліотеки університету бібліотекар Я. О. Баясний, який був першим хранителем Музею (1860–1866 рр.), розумів його значення, необхідність збереження його цінностей. Під керівництвом О. О. Потебні Музей невпинно примножував свої зібрання. На початок 70-х років в ньому зберігалось 11379 експонатів. До того, майже 70 років у бібліотечі зберігалась колекція естампів Ф. П. Аделунга, дарчі колекції творів мистецтв І. Бецького, А. Н. Алфьорова. Паралельно з поточною роботою з упорядкування матеріальних книг, а також спеціальної бібліотеки з історії мистецтв, започаткованої у 1850-ті роки, що регулярно поповнювалась цінними виданнями, створенням нових експозицій, О. О. Потебня поставив за

---

⁶ До 1859 р., за існуючим в університеті порядком, учителі класу малювання і живопису відповідали за збереження творів мистецтв, необхідних для навчальних занять. У період з 1844 до 1859 рр. вчителем малювання був батько Чирикова – Сергій Петрович Чириков.

першочергове завдання скласти опис фонду Музею. 1870 р., під керівництвом О. О. Потебні і за сприянням професора Д. І. Каченовського, було видано 1-й випуск «Указателя произведений, хранящихся при Императорском Харьковском университете». Випуск містив опис копій скульптур відомих західноєвропейських майстрів епохи Відродження. Харківський університет зусиллями Д. І. Каченовського став членом Еронделева товариства любителів мистецтв (Лондон) і мав право пільгового придбання копій шедеврів європейського мистецтва. Укладач 1-го випуску «Указателя...» і дотепер невідомий. На жаль, у виданнях Харківського університету першого століття часто відсутні прізвища укладачів, авторів передмов, коментарів. Переважна частина 1-го випуску «Указателя...» уявляє собою матеріальну книгу з переліком експонатів Музею. В ньому відсутні найважливіші параметри в описах предметів, що не дозволяє їх ідентифікувати. З великою долею імовірності можна стверджувати причетність професора Д. І. Каченовського до створення 1-го випуску покажчика – до придбаної ним колекції. Йому належить її коротка характеристика, класифікація матеріалу, структура. Технічне опрацювання «Указателя...», за нашим припущенням, належало хранителю Музею Я. О. Балясному (1860–1866 рр.). Факт опису і видання покажчика одного з відділів Музею свідчив про перші кроки у становленні його зібрання на належному науковому рівні. У 1877 р. Г. С. Чириков приступив до підготовки 2-го і 3-го випусків покажчика як продовження попереднього випуску. 2-й випуск [4] містив описи зібрання живопису (масляні картини, акварелі і малюнки), розміщеного на стінах Музею в кількості 280 номерів, серед яких 198 номерів з колекції І. Є. Бецького, що стали основою картинної галереї.

Структурування матеріалу 2-го і 3-го випусків, точність і повнота опису, наявність всіх необхідних параметрів для атрибутування кожного предмета, чітке визначення приналежності до школи, коротка характеристика автора твору, наявність підписів авторів, прізвище дарувальника або джерела надходження – свідцтво високого професіоналізму Г. С. Чирикова. У додатку як допоміжний апарат до покажчика наведено «Алфавитный указатель художников по школам и столетиям». Безцінним для істориків науки, мистецтвознавців є також додана до другого випуску «Записка о происхождении и составе Музея изящных искусств при Императорском Харьковском университете» [3] – перша і єдина на той час праця, яка відтворила історію Музею, характеристику усіх складових його унікального фонду, матеріальну цінність художніх колекцій Музею (понад 28000 руб.). «Записка...» завершується переліком небагатьох друкованих матеріалів, характеристикою найзначніших пожертвувань І. Є. Бецького і А. М. Алфьорова.

3-й випуск «Указателя произведений...» [5], виданий у 1883 р., вже після смерті Г. С. Чирикова, включав колекцію естампів Ф. Аделунга. Цей

випуск мав особливе значення для подальшого вивчення історії Харківського університету. Г. С. Чирикову зобов'язаний університет єдиним повним описом колекції естампів і гравюр Ф. Аделунга, придбаній наприкінці 1803 р., за задумом В. Н. Каразіна, для майбутнього відділення красних мистецтв. Колекція Ф. Аделунга зіграла фатальну роль в долі засновника університету, безпідставно звинуваченого у марнотратстві і відстороненого від справ університету. Безумовно, Г. С. Чириков мав свій погляд на цей конфлікт, на оцінку придбаній колекції. Особистість засновника університету цікавила його, про що свідчить вже завершений на той час великий рукопис «Биография В. Н. Каразина», який так і не було надруковано.

У статті «Записка о происхождении и составе Музея изящных искусств...» Г. С. Чириков наводить експертну оцінку цього зібрання авторитетними фахівцями, як «...собрание весьма редкое и в особенности удобное служить к изучению истории гравировального искусства, заключающее лучшие образцы величайших мастеров всех времен» [3, с. 231]. Подібні описи мистецьких творів – описи (каталоги) колекцій, окремих виставкових експозицій зазвичай укладаються і оцінюються мистецтвознавцями, фахівцями-бібліографами. Багаторічний досвід бібліотечно-бібліографічної роботи дозволив Г. С. Чирикову – природознавцю за фахом, мистецтвознавцю і бібліографу за покликанням – створити покажчики, які відзначались всіма ознаками професійної мистецтвознавчої та бібліографічної роботи. Навіть за формою вони позначені укладачем не як каталоги, а як покажчики. Додані до кожного випуску довідкові апарати розкривають фонди Музею, всі необхідні параметри для їхньої атрибуції. Значення цієї праці важко переоцінити. Покажчики залишились єдиним свідомством цінності художніх творів, якими володів Харківський університет і які загинули в катаклізмах війн і революцій. Є. К. Редін писав: «...труд, совершенный им [Г. С. Чириковым], высокополезен, и представляет[ся] как незаменимое руководство для ознакомления с значительной частью произведений искусства, составляющих основу и действительное украшение музея» [12, с. 55].

На жаль бібліографічна діяльність Г. С. Чирикова не знайшла професійної оцінки його сучасниками – українськими бібліографами, мистецтвознавцями. Ім'я бібліографа тільки згадувалося у публікаціях, присвячених історії університету і його Музею.

Непомірний, як для однієї людини, обсяг виснажливих робіт підірвав сили Григорія Сергійовича Чирикова, який не витримав навантаження. Важка хвороба зупинила титанічну діяльність талановитого бібліографа на 46 році життя. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна завжди пишатиметься створеними ним бібліографічними працями.

Ім'я помічника бібліотекаря, бібліографа Харківського університету, великого трудівника Г. С. Чирикова назавжди вписано до її історії [27, с. 38, 284].

Праці

1. Музей Харьковского университета / Г. Ч-в // С.-Петерб. ведомости. – 1873. – 15 июня (№ 162). – С. 5.
2. Т. Ф. Осиповский – ректор Харьковского университета / Г. Ч-в // Рус. старина. – 1876. – Нояб. – С. 463–490.
3. Записка о происхождении и составе Музея изящных искусств при Харьковском университете // Указатель произведений, хранящихся в музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете : [в 3 вып.]. – Харьков, 1877. – [Вып.] 2. – С. 230–251.
4. Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете : [в 3 вып. Вып.] 2. Живопись. Масляные картины. Акварели и рисунки. – Харьков : Тип. ун-та, 1877. – 251 с.
Зі змісту: Предисловие / Г. С. Чириков. – С. III–IV; Отдел 1: Картины, писанные масляными красками. – 1–79; Отдел 2: Акварели и рисунки. – С. 80–206.
Прил. 1. Прибавление к 1-му выпуску Указателя Музея. – С. 207–211; 2. Алфавитный указатель художников по школам и столетиям. – С. 212–229.
5. Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете : в [3 вып. Вып.] 3 : Гравюры, офорты, хромофотографии и проч. Отд. 1 : Коллекция эстампов Фридриха Аделунга / сост. Г. С. Чириков ; предисл. Г. С. Чирикова. – Харьков : Тип. ун-та, 1883. – 199 с.
6. Указатель книг и брошюр, напечатанных в Харькове с 1805 по 1879 год / [сост. Г. С. Чириков] // Харьков. сборник. – 1890. – Вып. 4. – С. 114–168. – Усього включено 1133 друк. видань.

Література

7. Чириков Григорий // Список студентов и допущенных к слушанию лекций Императорского Харьковского университета на 1856–1857-й академический год. – Харьков, [1856]. – С. [8].
8. Сумцов Н. Ф. [О Г. С. Чирикове и его неизданном указателе] / Н. Ф. Сумцов // Харьков. губерн. ведомости. – 1884. – 14 янв. (№ 12).
9. [Балясный Я. О. Григорий Сергеевич Чириков : вступ. ст. к «Указателю книг и брошюр...» / Я. О. Балясный] // Харьков. сборник. – 1890. – Вып. 4. – С. 108–113. – Автор не указан.
10. Багалея Д. И. Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Слободской Украины : (крит.-библиогр. очерк). Вып. 2, 1885–

1890 годы. Ч. 1. Обзор источников / Д. И. Багалей // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1891. – Т. 3. – С. 279–298.

С. 280: про «Указатель книг и брошюр...» Г. С. Чирикова.

11. [Рудаков В. Е.] Чириков (Григорий Сергеевич, 1835–1881) / В. Р-въ // Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Блокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 38-а. – С. 857.

12. Редин Е. К. Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета (1805–1905) / Е. К. Редин. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберга, 1904. – 64 с.

С. 42–46; 54–56: про Г. С. Чирикова; після с. 54 – портрет Г. С. Чирикова.

13. Рубинский К. И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1900) / К. И. Рубинский. – Харьков : Печ. дело, 1907. – 44 с., 5 л. ил.

С. 28, 32: про Г. С. Чирикова.

14. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. И. П. Осипова, проф. Д. И. Багалей. – Харьков : Адольф Даре, 1908. – 357 с.

[Розд. 3], с. 8: про Г. С. Чирикова.

15. Халанский М. Г. Музей изящных искусств / М. Г. Халанский // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). – Харьков, 1908. – [Ч.] 1 : Опыт истории историко-филологического факультета / М. Г. Халанский. – С. 134–135.

С. 135: про Г. С. Чирикова.

16. Данилевич В. Е. Музей изящных искусств и древностей / В. Е. Данилевич // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения университета (1805–1905 гг.) / под ред. проф. Д. И. Багалей, И. П. Осипова. – Харьков : Печ. дело, 1911. – С. 52–69.

С. 69: про хранителя Музею Г. С. Чирикова.

17. Иванов Е. Университетская типография (1804–1904 гг.) / Е. Иванов // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.) / под ред. проф. Д. И. Багалей, проф. И. П. Осипова. – Харьков : Печ. дело, 1911. – С. 257–280.

С. 262–267: про Г. С. Чирикова.

18. Здобнов Н. В. История русской библиографии от древнего периода до начала XX века. Т. 2, вторая половина XIX века / Н. В. Здобнов ; под ред. проф. Н. Л. Рубинштейна. – Москва : Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1947. – 234 с.

С. 153: про покажчик Г. С. Чирикова.

19. Корнейчик И. И. Краеведческая библиография на Украине : Развитие краевед. библиографии на Украине в дореволюц. время : конспект лекций

по курсу «Краеведческая библиография» для студентов ХГБИ / Харьков. гос. библиотечный институт ; И. И. Корнейчик. – Харьков, 1964. – 53 с.

С. 20–21: про покажчик Г. С. Чирикова.

20. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період : нариси / І. І. Корнейчик. – Харків : Ред.-видав. від. Кн. палати УРСР. – 1971. – 376 с.

С. 226, 229–230: про Г. С. Чирикова.

21. Ярошик В. О. Історія розвитку краєзнавчої бібліографії Харківщини / В. О. Ярошик // Історія бібліотечної справи в Україні : матеріали регіон. наук. конф., листоп. 1993 р., м. Харків. – Харків, 1994. – С. 78–86.

С. 80: про «Указатель книг и брошюр...» Г. С. Чирикова.

22. Ярошик В. О. Краєзнавча бібліографія Харківщини / В. О. Ярошик // Краєзнавство : літопис укр. краєзнавців. – 1994. – № 1–4. – С. 9–12.

С. 9: про «Указатель книг и брошюр...» Г. С. Чирикова.

23. Низовий М. Статистики друку – ректори університету / М. Низовий // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 7. – С. 27–29.

С. 27–28: про бібліографічні і статистичні відомості в працях К. К. Фойгта, О. П. Рославського-Петровського і їхнє використання Г. С. Чириковим.

24. Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ : библиогр. указ. : в 2 ч. – Харьков, 1999–2006.

Ч. 1. 1805–1860 гг. / сост. М. Г. Швалб, Л. П. Калинина, С. Н. Мельник ; науч. ред. С. М. Куделко. – Харьков : ХГУ, 1999. – 108 с.

Ч. 2. 1861–1917 гг. / сост. С. Н. Мельник, М. Г. Швалб ; науч. ред. С. М. Куделко. – Харьков : ХНУ, 2006. – 112 с.

25. Фисан Г. А. Из истории художественной коллекции Харькова / Г. А. Фисан // Музейный альманах : наук. матеріали, ст., виступи, спогади, есе. – Харків, 2005. – С. 14–21. – (Харківський художній музей).

С. 20: про Г. С. Чирикова.

26. Глибицкая С. Б. Берегите ключ, или Путь библиографии в Харьковском университете : (к 80-летию науч.-библиогр. отд. ЦНБ) / С. Б. Глибицкая // Universitates = Университеты : Наука и просвещение. – 2006. – № 1. – С. 67–75. с фот.

С. 68: про Г. С. Чирикова.

27. Чириков Григорий Сергеевич / сост. Р. П. Чигринова // Библиотека Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина за 200 лет / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринова. – Харьков, 2006. – С. 284. – Портр. на фотоклейке.

28. Подоляка Н. С. Постать Г. С. Чирикова в українській національній бібліографії другої половини XIX століття / Н. С. Подоляка // Вісн. ХДАК. – 2007. – Вип. 19. – С. 157–162.
29. Лапина М. С. Страницы отечественной деятельности А. А. Потебни / М. С. Лапина // Университет в моей жизни / М. С. Лапина. – Харьков : [ХНУ имени В. Н. Каразина], 2010. – С. 50–67.
С. 54, 55, 57: про Г. С. Чирикова.
30. Глибицкая С. Б. Григорий Чириков (1835–1881): библиограф, краевед, искусствовед / С. Б. Глибицкая // Бібл. форум України. – 2012. – № 2 (36). – С. 41–43.
31. Глибицкая С. Б. Незученое наследие Григория Чирикова / Светлана Глибицкая // Бібл. вісн. – 2013. – № 3 (215). – С. 59–64.
32. Лапина М. С. У истоков Музея изящных искусств и древностей Харьковского университета / М. С. Лапина // Universitates = Университеты. – 2013. – № 1. – С. 54–68.
С. 65: про Г. С. Чирикова.
33. Швалб М. Створення бібліографічних посібників – основний напрям діяльності Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна / М. Швалб, В. Грамма, С. Глибицька // Бібл. вісн. – 2013. – № 3 (215). – С. 30–36.
С. 31: про «Указатель книг и брошюр...» Г. С. Чирикова.
34. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. – Київ, 2017. – 615 с.
Про Г. С. Чирикова див. іменний покажчик.

Тихомандрицький Матвій Олександрович

(17(28).01.1844, м. Київ – 8.02.1921, м. Ялта) –
математик, історик математики, бібліограф

Народився у родині професора математики Університету Св. Володимира (м. Київ), учня М. В. Остроградського – Олександра Микитовича Тихомандрицького.

Початкову і середню освіту отримав у родині, а також у запрошених учителів. Після перевodu батька до Казані на посаду помічника попечителя навчального округу, молодий Тихомандрицький відвідував публічні лекції у Казанському університеті. 1861–1866 рр. навчався в Петербурзькому університеті, який закінчив із золотою медаллю і званням кандидата. 1876 р. захистив магістерську дисертацію. Був учнем П. Л. Чебишева. 1876–1883 рр. викладав математику у середніх навчальних закладах Петербурга, у Петербурзькому університеті. З 1879 р. – приват-доцент Санкт-Петербурзького університету.

З 1883 р. протягом 20 років працював у Харківському університеті і водночас у Харківському технологічному інституті. 1884 р. М. О. Тихомандрицький був відряджений за кордон (Лейпциг, Берлін, Париж). У Парижі він написав свою докторську дисертацію, яку захистив у Харківському університеті (1885 р.).

З 1886 р. – екстраординарний, з 1888 р. – ординарний професор університету. В університеті читав 16 курсів лекцій, більшість з яких була опублікована. Його підручник з теорії ймовірності був відзначений Петербурзькою академією наук премією ім. В. Я. Буняковського. 1906 р. вчений здобув звання заслуженого професора Харківського університету.

М. О. Тихомандрицький був одним із найбільш активних членів Харківського математичного товариства, обов'язки товариша (заступника) голови якого він виконував більше 10 років. Співпрацював з іноземними науковими журналами, передаючи їм звіти про статті і книги з математики, що з'явилися у Росії за звітний період, реферати праць Харківського математичного товариства, які друкувалися в «Сообщениях...» Математичного товариства.

1898 р. подав заяву про тимчасову відставку і скористався нею, щоб завершити роботу зі складання *«Систематического каталога книг фундаментальной библиотеки Императорского Харьковского университета по отделению физико-математических наук, чистых и прикладных»* [1]. На жаль,

у літературі про наукову діяльність вченого відсутня оцінка цього факту безкорисливої ініціативи, значимості створеного ним каталогу.

Відсутність такого каталогу, на погляд Тихомандрицького, унеможливлювала використання фонду університетської бібліотеки. Правління університету підтримало пропозицію. Студенти фізико-математичного факультету безкоштовно відібрали із загального каталогу бібліотеки картки на літературу з фізико-математичних наук, більшість якої складали видання іноземними мовами. До цієї роботи М. О. Тихомандрицький залучив асистента з Харківського технологічного інституту, за участю якого було сформовано розділ каталогу – «Механіка».

Безпосередню участь у роботі брав бібліотекар університетської бібліотеки К. І. Рубинський. Співпраця бібліографа і вченого-математика забезпечила певний рівень її організації та успіх. Це був один із перших тогочасних галузевих систематичних друкованих каталогів вищого навчального закладу, сформований достатньо професійно, що свідчило про високу бібліографічну культуру вченого. У передмові до каталогу М. О. Тихомандрицький писав: «Без деятельного сотрудничества К. И. Рубинского (библиотекаря) я не мог бы довести дело до конца, так как оно оказалось несравненно труднее, чем я представлял себе, решившись попытать свои силы в такой работе» [1, с. І]. Тихомандрицький самостійно розробив основний ряд систематичного каталогу, узгодивши його з колегами-математиками і механіками. Каталог складався з 10 відділів, які були позначені великими літерами латинського алфавіту, підвідділи – римськими цифрами; деякі з них – арабськими цифрами. Тобто була застосована літерно-цифрова індексація.

Характерно, що до основного ряду включено відділи виокремлених за формальними ознаками видань: повні зібрання творів, періодичні видання, енциклопедії, збірники, словники, каталоги, покажчики. У кожному відділі першими розміщені вітчизняні видання за алфавітним порядком прізвищ авторів, а при їхній відсутності – за першим словом назви книги.

Систематичний каталог завершують допоміжні покажчики: алфавітний покажчик авторів, перекладачів, редакторів, коментаторів (російською та іноземними мовами); алфавітний покажчик творів за назвою, укладений К. І. Рубинським. Цікаво, що алфавітний покажчик авторів, перекладачів дає посилання не на сторінки, а на класифікаційні ділення. Тихомандрицький пояснює це тим, що саме вони дають можливість бачити, якими галузями знань займався автор. Відсутність кількісної характеристики видань у бібліографічних записях є суттєвим недоліком каталогу. Завершуючи передмову, вчений висловив побажання, щоб «...каталог ... устраняя прежние неудобства, способствовал сколь возможно более обращению того немалого запаса потенциальной умственной энергии, который заключается в библиотеке

Университета, в кинетическую, или, проще выражаясь, способствовал бы дальнейшей разработке научных вопросов умственными силами Университета, которые да растут *ad infinitum!*» [1, С. IV].

Тихомандрицький був впевнений, що прийнята в систематичному каталозі система полегшить пошук книг як професорам та студентам, так і співробітникам бібліотеки: три цифри в запису зазначали місце книги (шафа, полиця, місце на полиці). Саме цей факт першої спроби оптимізувати розташування цього важливого розділу фонду університетської бібліотеки заслуговував на особливу вдячність невеликого на той час штату співробітників. Повноту каталогу, на думку вченого, забезпечать щорічні доповнення у вигляді окремих видань, у яких будуть відображені нові надходження. Видання каталогу було здійснено у 1899 році за рахунок М. О. Тихомандрицького.

Через рік, повернувшись до роботи в університеті, вчений підготував і видав у 1902 р. перше продовження *«Систематического каталога...»*. До нього увійшли книги, що надійшли до університетської бібліотеки з 1 січня 1898 р. по 1 січня 1901 р. [4]. За укладений *«Систематический каталог...»* Рада університету висловила вдячність професору М. О. Тихомандрицькому.

Вчений-математик не обмежився доповненням до друкованого каталогу. Він уклав також картковий каталог книг з фізико-математичних наук, що надійшли за останні 25 років. Професор М. О. Тихомандрицький належить до тих вчених, громадянський подвиг яких заслуговує на вдячність нащадків, фахівців. Велика робота, проведена вченим, безумовно, сприяла створенню наукової бази для подальших досліджень Харківської математичної школи, одним із засновників якої був М. О. Тихомандрицький.

1901 р. Рада університету відрадила його, разом з професорами О. М. Ляпуновим та В. А. Стекловим до Полтави на урочистості, присвячені 100-річчю від дня народження знаменитого вихованця університету М. В. Остроградського. Цікаво, що видатні вже на той час харківські вчені підготували доповіді, в яких аналізували основні праці ювіляра з відповідних галузей знань (фізика, механіка, математика), а професор М. О. Тихомандрицький уклав перший *«Очерк ученых трудов М. В. Остроградского в области чистой математики»*, який був надрукований у виданні, присвяченому сторіччю видатного математика [3].

У фундаментальній ювілейній праці *«Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)»*, який містить, окрім історичних нарисів факультету і всіх кафедр, які до нього входили, біографічний словник професорів та викладачів, М. О. Тихомандрицькому належать біобібліографічні нариси про ряд вчених кафедри чистої математики: М. М. Архангельського, А. Ф. Павловського, М. А. Байкова, М. А. Дьяченка, Е. И. Фон-Бейера, Д. М. Деларю. Список праць

самого М. О. Тихомандрицького на початок другого століття існування університету складався з 35 видань, серед яких більшість – підручники, навчальні посібники, наукові розвідки [6]. М. О. Тихомандрицький став першим істориком одного з найстаріших факультетів університету.

6–12 серпня 1909 р. у Парижі відбувся II Міжнародний математичний конгрес. Серед десяти математиків Росії в ньому брав участь професор Харківського університету М. О. Тихомандрицький.

У 1913 р., у зв'язку з важкою хворобою дружини, М. О. Тихомандрицький був вимушений переїхати до Одеси. Його було прийнято на посаду приват-доцента кафедри математики Новоросійського університету. 1915 р. він став членом Математичного відділення Новоросійського товариства природознавців. Останні роки життя Матвій Олександрович перебував у Ялті, куди переїхав з Одеси у 1917 р.

Брав активну участь у створенні Кримського (Таврійського) університету. 3 травня 1918 р. читав лекції у Таврійському філіальному відділенні (м. Ялта) Університету імені Св. Володимира (м. Київ). Того ж року в Сімферополі почав свою діяльність Таврійський (згодом – Кримський) університет, де М. О. Тихомандрицький працював на посаді ординарного професора кафедри математики (1918–1921). 1918 р. став заслуженим ординарним професором Таврійського університету. Вчений був одним із засновників Кримського математичного товариства (1919 р.).

М. О. Тихомандрицький помер 8 лютого 1921 р. в м. Ялта.

Праці

1. Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки имп. Харьковского университета по отделению физико-математических наук, чистых и прикладных / сост. орд. проф. М. А. Тихомандрицким. – Харьков : Тип. Адольф Дарре, 1899. – I–IV, 379 с.

Зі змісту: Предисловие / М. А. Тихомандрицкий. – С. I–IV; Прил.: Алфавитные указатели имен авторов, переводчиков, комментаторов на русском и иностранных языках. – С. 317–365; Алфавитный указатель сочинений, помещенных по их названиям [на русском и иностранных языках]. – С. 366–377.

2. Очерк ученых трудов М. В. Остроградского в области чистой математики // Михаил Васильевич Остроградский : Празднование столетия дня его рождения Полтав. кружком любителей физ.-мат. наук / сост. П. Трипольский. – Полтава, 1901. – С. 92–114.
3. Михаил Васильевич Остроградский : Празднование столетия дня его рождения Полтав. кружком любителей физ.-мат. наук : С биографией

М. В. Остроградского, его портретом, факсимиле / сост. П. Трипольский. – Полтава : Л. Фришберг, 1902. – 140 с.

Зі змісту: Очерк ученых трудов в области чистой математики М. В. Остроградского / М. А. Тихомандрицкий. – С. 47–86; Список сочинений М. В. Остроградского / сост. проф. М. А. Тихомандрицкий. – С. 132–138.

4. Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки имп. Харьковского университета по отделению физико-математических наук, чистых и прикладных, поступивших с 1 янв. 1898 г. по 1 янв. 1901 г. – Харьков : Харьков. листок, 1902. – 131 с.
5. Опыт истории физико-математического факультета имп. Харьковского университета за первые 100 лет его существования // Зап. Харьков. ун-та. – 1904. – Кн. 1. Летопись Харьковского ун-та. – С. 1–79.

То же // Физико-математический факультет... – Харьков, 1908. – С. 3–154.

6. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. проф. И. П. Осипова, проф. Д. И. Багалея. – Харьков : Адольф Дарре, 1908. – 357, 248, XIV с.

Зі змісту: Ч. 3. Биографический словарь профессоров и преподавателей : [Биобиблиографии ученых, составленные М. А. Тихомандрицким]: Архангельский Николай Михеевич. – С. 8–11; Павловский Андрей Федорович. – С. 11–13; Байков Матвей Андреевич. – С. 14–15; Дьяченко Никита Андреевич. – С. 15–18; Фон-Бейер Евгений Ильич. – С. 18–22; Деларю Даниил Михайлович. – С. 24–27; Тихомандрицкий Матвей Александрович. – С. 33–38, 2-я паг.

Література

7. Тихомандрицкий Матвей Александрович // Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1901. – Т. 65. – С. 289.
8. Пшеборский Л. П. Математическое общество при Харьковском университете (1878–1904 гг.) / Л. П. Пшеборский. – Харьков : Печ. дело, 1911. – 25 с.
С. 6, 9, 11, 19: про участь М. О. Тихомандрицького в укладанні нового статуту Харківського математичного товариства, в організації книгообміну з виданнями товариства, в укладанні переліка праць, розміщених в «Сообщениях...».
9. Очерк педагогической и научной деятельности [М. А. Тихомандрицкого] // Зап. мат. кабинета Харьков. ун-та. – 1921. – Т. 2. – С. XX–XXXII.
10. Синцов Д. М. М. А. Тихомандрицкий : [некролог] / Д. М. Синцов // Наука на Украине. – 1922. – № 3. – С. 289.
11. Станишевский В. А. Указатель к сообщениям (Запискам) Харьковского математического общества при Харьковском университете (1879–1952) / В. А. Станишевский. – Харьков : Изд-во ун-та, 1955. – 43 с.

Про М. О. Тихомандрицького див. іменний покажчик.

12. М. А. Тихомандрицкий // Биографический словарь деятелей естествознания и техники. – Москва, 1958. – Т. 2. – С. 724.
13. Українська математична бібліографія. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. – 381 с.
С. 332–333: твори М. О. Тихомандрицького (43 записи).
14. История отечественной математики : в 4 т., 5 кн. / под ред. И. З. Штокало. – Киев : Наук. думка, 1967–1970.
Про М. О. Тихомандрицького див. іменний покажчик (т. 5).
15. Вчені вузів Одеси : біобібліогр. довід. Вип. 1. Природничі науки 1865–1945. Ч. 2. Математики. Механіки / упоряд. І. Е. Рикун ; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького. – Одеса, 1995. – 172 с.
С. 125–128: про наукову діяльність М. О. Тихомандрицького.
16. Борисенко А. А. Математика и общество / А. А. Борисенко // Universitates = Университеты. – 2001. – № 1. – С. 18–26.
С. 18: М. О. Тихомандрицький – учасник II Міжнародного конгресу математиків (Париж).
17. Горбачук Л. Михайло Васильович Остроградський і його роль у розвитку математики / Л. Горбачук, М. Самойленко // М. В. Остроградський (до 200-річчя з дня народження) / Л. Горбачук, М. Самойленко. – Київ, 2001. – С. 53–69.
С. 67: про нарис вчених праць М. В. Остроградського, підготовлений проф. Тихомандрицьким до 100-річчя видатного математика (м. Полтава).
18. История Таврического университета / под общ. ред. чл.-кор. НАН Украины Н. В. Багрова. – Киев : Изд-во ун-та, 2003. – 248 с.
С. 16, 19, 28: про М. О. Тихомандрицького.
19. Золотарев В. А. О становлении и развитии математического образования в университете / В. А. Золотарев // Universitates = Университеты. – 2004. – № 1. – С. 68–72.
С. 69: про М. О. Тихомандрицького – одного із засновників Харківської математичної школи.
20. Професори Одеського (Новоросійського) університету. біогр. слов. : в 4 т. Т. 4 / відп. ред. В. А. Смінтина ; упоряд. та бібліогр. ред. В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – 2 вид., доп. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
С. 226–230: про М. О. Тихомандрицького.
21. Тихомандрицкий Матвей Александрович // Профессора Таврического национального университета им. В. И. Вернадского / сост. В. Г. Ена, В. В. Бобков, В. К. Федоров. – Київ, 2007. – С. 143–144 з фот.
22. Рыжий В. С. Из истории механико-математического факультета Харьковского университета (до 2001 года) / В. С. Рыжий. – Харьков : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 353 с.
С. 34–35: про М. О. Тихомандрицького.

23. Березюк Н. М. Громадянський подвиг вченого-математика / Н. М. Березюк // Вісн. Кн. палати України. – 2017. – № 8. – С. 50–52.
24. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. – Київ, 2017. – 615 с.
Про М. О. Тихомандрицького див. іменний покажчик.

Комаров Михайло Федорович

(11(23).01.1844 с. Дмитрівка Павлоградського повіту Катеринославської губернії (нині Дніпровська область) – 06(19).08.1913, м. Одеса) – юрист, бібліограф, критик, публіцист, етнограф, перекладач, видавець

Народився у військовій слободі Дмитрівка, що на Катеринославщині. Після закінчення катеринославської гімназії у 1862 р. вступив до юридичного факультету Харківського університету.

Це був період найвищого піднесення суспільної активності студентства. Скасування кріпацтва, впровадження ряду буржуазних реформ, університетського Статуту 1863 р. сприяли загальній лібералізації суспільно-політичного і культурного життя, в тому числі і в освітній сфері. М. Ф. Комаров поринув у бурхливе студентське середовище. Він відвідував лекції О. О. Потебні з мовознавства, який заохочував студентів до збирання фольклорного та мовного матеріалу, познайомився з українськими письменниками В. С. Александровим і Я. І. Щоголевым. Великий вплив на нього справили ідеї просвіти народних мас, які поширювалися серед студентської молоді. Деякий час майбутній юрист учителював у с. Гаврилівка Ізюмського повіту Харківської губернії, де проводив навчання українською мовою. Там, а також у селах Новомосковського повіту Катеринославської губернії записував з народних уст пісні, думки, колядки, шедрівки.

1867 р., захистивши кандидатську роботу «О собственном сознании подсудимого», М. Ф. Комаров закінчив Харківський університет і переїхав до м. Острогозька Воронежської губернії. Там він почав свою практичну діяльність на посаді присяжного повіреного в окружному суді.

На початку 1880 р. сім'я Комарових переїхала до Києва, де Михайло Федорович став працювати адвокатом. Київ того часу був головним в Україні осередком української інтелігенції, об'єднаної прагненням показати царські утки української мови і культури. Виразником цих прагнень була Київська громада, з членами якої М. Комаров спілкувався. Він організував платну приватну бібліотеку. Видав своїм коштом збірник творів М. Кропивницького (Т. 1, 1882), а згодом – перший том творів С. Руданського (1895).

На сторінках багатьох періодичних видань Російської імперії («Киевская старина», «По морю и по суше», «Одесский вестник», «Одесские новости» та ін.) і в Галичині («Діло», «Зоря», «Правда») він виступав з публіцистичними та критичними статтями, історико-літературними рецензіями, бібліографічними нарисами, оглядами українських книжок. Ним

було оцінено понад 60 книжок, що становило дві третини всієї україномовної друкованої продукції Росії.

Передові діячі України (П. С. Єфименко, М. Д. Мізко) ще на початку 1860-х рр. висловлювалися в пресі про необхідність бібліографічного підсумування літературного доробку українців, починаючи від Котляревського. Проте минуло майже чверть століття, перш ніж розпочалося практичне здійснення цього завдання. Ініціатором його став М. Ф. Комаров.

Критик, публіцист, етнограф, лексикознавець, історик літератури, видавець, перекладач, популяризатор і громадський діяч, він залишив пам'ятний слід в історії української культури саме як бібліограф. Київський період життя був періодом його інтенсивної бібліографічної діяльності. У галузі служіння українській культурі, українському слову М. Ф. Комаров взяв на себе чи не найважчу в ті часи роботу – укладання бібліографії. Понад 30 років, починаючи з 1880-х років і до кінця життя, він віддав бібліографії, яку любив, у якій найпевніше себе почував. У Києві він одержав змогу користуватися фондами великих бібліотек (зокрема, університетською), звертався за бібліографічними відомостями до письменників. Першою бібліографічною працею М. Комарова, що набула широкого резонансу в культурному житті України, став *«Бібліографічний покажчик нової української літератури 1798–1883»* [1], який у 1883 р. з'явився на сторінках прогресивного, демократичного альманаху М. П. Старицького «Рада» і тоді ж був виданий окремим відбитком. У покажчику підсумовувався шлях, пройдений українською літературою з 1798 р., коли вийшла друком перша книга українською мовою – «Енеїда» І. П. Котляревського. Видання вмістило приблизно три чверті книжок українською мовою (445), випущених у Росії майже за століття. Не маючи можливості, з об'єктивних причин, відобразити всю українську літературу, М. Комаров вирішив зосередити свою увагу на творчості письменників Східної України. Тим більше, що у Львові фундаментальну працю з бібліографії західноукраїнських видань укладав І. О. Левицький. У бібліографії М. Комаров був новатором. Він розташував у покажчику матеріал переважно за авторами, подавав псевдоніми, включав журнальні публікації, переклади іншими мовами, спогади, рецензії, бібліографічні дані. Спосіб розташування матеріалу, відомий нині під назвою «персональних гнізд», М. Комаров застосував першим у вітчизняній бібліографії за багато років до А. В. Мезьєр, з ім'ям якої пов'язують цей бібліографічний прийом. Книжки, що знаходилися в київських книгарнях, спеціально позначалися хрестиками. Це надавало покажчику книготоргівельні функції. Бібліографічний опис відзначався повнотою. До покажчика був доданий алфавітний список статей загального характеру про українську мову і літературу (близько 200 назв), а також цифрові дані щодо кількості книжок українською мовою за роками видання. Останній додаток

виконував функції допоміжного хронологічного покажчика, а головне – наочно свідчив про зневагу уряду до розвитку української культури. Надрукований через кілька років після царського указу про заборону видання літератури українською мовою (1876 р.), він був своєрідним обвинувальним документом проти урядової політики. Вказуючи на певні недоліки праці, І. Франко назвав «Бібліографічний покажчик нової української літератури» «першою пробою української бібліографії, яка уперше дала змогу своїм і чужим наглядно прослідити повільніший зріст, ступеневе шуршання та упадіння українського письменства в Росії в XIX віці» [32, с. 267]. Пройде ще 25 років і І. Франко у 1910 р. напише, що покажчик М. Комарова «і досі є самотнім інформаційним засобом для нового українського письменства» [33, с. 345].

Високу оцінку цієї роботи знаходимо у А. Ю. Кримського, С. О. Єфремова, О. Пишіна і багатьох інших.

Свою працю М. Ф. Комаров відкрив першу сторінку в історії складання бібліографічного репертуару нової української книги, сприяв підвищенню інтересу громадськості України до розвитку української бібліографії. Нагадаємо, що здійснив її не академічний вчений, не філолог за фахом, а юрист, котрий зробив бібліографію справою свого життя. М. Комаров самотужки освоїв прийоми бібліографічної роботи. Укладена ним перша бібліографія – свідомість високого рівня бібліографічної підготовленості вже на самому початку його бібліографічної діяльності.

В умовах жорстокої цензури, протягом багатьох років він був, за визначенням сучасників, адвокатом-заступником української літератури перед царською цензурою, яка послідовно душила українське слово тільки за те, що воно українське. Юрист за фахом, М. Комаров до тонкощів знав російське законодавство. На підставі самих законів і практики урядових інституцій він писав вмотивовані скарги, позови, намагався врятувати підготовлені до друку матеріали. Подання М. Комарова сприймалися урядовими структурами як колективні петиції української культури.

Бібліографування книжок, якими було заборонено користуватися, систематичні стосунки з прогресивними галицькими діячами, суперечки з цензурою – все це вимагало від М. Комарова неабиякої громадянської мужності. Як юрист він знав, що в актах 1863 і 1876 років про бібліографічні покажчики не згадувалось, але фактично цензура не обминала і їх.

1883 р. Михайло Федорович, аби уникнути можливих репресій, які тоді посилювалися, переїхав до містечка Умань Київської губернії, де влаштувався на посаду нотаріуса.

М. Ф. Комаров з величезною любов'ю ставився до Т. Шевченка, все своє життя стежив за літературою про нього, присвятив йому понад 20 заміток, рецензій, статей, покажчиків. До «уманського» періоду життя М. Ф. Комарова

відноситься й публікація *«Библиографического указателя для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченка»* (1886 р.) [3]. 1887 р. М. Комаров опублікував доповнення до нього. Підсумком багаторічної роботи з бібліографування творів Кобзаря і літератури про нього став покажчик *«Т. Г. Шевченко в литературе и искусстве»* (1903 р.) [9]. Якщо у *«Бібліографічному покажчику нової української літератури»* було вміщено 160 записів літератури про Т. Шевченка, то у покажчику 1886 р. – 369; у покажчику 1903 р. – 1278 записів. Матеріали покажчика були згруповані у шістнадцяти розділах, які створили схему наукової бібліографії Шевченка. Важливим є розділ, що розкриває переклади творів поета польською, чеською, болгарською, сербською, словацькою, німецькою, французькою мовами. Література в межах розділів розташована за хронологічним порядком. Як зазначав відомий український літературознавець і поет Г. Зленко, покажчик «заклав основи наукової шевченковської бібліографії» [34, с. 541].

Серед справ, якими М. Ф. Комаров займався протягом життя, була робота над українським словником. Започаткував він її, роблячи додатки до виданого у 1874 р. словника *«Опыт русско-украинского словаря»* М. М. Левченка. З часом цих доповнень виявилось більше, ніж власне слів у цьому словнику. Ще перебуваючи у Києві, М. Ф. Комаров співпрацював з гуртом «словарники», які багато років збирали лексичний матеріал. В цьому колі були Олена Пчілка та Михайло Старицький. В Умані він відновив свою словарну працю з місцевими ентузіастами.

Восени 1887 р. М. Комаров з родиною переїхав до Одеси, де відкрив нотаріальну контору. Велике портове місто надавало неабиякі можливості для нотаріуса. З іншого боку, як культурний центр Південної України, Одеса відкривала для М. Комарова нові творчі перспективи. Вже відомий на той час етнограф, бібліограф і критик, він опинився у колі місцевої «Громади». Саме з його вступом «Громада», за визнанням сучасників, почала широку громадську роботу. Підтримуючи постійний зв'язок з культурними діячами Києва, Львова, Санкт-Петербурга, М. Комаров одержував безліч листів, газет, часописів, книжок. Він став неформальним лідером Громади, яким залишався упродовж 18 років. Значною мірою цьому сприяли його дружні зв'язки з українськими письменниками, громадськими і культурними діячами. М. Ф. Комаров спілкувався з І. Франком, М. Коцюбинським, М. Грушевським, М. Драгомановим, М. Лисенком, Д. Яворницьким та ін. Протягом 25 років (1888–1913) родина М. Комарова приймала у себе Лесю Українку, яка майже щорічно приїздила до Одеси на лікування. Свій поетичний цикл «Подорож до моря» (1888 р.) вона присвятила М. Ф. Комарову.

Вражає подвижницька робота М. Комарова над російсько-українським словником, яку він вважав справою всього життя. Перебравшись до Одеси,

бібліограф привіз туди велику кількість матеріалу для складання словника. Згуртувавши групу словарників з числа ентузіастів (вчителів, викладачів Новоросійського університету та інших навчальних закладів), М. Комаров, який вже мав напрацювання у галузі лексикології, взяв на себе найскладнішу редакційну роботу, а також всі турботи, пов'язані з його виданням. Оскільки через відомі заборони в Росії видати його було неможливо, М. Комаров використав свої зв'язки. «Словарь російсько-український» у чотирьох томах, обсягом 1134 сторінки, було видано у 1893–1898 рр. спочатку як додаток до часопису «Зоря», згодом – окремим виданням у друкарні Товариства ім. Т. Шевченка у Львові [7]. На видання «Словаря» відгукнулися А. Ю. Кримський, Б. Д. Грінченко, М. П. Драгоманов. У рецензіях українські мовознавці розцінювали його як великий поступ на ниві української лексикографії. В. В. Дорошенко відзначав: «Словарь этот – самый лучший из существующих до сих пор подобных словарей как по полноте, так и по подбору слов и переводу их» [44, ст. В. Дорошенко, с. 165].

У 1890-ті рр. розпочалося складання бібліографічних покажчиків з українського фольклору. Ініціатива належала М. Ф. Комарову. Бібліографічний покажчик фольклорних збірок і статей з питань народної творчості за 1829–1888 рр., доданий ним до «Нової збірки народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь» (1890 р.) [6], був позитивно оцінений критикою.

Михайло Федорович брав активну участь у підготовці заходів до ювілейної дати – 100-річчя від року видання «Енеїди» І. Котляревського. 1904 р. у літературному збірнику «На вічну пам'ять Котляревському» було вміщено «Бібліографічний покажчик видань І. П. Котляревського, творів та писань про нього», укладений М. Ф. Комаровим [11]. Після кожного видання наводяться рецензії на нього. До покажчика додано абетковий список авторів і видавництв.

Наприкінці життя М. Ф. Комаров зайнявся бібліографуванням української драматичної літератури. 1906 р., в зв'язку з 25-річчям створення першої української театральної трупи, вийшов його фундаментальний бібліографічний покажчик «Українська драматургія (1815–1906)» [12]. Укладач включив усі драматичні твори, які з'явилися українською мовою як в Росії, так і в Галичині, не тільки оригінальні, а й перекладні. Були включені навіть п'єси, що залишилися у рукописах. Завершував бібліографію абетковий покажчик імен. Спеціальний розділ становила література з питань розвитку української драматургії. Покажчик був насичений фактичним матеріалом: наводилися відомості з біографій літературних і театральних діячів, розкривалися їхні псевдоніми; до описів додавалися цінні примітки про перші постановки, цензурні заборони і дозволи тощо.

Інтенсивний розвиток української драматичної літератури спонукав М. Ф. Комарова продовжувати роботу. Показчик «До «Української драматургії...» (1912 р.) [14] містив літературу, видану після 1906 р. Крім того, до нього було включено публікації, пропущені у попередньому виданні.

1902 р. М. Ф. Комаров був обраний дійсним членом Бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові.

1904 р. в «Киевской старине» ним був надрукований «*Библиографический указатель музыкальной и литературной деятельности Н. В. Лысенко (1868–1903)*» [10]. Показчик складається з двох розділів: «Творчість М. В. Лисенка» і «Література про М. В. Лисенка і його твори». Матеріал розміщено у хронологічному порядку. У передмові позначено, що всі видання переглянуті *de visu*. Праці М. Комарова сприяли розвиткові літературознавчих і мистецтвознавчих бібліографій. Вони і до сьогодні використовуються дослідниками.

Необхідно відзначити, що для М. Ф. Комарова, обтяженого проблемами своєї великої родини, головним джерелом сімейного бюджету протягом усього життя була робота нотаріусом, яка забирала майже весь час. Тим більше вражають обсяги його бібліографічних, лінгвістичних, літературних, публіцистичних праць, перекладів, рецензій, видавничої, активної громадської діяльності, котрі приходилися на одну зайняту зароблянням грошей та хвору на серце людину. Тільки браком часу пояснював він деяку спрощеність, неточність описів, на яку дорікав Іван Франко [33, с. 345].

Роки післяреволюційної реакції відбилися на діяльності та здоров'ї Михайла Федоровича. Проте, він спромігся ще на одну, досить серйозну працю у галузі бібліографії. Він працював над підготовкою великої збірки поезій Т. Г. Шевченка. Все життя М. Комаров вишукував по різних часописах і альманахах, роздобував через знайомих невідомі вірші поета, звертався до його перекладачів. 1912 р. було видано «*Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів*» з примітками М. Ф. Комарова [13]. До збірника увійшли віднайдені ним близько 150-ти віршів Т. Шевченка. Упорядник додав до нього ґрунтовний коментар, який літературознавці, дослідники творчості поета розцінюють як глибоку наукову розвідку. У зв'язку з 200-річчям від дня народження великого Кобзаря, яке відзначалося у 2014 р., українська наукова громадськість з глибокою вдячністю відзначила внесок патріарха української бібліографії М. Ф. Комарова у «Шевченкіану» [42].

Останньою бібліографічною роботою М. Комарова був список власних праць, надрукованих з 1805 по 1912 рр., який включав 195 назв [15].

Помер М. Ф. Комаров 6 серпня 1913 р. в Одесі, де і був похований.

Його життєвому та творчому шляху було присвячено багато досліджень. Підсумковою на сьогодні стала книга «Закоханий в українське слово», видана до 170-річчя видатного бібліографа Одеською національною науковою бібліотекою [44].

Михайло Федорович Комаров був зачинателем української бібліографії. Він вважав її не тільки певним підсумком здобутого, необхідним для потреб науки, але також показником сучасного стану культури, знаряддям для зміцнення і подальшого розвитку всіх її здобутків. В цьому він – наш сучасник.

Праці

1. Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883). – Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1883. – 74 с.
2. Куманець М. Дещо з історії українського письменства XIX в. : замітки і споминки М. Куманця // Діло. – 1885. – № 15–17. – С. 21–25, 27, 29, 34, 35.
3. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко // Киев. старина. – 1886. – Т. 14, № 3. – С. 570–582 ; № 4. – С. 778–786.
4. Короткий перегляд українських книжок // Зоря. – 1886. – № 5. – С. 8, 13–14, 20, 23, 24 ; 1887. – № 1, 2, 4 ; 1889. – № 1, 2 ; 1892. – № 5 ; 1896. – № 2, 17, 19.
5. Дополнения к библиографическому указателю материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко // Киев. старина. – 1889. – Т. 18, № 5. – С. 180–184.
6. Нова збірка народних українських приказок, прислів'їв, помовок, загадок, замовлянь / впоряд. М. Комаров. – Одеса : [б. в.], 1890. – 125 с.
С. 116–124: передмова укладача і бібліографічний покажчик за 1826–1888 рр.
7. Словарь російсько-український : у 4 т. / зібрали і впорядкували М. Уманець, А. Спілка. – Львів : Друк. Т-ва ім. Шевченка, 1893–1898. – Уманець – псевдонім М. Комарова.
Т. 1 : А–К. – 1893. – 320 с.
Т. 2 : К–П. – 1895. – 286 с.
Т. 3 : П–С. – 1896. – 286 с.
Т. 4 : С–Я. – 1898. – 242 с.
8. Бібліографічний покажчик творів С. Руданського і знадобків до його життєпису // Твори / С. Руданський ; вид. М. Комаря. – Львів, 1895. – Т. 1 : Пісні, приказки, прислів'я, байки. – С. 167–174. – М. Комарь – псевдонім М. Ф. Комарова.
9. Т. Шевченко в литературе и искусстве : библиогр. указ. материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко. – Одеса : Тип. Е. И. Фесенко, 1903. – 144 с.

[Рец.]: Франко І. // *Зап. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка*. – 1901. – Т. 57, кн. І. – С. 31–42.

10. Библиографический указатель музыкальной и литературной деятельности Н. В. Лысенко (1868–1903). – Київ : [б. и.], 1904. – 25 с.
11. Бібліографічний покажчик видань І. П. Котляревського, творів та писань про нього // На вічну пам'ять І. П. Котляревському : літ. зб. – Київ, 1904. – С. 467–494.
12. Українська драматургія : зб. бібліогр. знадібків до історії укр. драми і театру українського (1815–1906). – Одеса : Друк. Є. Фесенка, 1906. – 231 с.
13. Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів : зб. з приміт. М. Комарова. – Одеса, 1912. – V, 324 с.
14. До «Української драматургії» : зб. бібліогр. знадібку до історії укр. драми і театру за 1906–1912 роки : (з дод. та поправками до «Української драматургії» до 1906 р.). – Одеса : Друк. Є. Фесенка, 1912. – 106 с.
15. Список работ М. Комарова (1865–1912) // Изв. Одес. библиогр. о-ва при Новорос. ун-те. – 1913. – Т. 2, вып. 7. – С. 325–336.
16. Словник псевдонімів та криптонімів українських авторів за рукописними матеріалами М. Комарова / уклад. Б. Комаров. – Одеса, 1928. – 14 с.

Література

17. Кримський А. Михайло Комар / А. Кримський // *Зоря*. – 1896. – № 18. – С. 358–360. – Михайло Комар – псевдонім М. Ф. Комарова.
  18. Пчілка О. Михайло Комаров / О. Пчілка // *Рідний край*. – 1913. – № 5. – С. 13–16.
  19. Мезьер А. В. Словарный указатель по книговедению / А. В. Мезьер. – Ленинград : Колос, 1924. – 926 с.
- Зі змісту: [Разд.] Библиографы русские. – Стб. 43.*
20. Ясинський М. До діяльності Михайла Комаров / М. Ясинський // *Бібліогр. вісті*. – 1927. – № 4. – С. 12–15.
  21. Ясинський М. До характеристики М. Комарова як бібліографа / М. Ясинський // *Україна*. – 1929. – Кн. 38. – С. 65–72.
  22. Ясинський М. Шевченківська бібліографія та її завдання / М. Ясинський // *Україна*. – 1929. – Кн. 40. – с. 117–118.
  23. Гуменюк М. П. Украинский библиограф XIX века М. Ф. Комаров / М. П. Гуменюк // *Сов. библиография*. – 1957. – Вып. 47. – С. 61–66 с фот.
  24. Комаров Михайло // *Енциклопедія українознавства : словник. частина*. – Львів, 1959. – Т. 3. – С. 1088.
  25. Комаров Михайло Федорович // *Українські письменники : бібліогр. слов.* – Київ, 1963. – Т. 2. – С. 432–439.

26. Сороковська С. В. Перший український бібліограф : [М. Ф. Комаров] / С. В. Сороковська // Вітчизна. – 1964. – № 9. – С. 217–219.
27. Ясинський М. І. Михайло Комаров : (З минулого української бібліографії) / М. І. Ясинський // Рад. літературознавство. – 1965. – № 11. – С. 24–28.
28. Пчелінцева М. Н. Взаємозв'язки Івана Франка та Михайла Комарова в галузі бібліографії / М. Н. Пчелінцева // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1966. – вип. 3. – с. 83–94.
29. Гуменюк М. П. М. Ф. Комаров / М. П. Гуменюк // Українські бібліографи XIX – початку XX століття : нариси про життя та діяльність / М. П. Гуменюк. – Харків, 1969. – С. 42–59.
30. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період : (нариси) / І. І. Корнейчик. – Харків : Кн. палата УРСР, 1971. – 374 с.
С. 159, 168–174, 224, 226, 296–297: про М. Ф. Комарова.
31. Комаров Михайл Федорович // Шевченківський словник : у 2 т. – Київ, 1977. – Т. 2. – С. 313.
32. Франко І. Я. Михайло П[етрович] Старицький / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Київ, 1982. – Т. 33. – С. 230–277. – Вперше стаття надрукована в «Літературно-науковому віснику» (1902, кн. 5).
33. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 194–470. – Вперше стаття надрукована окремим виданням в 1910 р. у Львові.
Про М. Ф. Комарова див. «Показчик імен і назв».
34. Зленко Г. Д. Комаров Михайло Федорович / Г. Зленко // Українська літературна енциклопедія. – 1990. – Т. 2. – С. 541–542 з фот.
35. Комаров Михайло Федорович // Українська журналістика в іменах : матеріали до енцикл. слов. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 179–181.
36. Ясинський М. І. Михайло Комаров : монографія / М. І. Ясинський. – Київ : Кн. палата України, 2001. – 67 с.
37. Комаров Михаил Федорович // Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка ; гл. ред. Ю. А. Гриханов. – Москва, 2007. – С. 1061.
38. Кононенко В. О. Комаров Михайло Федорович / В. О. Кононенко // Українські бібліографи : Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2008. – Вип. 1. – С. 187–189.
39. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; Нац. Акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. А. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ, 2009. – 530 с.
С. 56, 121, 231, 245, 296: про М. Ф. Комарова.
40. Швидько Г. К. Михайло Комаров і Катеринославщина : монографія / Г. К. Швидько. – Дніпропетровськ : НГУ, 2011. – 226 с.

41. Березюк Н. Видатний вітчизняний бібліограф М. Ф. Комаров : (До 170-річчя) / Н. Березюк // Бібл. форум України. – 2014. – № 2. – С. 36–41.
42. Яценко О. М. Спадщина Тараса Шевченка у вітчизняних бібліографічних джерелах : на матеріалах посібника «Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013)» / О. М. Яценко, Н. І. Любовець // Українська біографістика. – 2014. – Вип. 11. – С. 272–283.
43. Березюк Н. М. Михайло Федорович Комаров – бібліограф, етнограф, публіцист / Н. М. Березюк // Universitates = Университеты. – 2015. – № 4. – С. 52–57. – Журнал за цей рік виходив у електрон. версії, був вміщений на сайті Асоціації випускників ХНУ ім. В. Н. Каразіна.
44. Закоханий в українське слово : До 170-річчя від дня народж. Михайла Комарова : зб. матеріалів / Одес. нац. наук. б-ка ; упоряд. Л. М. Бур'ян. – Одеса, 2016. – 517 с., 18 с. іл. – (Сер. «Одеса в іменах і документах»).
- Зі змісту: Памяти М. Ф. Комарова (1844–1913) / В. Дорошенко. – С. 162–169. – Уперше стаття надрукована в часописі «Украинская жизнь» (1913, № 9).*
35. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. – Київ, 2017. – 615 с.
- Про М. Ф. Комарова див. іменний покажчик.*

Сумцов Микола Федорович

(18(06).04.1854, м. Санкт-Петербург – 14.09.1922, м. Харків) –
історик, етнограф, фольклорист, літературознавець,
бібліограф, мистецтвознавець, краєзнавець

Микола Федорович Сумцов народився у 1854 р. у Петербурзі, але все життя провів у Харкові, куди його батько (вихованець Харківського університету) переїхав з родиною вже у 1856 р. Нащадок дрібної слобідської старшини, прадід його за стародавнім українським звичаєм залишив на сволюку будинку напис: «Создался дом сей рабом божіим Семіоном Михайловичем Сумцем мая 2 дня 1776». Закоханий у рідну Боромлю, що на Сумщині, М. Ф. Сумцов віддав все своє життя відродженню української національної культури.

Закінчивши 2-гу Харківську гімназію зі срібною медаллю, Сумцов вступив до історико-філологічного факультету Харківського університету, по завершенні якого у 1875 р. був залишений як професорський стипендіат. 1876 р. перебував декілька місяців за свій рахунок у Німеччині, де слухав лекції у Гейдельберзькому університеті. 1878 р. захистив магістерську дисертацію *pro venia legendi* (лат.)⁷. У 1884–1885 рр. двічі захищав докторську дисертацію⁸.

1889 р. отримав звання професора Харківського університету.

Науковий доробок ученого до 25-річчя його діяльності складав 286 творів. До 30-річного ювілею кількість праць виросла до 800. Серед них – монографії з історії українського письменства XVII ст., історії українських апокрифів, української народної словесності і етнографії, історії мистецтва, російської літератури. В усіх цих галузях М. Ф. Сумцов займав почесне місце серед українських вчених. Вітаючи М. Ф. Сумцова у зв'язку з 25-річчям його діяльності, І. Я. Франко висловив побажання: «...Нехай вам не забракне сил і внутрішнього вогню ще і в дальших 25 авторських роках орати той широкий переліг, на якому ви вже тепер являєтесь одним з найгідніших робітників» [56, С. 163]. Окрема група праць вченого була присвячена історії російської та західноєвропейської культури: дослідження творчості О. С. Пушкіна, публікації, присвячені О. Грибоєдову, В. Жуковському, В. Одоєвському, Л. Толстому,

⁷ *Pro venia legenda* (лат.) – спеціальний твір, що надає право викладання.

⁸ Перша (1884), присвячена Лазарю Барановському і літературним діям XVII ст., була заборонена як така, що в ній знайдено «крамолу». Друга (1885) – «Хлеб в обрядах и песнях» – була ним захищена.

А. Чехову, дослідження, присвячене титану італійського Відродження Леонардо да Вінчі.

Поряд з напруженою науково-викладацькою роботою (М. Ф. Сумцов був професором кафедри історії російської літератури), вчений завжди приділяв багато часу і зусиль громадській діяльності. Більше 20 років він очолював Харківське історико-філологічне товариство, редагуючи всі його збірники, був головою створеного ним Педагогічного відділу товариства (1908). Велика етнографічна виставка до XII археологічного з'їзду (1902), фактичним організатором якого було Харківське історико-філологічне товариство, зусиллями М. Ф. Сумцова стала основою Етнографічного музею при Харківському університеті, який він очолив у 1905 р. У січні 1920 р. Етнографічний музей був перетворений на Музей Слобідської України імені Г. С. Сковороди, директором якого до кінця життя залишався М. Ф. Сумцов. Він був одним із перших в Україні організаторів музеїв. За 40 років жоден культурний почин у Харкові не відбувся без його активної участі.

Особливе місце у діяльності вченого займала бібліотечно-бібліографічна галузь. Разом з Д. І. Багалієм він був у числі фундаторів Харківської громадської бібліотеки (нині Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка). Незмінний протягом шести років (1885–1893) член Правління бібліотеки, він опікувався її проблемами на всіх етапах становлення і розвитку закладу, про що свідчать майже 20 його статей, громадських виступів на сторінках харківських міських газет. Широта бібліотечних інтересів вченого вражає. Зокрема, методологічні засади бібліотечної справи (типологія, функціональне призначення публічних, народних, училищних бібліотек, модель бібліотечного фонду для певних видів бібліотек, концепція їхнього самоврядування тощо). Як гласний міської думи, голова училищного комітету, голова комітету із влаштування сільських бібліотек при Харківському товаристві грамотності, він домагався надання бібліотекам фінансової підтримки. У зв'язку зі сторіччям Харківського університету Микола Федорович брав активну участь у підготовці ювілейних видань. У співавторстві з Д. І. Багалієм та В. П. Бузескулом був написаний «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)». Для ювілейного видання, присвяченого сторіччю історико-філологічного факультету⁹, на якому Сумцов працював, ним було укладено 13 біографій професорів і викладачів кафедри російської мови і словесності зі списками їхніх праць. Вчений написав і свою біографію, бібліографія при якій налічувала 337 назв.

---

⁹ Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багаля. – Харьков : Изд. ун-та, 1908. – [570] с.

М. Ф. Сумцов був першим істориком і одним із перших бібліографів етнографічної науки в Україні. Ця сторона його діяльності залишилася недостатньо дослідженою. Навіть неповний перелік його бібліографічних праць характеризує відношення вченого до бібліографії. М. Ф. Сумцов прагнув наблизити здобутки науки до читача, зробити їх доступними всім верствам населення. Автор численних бібліографічних оглядів, покажчиків, списків, рецензій, бібліографій у підрядкових примітках, він вважав, що вчений зобов'язаний не тільки досліджувати, викладати, але і брати участь у бібліографічному забезпеченні тієї чи іншої проблеми науки, допомагати майбутнім дослідникам. Вже з самого початку своєї наукової діяльності він використовував такий жанр як «библиографические заметки», який був започаткований ще П. І. Кеппеном, а згодом використовувався І. І. Срезневським, В. П. Бузескулом, Д. І. Багалієм. «Библиографические заметки» М. Ф. Сумцова, які друкувались у місцевих газетах «Харьковские губернские ведомости», «Южный край», інформували читача про видання нових творів, збірників, періодичних видань. Вчений очолив комісію професорів університету зі складання «Библиографических заметок». У зв'язку з цензурними утисками 1905 р. була розроблена і видана за його редакцією *«Записка о цензуре книг на малорусском языке»* [27].

Поступово від суто інформаційних оглядових форм він переходив до складання науково-допоміжних покажчиків. Перший бібліографічний покажчик *«Колдуны, ведьмы и упыри»* (1891) [11] містив 408 записів джерел російською та іноземними мовами. Бібліографії передувє ґрунтовна передмова М. Ф. Сумцова, в якій він окреслив історію питання, пояснював значення спеціальних бібліографічних покажчиків за окремими розділами етнографії для порівняльно-етнографічних досліджень, а також їхнє значення для перемоги розуму над нецутвом і жорстокістю. Через рік у доповненні до покажчика *«Заговоры»* (1892) він напише: «Мой библиографический указатель о колдунах, ведьмах и упырях ... при всех его недочетах и пробелах встречен научной критикой так благосклонно... что я решил издать, при благоприятных случаях, несколько других библиографических указателей по частным отделам фольклора, в надежде, что, при дальнейших дополнениях со стороны компетентных лиц, со временем получатся полезные предметные библиографические указатели по фольклору...» [12, с. 258]. Покажчик вмістив 175 джерел російською та іноземними мовами. Це була перша бібліографія записів і досліджень замовлянь – рідкісного фольклорного жанру.

До перших галузевих біобібліографічних праць М. А. Сумцова належить покажчик *«Діячі українського фольклору»* (1910) [31]. Структурований за 17 розділами, він містить біографічні відомості і огляд праць 77 збирачів і дослідників усної народної творчості переважно XIX ст., в т. ч. майже

100 праць М. Ф. Сумцова за означеною темою.

У 1900 р. в «Сборнике Харьковского историко-филологического общества» було надруковане фундаментальне дослідження М. Ф. Сумцова «Леонардо да Винчи» [23], присвячене титану італійського Відродження. Додаток до нього містив огляд джерел, який складав 86 записів іноземних видань, а також покажчик імен і предметів. Розширені біографічні відомості про авторів, знання праць французьких, італійських, німецьких дослідників в оригіналі, знайомство з манускриптами да Вінчі в дорогіцих виданнях – свідцтва високого рівня освiченостi i бiблiографiчної культури Сумцова-мистецтвознавця. Необхiдно вiдзначити, що вiн володiв дев'ятьма iноземними мовами. У 1907 р. дослідник надрукував популярну брошуру українською мовою, присвячену Леонардо да Вінчі.

Враховуючи, що доробок з бiблiографiї мистецтва на той час був порiвняно невеликий, подiєю стало видання пiдготовленого М. Ф. Сумцовим анотованого бiблiографiчного огляду «Новости по истории украинского искусства» у двох випусках (1911–1912) [33]. Огляд мiстив 105 досліджень про українське церковне зодчество, український стиль в архiтектурi та iконографiї початку ХІХ ст. Вiдомий iсторик української бiблiографiї І. І. Корнейчик вважав цю бiблiографiю «однiєю з визначнiших робiт в цьому планi» [55, с. 301].

Неповний, але значний перелiк бiблiографiчних праць ученого, побiжний аналіз декiлькох з них дають пiдстави вважати М. Ф. Сумцова дiйсно професiйним бiблiографом. Його бiблiографiчний доробок заслуговує на подальше вивчення.

Треба вiдзначити, що науковцi кiнця ХІХ – початку ХХ стст. не дiйшли у своїх бiблiографiчних розвiдках унiфiкацiї бiблiографiчного запису. Але прийняття вченими авторського заголовку в описi було визнанням необхiдностi вiдобразити авторство публiкацiй, намаганням досягти одноманiтностi опису. На жаль, вони не завжди включали до опису усi, з сучасного погляду, обов'язковi елементи. У бiблiографiях, укладених М. Ф. Сумцовим, бiблiографiчний запис спрощений. Проте хронологiчно-алфавiтний принцип розмiщення матерiалу вiн ретельно витримував. Вражає висока якiсть анотування вченим праць, що бiблiографувались. Анотацiї завжди визначали актуальнiсть теми, її забезпечення джерелами, данi про попереднi працi, оцiнку книги, її недолiки. Инодi анотацiї розростались до наукових досліджень. Обов'язковою частиною бiблiографiї завжди був довідковий апарат, якому укладач надавав особливого значення. М. Ф. Сумцову iнколи докоряли, що як вчений вiн розкидається у розмiтти завдань. Позбавлений можливостi переглянути деякi видання, вiн дає вiдповiднi попередження: «...придiлив увагу розкриттю змiсту i оцiнцi твору». Незадоволений деякими розвiдками, безумовно, вiн мав на увазi i неповноту бiблiографiчних записiв. Не маючи часу

і можливості звертатися до їхнього поповнення, він писав: «...іноді доводилось друкувати нашвидку, без такого, як слід, оброблення, але гаятись було неможливо. Маю надію на нові, кращі видання». Невтомний і працелюбний, він жалкував: «Так багато привабливих завдань! Чи вистачить тільки сил їх виконати? Але піймав не піймав, а погнатись треба» [43, с. 3].

Про значення бібліографічної діяльності М. Ф. Сумцова свідчить той факт, що у 1909 р. на першому засіданні бібліографічної комісії при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові його було обрано почесним членом комісії.

Вже наприкінці 1880-х рр. ім'я М. Ф. Сумцова було відоме далеко за межами Росії. Його вважали класиком світової етнографії. З ним листувалися майже всі видатні етнографи, фольклористи та славісти того часу. Першим його значення зрозуміли на Заході. Його ім'я увійшло до Міжнародного словника фольклористів, виданого в Парижі, а Празька академія наук (не Петербурзька!) першою обрала М. Ф. Сумцова своїм членом-кореспондентом.

Сумцову належать численні історико-біографічні нариси про вчених-харків'ян, які друкувались у найавторитетнішому «Энциклопедическом словаре» Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона. Восени 1907 р. вчений прочитав в університеті першу лекцію з української літератури українською мовою, в 1917 р. він перейшов на кафедру українського письменства.

У суворі роки соціальних потрясінь М. Ф. Сумцов продовжував йти шляхом просвітника, багато працював. 1918 р. була видана його праця «Слобожане: Історично-етнографічна розвідка». У 1919 р. – «Хрестоматія по українській літературі для народних вчителів...». Цікава її подальша доля. Хрестоматія витримала чотири видання. Над кожним перевиданням М. Сумцов продовжував працювати. Останнє (1920) вийшло з унікальним додатком, що не мав аналогів у допоміжній бібліографії, – «*Теми для студій над Шевченком*» [43]. 150 тем з бібліографією для кожної теми він розробив для студентів Харківського інституту народної освіти (ХІНО), професором якого працював¹⁰.

Роки пореволюційного лихоліття були найважчими в його родинному житті. У жовтні 1919 р. вченого спіткало тяжке горе: не стало його улюбленого сина Дмитра¹¹.

Через рік (жовтень 1920) радянська влада, не зважаючи на прохання вченого зберегти родинний будинок як архітектурний пам'ятник, відібрала у М. Ф. Сумцова маєток у Боромлі. Але не дивлячись на моральні і матеріальні

---

¹⁰ Харківський інститут народної освіти (ХІНО) був створений на базі ліквідованого у 1921 р. Харківського університету.

¹¹ Дмитро Миколайович Сумцов, який закінчив Харківський університет з дипломом I ступеня, у 1900-1903 рр. працював штатним помічником бібліотекаря університету, згодом – викладачем Комерційного училища.

скрути великої сім'ї, на свою недугу, вчений продовжував працювати із притаманною йому енергією. За період 1918–1920 рр. ним були підготовлені і видані 37 праць, залишилися у рукописах – 22.

Майже 45 років Микола Федорович Сумцов не припиняв напруженої роботи. Він і помер у кріслі за письмовим столом з олівцем у руках, перед розкритою книгою в ніч з 14 на 15 вересня 1922 р.

Заслужений професор Харківського університету, академік Української академії наук (1919), член Чеської (Празької) академії наук та мистецтв (1899), член-кореспондент Петербурзької академії наук (1905), почесний член багатьох наукових і просвітницьких товариств, нагороджений за видатні заслуги великою золотою медаллю – найвищою нагородою Імператорського Російського географічного товариства (1916), Микола Федорович залишив великий науковий спадок. Кількість друкованих праць вченого сягає 1500. Вони зберегли свою цінність, становлять основу для подальших досліджень у галузі етнографії та історії культури України і Слобожанщини. Творча спадщина видатного фольклориста, етнографа, літературознавця М. Ф. Сумцова потребує повного наукового видання.

Твори

1. О принесенной в дар Харьковскому историко-филологическому обществу неизданной рукописи Г. С. Сковороды «Израильский змий» // Харьков. – 1879. – 16 янв.
2. Житие Сковороды, описанное другом его М. И. Коваленским / [с предисл. М. Сумцова] // Киев. старина. – 1886. – Т. 16. – С. 103–150.

Перша біографія Г. Сковороди, підготовлена до друку і видана М. Ф. Сумцовим.

3. Библиографическая заметка о книге А. С. Лебедева «Исторические разыскания в южно-русских архивах» // Киев. старина. – 1887. – Т. 18 (июнь-июль). – С. 528–530.
4. Библиографическая заметка о малорусском литературном сборнике «Складка» В. Александрова // Киев. старина. – 1887. – Т. 18 (май). – С. 172–176.
5. Библиографическая заметка о сочинениях Г. Ф. Квитки [«Малороссийские повести»] // Киев. старина. – 1887. – Т. 19 (октябрь). – С. 366–367.
6. Заметка о Харьковской общественной библиотеке // Харьков. губ. ведомости. – 1887. – 1 марта.
7. Успехи Харьковской общественной библиотеки за полгода существования // Харьков. губ. ведомости. – 1887. – 29 апр.
8. Заметка о старопечатных книгах Харьковской Духовной семинарии // Киев. старина. – 1888. – № 6 (июнь). – С. 89–90.

Вчений вважав, що бібліотека Харків. колегіуму є доповненням університетського книгосховища в частині місцевих видань.

9. К вопросу о развитии общественных библиотек : [о метод. руководстве б-ками, об издании библ. журнала] // Харьков. губ. ведомости. – 1888. – 14 окт.
10. Ближайшие задачи [Харьковской общественной библиотеки] // Харьков. губ. ведомости. – 1889. – 8 дек.
11. Колдуны, ведьмы и упыри : [библиогр. указ.] // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1891. – Т. 3. – С. 229–278.
*Зі змісту: Передмова / Н. Ф. Сумцов. – С. 229–233.
 У покажчику бібліографічних записів – 408, в т. ч. російською мовою – 204, німецькою – 83, французькою – 58, польською – 38, італійською – 11, чеською – 61, англійською – 6.*
12. Заговоры : (библиогр. указ.) // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1892. – Т. 4. – С. 258–273.
У покажчику 175 записів, в т. ч. – іноземними мовами.
13. Список печатных сочинений А. А. Потебни и отзывов о них // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1892. – Т. 4. – С. 88–90.
27 назв етнографічних праць О. О. Потебні.
14. Дополнение к библиографии «Заговоры» // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1893. – Т. 5. – С. 281–282.
У покажчику 8 записів, в т. ч. 7 – іноземними мовами.
15. Материалы для истории Харьковского университета // Зап. Имп. Харьков. ун-та. – 1893. – Кн. 1. – С. 32–52.
16. Современная малорусская этнография : (Посвящ. памяти А. А. Потебни) : в 2 ч. – Киев, 1893–1897. – Отг. из журн. «Киевская старина» за 1892, 1893, 1895, 1896 гг.
 Ч. 1. – 1893. – 168 с.
 Ч. 2. – 1897. – 85 с.
17. Малорусские сказки : по сборникам Кольберга и Мошинской : (материалы для библиографии сказок) // Этногр. обозрение. – 1894. – Т. 22. № 3. – С. 97–135.
18. К библиографии старинных малорусских религиозных сказаний / предисл. М. Ф. Сумцова. – Харьков : Тип. губ. правления, 1896. – 8 с.
19 записів друкованих джерел з анотаціями, написаними їхніми збирачами, що розкривають історію виникнення оповідей.
19. Организация общественных и школьных библиотек // Тр. Пед. отд. Ист.-филол. о-ва. – 1896. – Вып. 3. – С. 8–29.
20. Пособия для устройства общедоступных научных и литературных чтений : (хрестоматия для семьи и школы) / под ред. Н. Ф. Сумцова. – 2-е изд., исп. и доп. – Харьков : Тип Губ. правления, 1896. – 216 с.
Зі змісту: [ст. М. Ф. Сумцова]: Предисловие ко 2-ому изданию. – С. 1–11.

– Автор не указан; Предисловие к 1-ому изданию. – С. 11–13. – Автор не указан; Краткий очерк развития наук. – С. 257–267.

21. Об ученических библиотеках при городских приходских училищах : (докл. в гор. Думу) // Харьков. губ. ведомости. – 1899. – 10 янв.
22. Исследования о поэзии А. С. Пушкина // Харьковский университетский сборник : В память А. С. Пушкина (1799–1899) / [под ред. Н. Ф. Сумцова и др.]. – Харьков : Печ. дело, 1900. – 446 с.

С. 349: про праці М. Ф. Сумцова. До дослідження додається абетковий показчик імен і предметів.

23. Леонардо да Винчи // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1900. – Т. 12. – С. 84–281.

Зі змісту: Источники и пособия : [список лит., преимущ. на иностр. яз., с аннот.]. – С. 236–267 (86 назв.).

24. [Ответная речь Н. Ф. Сумцова во время чествования по поводу 25-летия его учено-педагогической деятельности] // Тр. Пед. отд-ния Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1902. – Вып. 7. – С. 3–19.

Про значення Педагогічного відділення Харківського історико-філологічного товариства у розвитку Харківської громадської бібліотеки.

25. Отчет о деятельности Комитета по устройству сельских библиотек и народных читален за 1900 г. // Отчет о деятельности Харьковского Общества распространения в народе грамотности за 1900 г. – Харьков, 1902. – С. 211–257.

М. Сумцов – дійсний член Комітету по влаштуванню сільських бібліотек 1900–1901 рр.

26. Шевченко [Тарас Григорьевич] // Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1903. – Т. 39. – С. 355–361. – С. 361: обзор литературы о Т. Г. Шевченко.
27. Записка о цензуре книг на малорусском языке / Д. И. Багалей, А. Н. Зайкевич и др. ; под ред. Н. Ф. Сумцова. – Харьков, 1905. – 15 с.
28. О Боромлянской сельской библиотеке // Харьков. губ. ведомости. – 1905. – 18 окт.
29. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет существования (1805–1905) / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : Тип. Харьков. ун-та, 1906. – 329, XIV с.
30. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1908. – 168, 390, XII с.

Зі змісту: [Ч.] 2. Биографический словарь профессоров и преподавателей: Кафедра русского языка и словесности: [библиографии, написанные Н. Ф. Сумцовым о И. С. Рижском, И. Е. Срезневском, Д. С.

Борзенкове, А. В. Склабовском, Р. Т. Гонорском, И. Я. Золотареве, Н. Ф. Костыре, К. К. Фойгте, В. А. Якимове, А. Л. Метлинском, Н. А. Лавровском, А. А. Потебне; автобиоbibлиогрaфия]. – С. 48–112.

31. Діячі українського фольклору. – Харків : Печ. дело, 1910. – 37 с.
Біобібліографічний огляд праць 77 збирачів і дослідників усної народної творчості; в т. ч. включено 100 праць М. Ф. Сумцова з українського фольклору.
32. Малюнки з життя українського народного слова. – Харків : Печ. діло, 1910. – 144 с.
С. 130–144: бібліогр. покажч. з окремих галузей української етнографії.
33. Новости по истории украинского искусства : [крит.-библиогр. обзор] // Вестн. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1911. – Вып. 1. – С. 58–69 (66 назв.) ; 1912. – Вып. 2. – С. 51–57 (39 назв.).
34. Кладбище рукописей [при Главном Управлении по делам печати : К вопр. об открытии доступа к фонду материалов, запрещ. Петерб. цензур. комитетом] // Наука на Украине. – 1912. – № 2. – С. 127–128.
35. Труды Ф. И. Шмидта по истории искусств // Зап. Харьков. ун-та. – 1912. – Кн. 3. ч. офиц. – С. 1–10.
36. Современная болгарская археология : [крит.-библиогр. обзор] // Вестн. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1914. – Вып. 5. – С. 42–49.
37. Столетие Императорской публичной библиотеки // Южный край. – 1914. – 3 янв.
То же // Публичная библиотека глазами современников (1795–1917) : хрестоматия / Ц. И. Грин, А. М. Третьяк. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 506–507.
- Спогади М. Ф. Сумцова про А. Ф. Бичкова, директора Імператорської публічної бібліотеки.*
38. Этюды о Т. Г. Шевченко // Южный край. – 1914. – 24 янв.
Огляд закордонних видань творів Шевченка та їхня оцінка.
39. Пушкин и Шевченко // Укр. жизнь. – 1917. – № 3–6. – С. 84–88.
40. Начерк розвитку української літературної мови / під ред. проф. Д. І. Багалія. – Харків : Союз, 1918. – 40 с. – (Культ.-іст. б-ка).
41. Хрестоматія по українській літературі для народних вчителів, шкіл учительських та середніх і для самоосвіти. Ч. 1. Народня словесність і стара література (XI–XVIII ст.) / зложили М. Сумцов, М. Плевако, при участі Д. Багалія. – [Харків], 1918. – 152 с.
Бібліографічні довідки 48 персоналій діячів української літератури з основними працями.
42. З приводу заборонених книжок : [про організацію б-ки заборон. вітчизн. та інозем. видань] // Наука на Украине. – 1922. – № 3. – С. 209–210.

43. Теми для студій над Шевченком : (150 тем з бібліографією) // Хрестоматія по українській літературі. – 4-е вид., випр. та пошир. – 1922. – Т. 1. – С. 1–38.
44. Символика славянских обрядов : избр. тр. / [сост., подгот. текста и коммент. А. К. Байбурина]. – [Москва] : Вест. лит., 1996. – 296 с. (Этногр. б-ка).
С. 278–289: бібліографія фольклорно-етнографічних праць М. Ф. Сумцова, укладена В. З. Фрадкіним.
45. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України : вибр. пр. / упоряд., підгот. тексту, передм., післямова та приміт. М. М. Красикова. – Харків : Атос, 2009. – 558 с.

Література

46. Гринченко Б. Д. Литература украинского фольклора. 1777–1900. Опыт библиографического указателя / Б. Д. Гринченко. – Чернигов, 1901. – 317 с.
47. Сумцов (Николай Федорович) // Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1901. – С. 68–69.
48. Биография Н. Ф. Сумцова (с библиографией) // Тр. Пед. отд-ния Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1902. – Вып. 7. – С. 36–43.
49. Редин Е. К. Список сочинений Н. Ф. Сумцова (473 назв.) // Тр. Пед. отд-ния Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1902. – Вып. 7. – С. 19–37.
50. Багалей Д. И. Академик Н. Ф. Сумцов : [некролог] / Д. И. Багалей // Наука на Украине. – 1922. – № 4. – С. 427–428.
51. Айзеншток І. Микола Федорович Сумцов (1854–1922) / І. Айзеншток // Червоний шлях. – 1923. – № 1. – С. 201–211.
52. Багалій Д. І. Наукова спадщина академіка М. Ф. Сумцова / Д. І. Багалій // Червоний шлях. – 1923. – № 3. – С. 162–171.
53. Ясинський М. Шевченківська бібліографія та її завдання : [крит. огляд] / М. Ясинський // Україна. – 1930. – Кн. 40, берез.-квіт. – С. 113–132.
Згадуються праці М. Сумцова.
54. Микола Федорович Сумцов (1854–1922 рр.): Опис док. матеріалів особистого фонду № 794 : 1876–1921 рр. / підгот. до друку І. О. Іваницька, О. Д. Катруха ; відп. ред. д-р іст. наук, проф. А. П. Ковалевський. – Київ : Наук. кн., 1965. – 140 с.
55. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. – Харків, 1971. – 376 с.
С. 260, 296, 299, 301, 350, 352, 358, 367: про бібліографічні праці М. Ф. Сумцова.
56. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 42 : Фольклористичні праці. – Київ : Наук. думка, 1984. – 560 с.
С. 13, 14, 76, 274, 502, 506, 508, 534: про М. Сумцова.
57. Історія Слобідської України : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад.

Г. М. Єрофєєва, В. О. Ярошик. – Харків : [ХДНБ], 1993. – 244 с.

Про М. Ф. Сумцова див. іменний покажчик.

58. Єрофєєва Г. М. Бібліографічна діяльність М. Ф. Сумцова / Г. М. Єрофєєва // Перші Сумцовські читання : тези наук. конф., присвяч. 75-річчю музею Слобід. України ім. Г. С. Сковороди, 17–18 квіт. 1995 р. – Харків, 1995. – С. 5–6.
59. Ярошик В. О. Краєзнавча бібліографія Харківщини / В. О. Ярошик // Краєзнавство. – 1995. – № 1–4. – С. 9–11.
У т. ч. про внесок М. Ф. Сумцова у створення системи бібліографічних посібників.
60. Фрадкін В. З. Библиография фольклорно-этнографических трудов Н. Ф. Сумцова / В. З. Фрадкін // Символика славянских обрядов : избр. тр. / Н. Ф. Сумцов. – Москва, 1996. – С. 278–289.
61. Микола Федорович Сумцов (1854–1922) : бібліогр. покажч. / Ін-т історії України. НАН України ; Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. Н. І. Полянська, В. О. Савчук, В. З. Фрадкін [та ін.]. – Київ : Рідний край, 1999. – 251 с. – (2455 назв).
62. Вірський М. Микола Сумцов / М. Вірський // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ, 2003. – Вип. 12 : Визначні постаті української історіографії XIX–XX ст. – С. 181–201.
63. Палиєнко М. Г. «Киевская старина» у громадянському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / М. Г. Палиєнко. – Київ : Темпора, 2005. – 384 с.
С. 9, 38, 45, 59, 60, 63, 66, 67, 74, 87, 107, 112, 119, 126, 335: про М. Ф. Сумцова.
64. Березюк Н. М. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805–2005) / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринова. – Харьков : Тимченко, 2006. – 390 с. : пл. – Библиогр.: 121 назв.
Про М. Ф. Сумцова див. іменний покажчик.
65. Красиков М. Вдячний син Слобожанщини : Микола Сумцов – дослідник і громадський діяч краю / М. Красиков // Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України : вибр. пр. / М. Ф. Сумцов ; упоряд., підгот. тексту, передм., післямова та приміт. М. М. Красикова. – Харків, 2008. – С. 3–47.
66. Красиков М. М. Сумцов і ми / М. Красиков // Там само. – С. 508–543.
67. Щербініна О. П. Д. І. Багалій та Харківська громадська бібліотека: каталогознавчий аспект / О. П. Щербініна, В. В. Сєдих // Багаліївський збірник : акад. Д. І. Багалій та бібл. справа України : наук. ст. та матеріали. – Харків, 2008. – С. 47–56.

68. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ : [б. в.], 2009. – 530 с.
Про М. Ф. Сумцова див. іменний покажчик.
69. Лапина М. С. Университет в моей жизни / М. С. Лапина. – Харьков : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 313 с.
С. 61, 62, 63, 64, 85, 89: про М. Ф. Сумцова.
70. Сафонова В. В. Фундатори вітчизняної бібліотечної науки у Харківській громадській / В. В. Сафонова // Бібліотека в історичному просторі трьох епох : До 125-річчя держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка : нариси. – Харків, 2011. – С. 20–29.
С. 25–29: про М. Ф. Сумцова.
71. Сєдих В. В. Харківська бібліотечна школа: зародження та розвиток у 1920–1930-х роках / В. Сєдих, О. Щербініна // Українське бібліотекознавство в історичному вимірі : до 140-річчя з дня народження Л. Б. Хавкіної : (за матеріалами Міжнар. наук. читань з нагоди 105-ї річниці відділу бібліотекознавства) / Держ. закл. «Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка». – Харків, 2011. – С. 12–22.
72. Сумцов Микола Федорович (1854–1922) // Українські бібліографи : Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2011. – Вип. 3. – С. 139–141.
73. Танько О. І. Зразкова та найбільш видатна : [Харків. громад. б-ка] / О. І. Танько // Бібліотека в історичному просторі трьох епох : До 125-річчя Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка : нариси : ювіл. вид. – Харків, 2011. – С. 36–59.
74. Історики Харківського університету (1905–2013) : біобібліогр. довід. / [уклад. О. М. Богдашина, В. І. Бутенко, С. Р. Марченко та ін. ; відп. ред. проф. С. І. Посохов]. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 284 с.
75. Сєдих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні : навч. посіб. / В. В. Сєдих ; наук. ред. Н. М. Кушнарєнко ; Харків. держ. акад. культури. – Харків : ХДАК, 2013. – 213 с.
С. 129–130: про М. Ф. Сумцова.
76. Шалыганова А. Л. Сумцов Николай Федорович, 1854–1922 / А. Л. Шалыганова // Правление Харьковской общественной библиотеки. 1885–1918 : биобиблиогр. слов. / А. Л. Шалыганова. – Харьков, 2016. – С. 236–243.
77. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. – Київ, 2017. – 615 с.
Про М. Ф. Сумцова див. іменний покажчик.

Багалій Дмитро Іванович

(26.10(07.11) 1857, м. Київ – 09.02.1932, м. Харків) –
історик, археолог, краєзнавець, бібліограф, бібліотекознавець

Народився майбутній видатний вчений у родині київського ремісника-лимаря. Закінчивши з золотою медаллю 2-гу Київську гімназію, вступив до історико-філологічного факультету Київського університету. За участь у студентському протесті проти непопулярного викладача був виключений з університету. На початку 1877 р. перейшов до Харківського університету. Згодом поновився у Київському університеті, який закінчив у 1880 р. зі ступенем кандидата. 1883 р. Д. І. Багалія обрано штатним доцентом кафедри російської історії Харківського університету. З цього часу вчений зв'язав зі столицею Слобожанщини своє подальше життя. Напрямом своєї наукової діяльності він визначив історію Лівобережної України, Слобожанщини. 1887 р. захистив докторську дисертацію у Московському університеті. Того ж року був призначений екстраординарним, 1889 р. – ординарним професором кафедри російської історії. Енергійна науково-викладацька та громадська діяльність наприкінці XIX – на початку XX стст. зробили ім'я вченого відомим далеко за межами Харкова. В науці він здобув авторитет завдяки численним працям з історії Слобідської України, серед яких фундаментальні монографії «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства» (1887), «Опыт истории Харьковского университета» у двох томах (1893–1904), «История города Харькова за 250 лет его существования», написана у співавторстві з Д. П. Міллером (1905–1919). Наукова діяльність Д. І. Багалія стала кроком уперед у розвитку української історіографії, а він – фактично одним із перших дослідників, які вивчали новітню історію українського народу. Дослідники творчості Д. І. Багалія вважають, що для вивчення історії Слобожанщини він зробив стільки, скільки не зробили вкупі попередні і наступні історики.

У громадському, культурному житті Д. І. Багалій здобув широке визнання. Тринадцять років (1893–1906) він був головою правління Харківської громадської бібліотеки. Цей аспект його діяльності ґрунтовно вивчений бібліотекознавцями, фахівцями Наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, істориками бібліотечної справи. За його ініціативи і під його керівництвом була збудована спеціальна будівля бібліотеки. До цього періоду належать його праці бібліотечної тематики.

Ректор Харківського університету (1906–1911), член Державної Ради – єдиний виборний представник від усіх російських університетів (1911–1914), – голова Харківської міської думи (1914–1917) Д. І. Багалій багато зробив для становлення освітніх установ міста, його розвитку.

Ретроспективний погляд на наукову діяльність Д. І. Багалія відновлює ще одну грань талановитого історика. Професійне становлення формувало його також як фахового бібліографа. Його увагу до бібліографії з самого початку наукової діяльності підтримували і направляли В. Б. Антонович, В. С. Іконніков, П. С. Єфименко, «нечувана бібліографічна обізнаність» яких вражала молодого історика. На посаді викладача Д. І. Багалій передавав власні бібліографічні знання студентам: «Мої курси завжди мали чималу бібліографію. Я наочно бачив, які корисні були для молоді мої як бібліографічні, так і історичні вказівки, книжки моєї бібліотеки, як вони заохочували до перших наукових спроб. Укупі зі мною та під моїм керівництвом студенти складали колективну працю – бібліографічний покажчик літератури з історії України», – згадував Д. І. Багалій. Вже перші наукові праці вченого відзначалися розгалуженим бібліографічним матеріалом. Про це свідчить його рецензія на бібліографічний покажчик І. А. Устинова «Литература о Харьковской губернии» (1887), який вважається одним із найкращих українських красназавчих бібліографій. У рецензії [2] Д. І. Багалій проаналізував історію створення покажчика, його форму, зміст, структуру, визначив наявність допоміжних покажчиків, а також недоліки, пов'язані з неповнотою описів. Порадив створити цілу систему подібних красназавчих покажчиків у регіонах. Побажання історика підхопили бібліографи інших областей України.

Д. І. Багалій створив свою бібліографічну базу. Він самостійно розробив і видав бібліографічний покажчик «Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Слобожанской Украины», який вийшов у 2 випусках з інтервалом у шість років (1885–1891) [1, 5]. Видання налічує 75 бібліографічних записів документів. Цікаво, що у своєму покажчику Д. І. Багалій відобразив основні документи у формі критико-бібліографічного нарису. Цей прийом, дещо обмежуючи повноту, надав можливість їх оцінити. Історик української бібліографії І. І. Корнейчик відзначав цю бібліографічну працю у своїй монографії [29, с. 231].

На окреме історико-бібліографічне дослідження заслуговує грандіозний видавничий проект, ініційований і здійснений під керівництвом Д. І. Багалія та присвячений першому століттю Харківського університету. «Опыт истории Харьковского университета» [6], «Краткий очерк истории Харьковского университета» [13], написаний у співавторстві з М. Ф. Сумцовим і В. П. Бузескулом, чотири томи історії факультетів, видані за редакцією Д. І. Багалія та інших вчених-фахівців, котрі містять біобібліографії професорів

та викладачів факультетів, розгалужений довідковий апарат, – все це у сукупності характеризувало стан вітчизняної науки на той час. Покоління дослідників історії науки Харківського університету завжди з вдячністю сприймали і будуть сприймати цей унікальний проект.

Серед праць Д. І. Багалія з історії української культури на першому місці стоїть його дослідження життя і творчості Г. С. Сковороди. Своїй улюбленій «сковородинівській темі» він віддав 32 роки наукової діяльності. Сковородинівські дослідження Д. І. Багалія започаткували ще наприкінці XIX століття створення власної бібліографічної бази. У 1894 р., до 100-річчя від дня смерті філософа, він зібрав і підготував до видання *«Сочинения Григория Сковороды: юбилейное издание (1794–1894 гг.)»*, надруковані в 7-му томі *«Сборника Харьковского историко-филологического общества»* (1894) [7] з першим бібліографічним оглядом творів філософа. Необхідно відзначити, що за життя Г. С. Сковороди жодна його праця не була опублікована. Д. І. Багалій поставив за мету ознайомити публіку зі спадщиною Г. С. Сковороди, виправити всі викривлення щодо його особистості і творчості. Археографічні пошуки в архівних зібраннях Петербурга, Москви, Києва, Харкова дозволили історика виявити 24 твори Григорія Сковороди. Видання містило 16 творів Г. Сковороди, з яких тільки 7 на той час були надруковані, а 9 вперше з'явилися у світ. Оцінюючи видання, І. Я. Франко писав: «Професору Харківського університету Д. І. Багалію належить, без сумніву, велика заслуга в тім, що він поклав першу і найважливішу основу до ліпшого розуміння і вияснення цієї незвичайної і характерної постаті. Критико-бібліографічна стаття і огляд видань Г. Сковороди є чималою заслугою професора Д. І. Багалія» [26, с. 79].

У 1905 р. на XIII археологічному з'їзді у Катеринославі Д. І. Багалій виступив з повідомленням *«Неизданные сочинения Григория Сковороды»*, яке було видано в *«Известиях съезда»* [12]. До 120-річчя від дня смерті Г. Сковороди у 1915 р. окремим виданням був надрукований бібліографічний покажчик, присвячений філософу [16]. Подальші студії поволі викристалізовувались у фундаментальну монографію *«Український мандрований філософ»* (1926) [19]. Це була перша, найбільш повна біографія Г. Сковороди, яку доповнював *«Бібліографічний покажчик розвідок про Сковороду»*, що налічував 222 післяжиттєві публікації про філософа з 1806 по 1923 рр. Д. І. Багалій дав їхню ґрунтовну оцінку, вказав на недоліки, пов'язані з незнанням творів Г. Сковороди, його особистості, оточуючого середовища. Цей бібліографічний покажчик може бути прикладом щодо форми, структури та змісту цього бібліографічного жанру.

Після 1917 р. Д. І. Багалій працював професором створених замість Харківського університету Академії теоретичних знань, Інституту народної освіти (ХІНО), де читав лекції українською мовою, зокрема курс з історії

України. Останні десятиліття його життя були пов'язані з Українською академією наук, одним із засновників якої він був. В Академії він очолював історико-філологічний відділ. 1918 р. Д. І. Багалій був затверджений дійсним членом Української академії наук. 1919 р. разом із В. І. Вернадським розробив проект майбутньої Національної бібліотеки України.

Вчений був активним організатором наукової, архівної, музейної, освітньої справи в Радянській Україні. Вводив українську мову у сферу освіти. В липні 1918 р. на відкритті курсів для викладачів міських початкових училищ виступив з лекцією *«Харків яко українське місто»*. Текст цього виступу було покладено в основу першої україномовної науково-популярної монографії *«Історія Слобідської України»* (1918 р.), яка стала синтезом його розвідок у цьому напрямку.

В останній період свого життя, керуючи науково-дослідною кафедрою історії української культури при ХІНО, Науково-дослідним інститутом імені Тараса Шевченка, Д. І. Багалій сформував у їхньому складі бібліографічні комісії. Результатом діяльності комісій були бібліографічні покажчики, як прикижні і пристатейні, так і самостійні. Найбільшим бібліографічним досягненням став фундаментальний покажчик, підготовлений під керівництвом Д. І. Багалія, *«Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917–1927 рр.»* (1930) [22]. Покажчик містить дві тисячі бібліографічних записів. У вступному слові до нього Д. І. Багалій зазначав, що без доброї бібліографічної бази неможлива будь-яка робота. Він також зробив до покажчика аналітичний огляд літератури *«Організація української історії за 1917–1927 рр.»*. Аналізуючи покажчик, М. Ясинський писав: *«Загальна структура бібліографічного збірника, з нашого погляду, майже бездоганна <...> [Він] виразно визначає певний етап у розвитку спеціальної української бібліографії»* [28, с. 207, 209].

Восени 1930 року в Українській академії наук почалася кампанія під гаслом критики і самокритики. Опальний вже на той час Д. І. Багалій готувався до публічного виступу (точніше каяття) на сесії ВУАН у лютому 1932 р. в Харкові. Основою його мав стати самокритичний огляд власної наукової продукції за 53 роки. Доля уберегла його від цього виступу. 9 лютого 1932 р. вчений помер. Похований у Харкові.

Згодом почалося знищення багаліївської школи: репресії проти учнів і соратників Д. І. Багалія, закриття створеного ним інституту, заборона друкувати його роботи. За період 1932–1990 рр. твори Д. І. Багалія не перевидавалися. Після часткової реабілітації історика, у другій половині 1950-х рр., було порушено питання про перевидання окремих праць видатного вченого. Проте з усієї його творчої спадщини було опубліковано лише *«Історію Слобідської України»*. Тільки у 1999–2007 рр., зі становленням незалежної України, за безпосереднім

організаційним та фінансовим забезпеченням Харківського гуманітарного інституту «Народна Українська академія», було видано «Вибрані праці Д. І. Багалія» у 6-ти томах. У першому томі розміщено укладений фахівцями Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна найбільш повний бібліографічний покажчик праць вченого і література про нього, який складає 953 назви (в тому числі 546 праць історика) [24].

Дмитро Іванович Багалій належав до тієї когорти вчених, у науковій діяльності яких бібліографія займала важливе місце. Бібліографічний доробок вченого, невід'ємність його від історіографії потребують поглибленого дослідження як вчених-істориків, так і бібліографознавців.

Праці

1. Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Харьковской губернии (бывшей Слободской Украины) с 1880 по 1885 год : (библиогр. очерк) // Харьковский календарь на 1886 г. – Харьков, 1885. – Отд. 9. – С. 1–11.
2. [Рецензия] // Киев. старина. – 1888. – Т. 21, кн. 4. – Отд. 7. – С. 15–19. – Рец. на кн.: Литература о Харьковской губернии : (библиогр. указ.) / И. А. Устинов. – Харьков : Изд. губерн. стат. ком., 1887. – 239 с.
3. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний в XVI–XVIII ст. : [публ. документов / собр. в разных архивах и ред. Д. И. Багалеем ; предисл. Д. И. Багалей] // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1890. – Т. 2, вып. 1. – С. 1–438. – Разд. паг. – Указатель геогр. имен. – С. 415–426. – Указ. личных имен. – С. 427–428. – Предм. указ. 1-го и 2-го тт. – С. 429–433.
4. Новый историк Малороссии : [рецензия]. – Санкт-Петербург : Тип. АН, 1891. – 148 с. – Рец. на кн.: Описание старой Малороссии : Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 1. Стародубский полк / А. М. Лазаревский. – Киев : Тип. К. Н. Милевского, 1888. – XVI, 470, XXX с.
5. Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Слободской Украины : (крит.-библиогр. очерк). Вып. 2, 1885–1890 гг. Ч. 1. Обзор источников // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1891. – Т. 3. – С. 279–298.
6. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) : в 2 т. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберга, 1893–1904. – Т. 1–2.
Т. 1. (1802–1815 гг.). – 1893–1898. – 1204 с., 6 л. портр.
Т. 2. (1815–1835 гг.). – 1904. – 1136 с., 7 л. портр. и планов. – Указ. имен и предметов к 1–2 тт.
7. Сочинения Григория Сковороды : юбил. изд. (1794–1894 гг.) / собр. и ред. проф. Д. И. Багалеем. – Харьков : Тип. губ. правления, 1894. – С. XXXI, 132, 352 с. – (Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва ; т. 7).

Зі змісту: Гл. 1. Издания сочинений Г. С. Сковороды и исследования о нем: (ист.-крит. очерк) / [Д. И. Багалей]. – С. I–LXIII; Гл. 2. Библиографический обзор сочинений Г. С. Сковороды / Д. И. Багалей. – С. LXIV–CXXXI.

8. Николай Лашенко и его труды по местной церковной истории : [некролог] // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1897. – Т. 9. – С. I–VII с портр. (12 назв.).
9. Рукописи, принадлежащие библиотеке Имп. Харьковского университета / описал Д. И. Багалей // Каталог выставки XII археологического съезда в г. Харькове. – Харьков, 1902. – Отд. 7, [разд. 2]. – С. 30–39 (131 назв.).
10. Материалы для библиографии южно-русских научно-литературных деятелей XIX века : [письма к Гр. Петру Данилевскому : отг. из журн. «Киевская старина»]. – Киев : Тип. ун-та Св. Владимира, 1903. – 100 с.
11. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655 по 1905 гг.) : ист. моногр. : в 2 т. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. – Харьков : Изд. гор. обществ. упр., 1905–1912. – Т. 1–2.
Т. 1 (XVII–XVIII вв.). – 1905. – II, 568 с.
Т. 2 (XIX-й и начало XX-го века). – 1912. – IV, 973 с.
12. Неизданные сочинения Г. С. Сковороды : (излож. сообщ.) // Известия XIII археологического съезда в Екатеринославе, 15–27 авг. 1905 г. – Харьков, 1905. – С. 51–59.
13. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). – Харьков : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
14. Русская историография : лекции, чит. в Харьков. ун-те. Т. 1. Обзор источников. – Харьков : Типолитогр. С. Иванченко, 1907. – 397 с. (118 назв.).
15. Гулак-Артемовский Петр Петрович // Историко-филологический факультет Имп. Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). – Харьков, 1908. – [Ч.] 2. – С. 319–325. – Библиогр. : 93 назв.
16. Издание сочинений Г. С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем : (К 120-й годовщине со времени его кончины (1794–1914 гг.)). I–VIII. – Петроград : Тип. ИАН, 1915. – 58 с.
17. Історія Слобідської України. – Харків : Союз, 1918. – 308 с. – (Культ.-іст. б-ка / під ред. проф. Д. І. Багалія). – Бібліогр. вказівки: с. 301–306.
18. Олександра Яківна Єфименко (1848–1918) : (Оцінка її наук. праць) // 36. Іст.-філол. від. ВУАН. – 1919. – Кн. 1. – С. 104–113.
19. Український мандрований філософ Григорій Савович Сковорода. – Харків : ДВУ, 1926. – 397 с. – (Критична бібліотека).
Розд. 6. Бібліографічний показчик розвідок про Г. С. Сковороду. – С. 377–393 (222 назви).

20. Автобіографія акад. Д. І. Багалія // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди 70-ї річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – Київ, 1927. – 163 с.
21. Акад. М. С. Грушевський і його місце в українській історіографії : крит.-іст. нарис // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 160–217.
С. 176–196: про бібліографічні статті М. С. Грушевського.
22. Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. Ч. 8. Матеріали до української історичної бібліографії. Вип. 1. Бібліографічний збірник, присвячений Х річниці Жовтневої революції на Україні : Бібліографія історії України, Росії та укр. права, краєзнавства й етнології за 1917–1927 рр. / [за заг. ред. акад. Д. І. Багалія]. – Харків : ДВУ, 1930. – 147 с. – (Бібліографічна комісія ; вип. 1).
23. Організація української історії за 1917–1927 рр. на Україні // Наук. зб. Харків. наук.-дослід. кафедри історії укр. культури. – 1930. – Ч. 8 : Матеріали до укр. іст. бібліографії. – Вип. 1. – С. 5–11.
24. Вибрані праці : у 6 т. Т. 1. Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; ХГП «НУА» і Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків : Золоті сторінки, 1999. – 600 с. : іл. – [Розд.] Бібліографія. – С. 473–476.

Література

25. Венгеров С. А. Багалей Дмитрий Иванович / С. А. Венгеров // Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней) / С. А. Венгеров. – Санкт-Петербург, 1891. – Т. 2, вып. 22–30. – С. 19–22.
26. Франко І. Я. [Рецензія] / І. Я. Франко // Зап. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка. – 1895. – Т. 5, кн. 1. – С. 79–83. – Рец. на кн.: Сочинения Григория Савича Сковороды : юбил. изд. (1794–1894 гг.) / собр. и ред. Д. И. Багалеем. – Харьков : Тип. губ. правления, 1894. – С. XXXI, 132, 352 с. – (Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва ; т. 7).
27. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів : Укр.-рус. спілка, 1910. – 444 с.
С. 260, 263: про Д. І. Багалія.
28. Ясинський М. [Рецензія] / М. Ясинський // Україна. – 1930. – Кн. 5–6. – С. 205–209. – Рец. на кн.: Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. Ч. 8. Матеріали до української історичної бібліографії. Вип. 1 / [за заг. ред. акад. Д. І. Багалія]. – Харків : ДВУ, 1930. – 147 с. – (Бібліографічна комісія ; вип. 1).
29. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. – Харків, 1971. – 374 с.

С. 231, 310: про Д. І. Багалія.

30. Щербініна О. П. Бібліографія в науковій спадщині Д. І. Багалія / О. П. Щербініна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Харків, 2001. – Вип. 4. – С. 49–64. – Бібліогр.: 19 назв.
31. Щербініна О. П. До проблеми бібліографії як методу наукових досліджень: на прикладі творчості істориків України XIX – поч. XX ст. / О. П. Щербініна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Харків, 2001. – Вип. 7. – С. 58–68.
32. Бібліографознавство України (1906–2000) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України ; Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. Л. В. Глазунова, Т. М. Заморина]. – Київ, 2005. – 188 с.

Наведені праці Д. І. Багалія – див. іменний покажчик.

33. Березюк Н. М. Библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина за 200 лет (1805–2005) / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. И. Чигринова. – Харьков : Тимченко, 2006. – 399 с.

Про Д. І. Багалія див. іменний покажчик.

34. Багаліївський збірник: академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. О. П. Куніч]. – Харків : Сага, 2008. – 258 с.
35. Жданова Р. С. Багалій Дмитро Іванович / Р. С. Жданова // Українські бібліографи : Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2008. – Вип. 1. – С. 21–24.
36. Сєдих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні : навч. посіб. / В. В. Сєдих ; наук. ред. Н. М. Кушнарєнко ; Харків. держ. акад. культури. – Харків : ХДАК, 2013. – 213 с.

Про Д. І. Багалія див. іменний покажчик.

37. Багалій Дмитро Іванович // Ректори Харківського університету (1805–2014) : біобібліогр. довід. / ХНУ ім. В. Н. Каразіна ; [уклад. В. Д. Прокопова, Р. А. Ставинська, М. Г. Швалб та ін.]. – Харків, 2015. – С. 89–100.
38. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. – Київ, 2017. – 615 с.

Про Д. І. Багалія див. іменний покажчик.

Бузескул Владислав Петрович

(24.02(8.03) 1858 р., с. Попівка Ізюмського повіту Харківської губернії (нині – смт Зарічне Лиманського району Донецької області) – 1(13).06.1931, м. Харків) – історик, історіограф, книгознавець, бібліограф

Народився у родині підполковника російської армії. 1876 р. закінчив із золотою медаллю 2-гу Харківську гімназію. Того ж року вступив до історико-філологічного факультету Харківського університету, який закінчив у 1880 р. зі ступенем кандидата. За словами вченого, в університеті він пройшов увесь шлях до науки, користуючись своєю і університетською бібліотекою.

З 1885 р. В. П. Бузескул – приват-доцент Харківського університету. 1890 р. він захистив магістерську дисертацію, присвячену Периклу, та був обраний екстраординарним професором кафедри всесвітньої історії. Вся подальша його наукова діяльність була пов'язана з історією Стародавньої Греції.

1891 р. в Єгипті був знайдений папірус з трактатом «Афинская полития», який понад 2000 років залишався невідомим. Він став науковою сенсацією. Видання трактату сприяло появі публікацій, в яких з різних позицій тлумачилися його авторська приналежність, значення для історії Греції. Трактат, що близько стикався з діяльністю Перикла як законодавця, опинився у центрі уваги В. П. Бузескула. Ретельно вивчивши історичні джерела, розібравшись у хаосі суперечливих наукових думок, учений встановив час укладання трактату, приналежність його Аристотелю і джерела, якими він користувався, дав йому наукову оцінку. Низка статей, рефератів, рецензій, фундаментальна праця «Афинская полития Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V века» (1895), яка стала його докторською дисертацією, принесли В. П. Бузескулу широке визнання як видатному фахівцю в галузі історії Греції. Ця тема висвітлювалася і в подальших працях вченого: «История афинской демократии» (1909), монографії «Античность и современность» (1913). Основною їхньою ідеєю було те, що в явищах Стародавньої Греції історик вбачав риси сучасної йому правової держави.

У зв'язку зі 100-річчям Харківського університету В. П. Бузескул взяв активну участь у підготовці ювілейних видань. У співавторстві з Д. І. Багалієм і М. Ф. Сумцовим було видано «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)». У фундаментальній праці «Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905)» (1908) у розділі

«Биографический словарь профессоров и преподавателей» написав біобібліографічні нариси, присвячені історикам Ф. Циху, Н. Н. Луніну, А. М. Ляпунову, А. П. Рославському-Петровському, А. А. Дегурову [11].

1910 р. В. П. Бузескула було обрано членом-кореспондентом Російської академії наук. У цьому ж році йому було присвоєно звання заслуженого професора Харківського університету.

Після революції 1917 р. вчений опинився серед тих професорів, що не покинули місто і намагалися співпрацювати з радянською владою у підготовці фахівців і культурному будівництві. Але важко переживав арешт і знищення декількох професорів університету. Політику нової влади відносно «старої» інтелігенції, до якої належав і В. П. Бузескул, безкомпромісний вчений не зміг сприйняти. Восени 1919 р. він був у числі підписантів «Воззвания русских ученых к Европе», де вони розповіли світу про репресивну політику більшовиків; він навіть перебував під арештом у зв'язку з цим листом.

Після розформування Харківського університету у липні 1920 р. В. П. Бузескул працював професором, завідувачем кафедри європейської культури у створеному натомість Інституті народної освіти (ХІНО). 18 лютого 1922 р. його було обрано академіком Академії наук СРСР. 13 липня 1925 р. – академіком Всеукраїнської академії наук. Як відповідального і об'єктивного вченого його залучали до рецензування наукових робіт. В. П. Бузескул був одним із ініціаторів створення серії «Записок об ученых трудах» в «Известиях АН СССР», де розміщувалася бібліографія праць вчених.

У науковій діяльності він поступово відходив від грецької тематики в уподобану царину історіографії. Останні роки його життя пов'язані з фундаментальною працею «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века», яку автор вважав підсумком своєї 50-річної наукової діяльності. У 1923–1924 рр. було видано дві частини цієї роботи, яка виявилася першим дослідженням подібного роду. Але в процесі цькування істориків «старої школи» історіографічне дослідження В. П. Бузескула як «крупнейшего буржуазного историка» було визнане антимакистським виданням. Надій на видання 3-ї частини праці у нього не залишилося.

1 червня 1931 р вчений помер. Похований в Харкові. Нині його могила знаходиться на міському кладовищі № 13.

Блискучий талант у царині стародавньої історії, критик-аналітик, філолог, історик науки В. П. Бузескул був талановитим бібліографом. Про це свідчить неповний перелік його бібліографічних праць. «Я привык работать над тем или иным вопросом только тогда, когда знаю его литературу, его настоящее положение в науке», – писав Владислав Петрович [34, с. 22]. Знавець історичної і історико-філологічної літератури, він, за визнанням академіка С. О. Жебелева, був «первым знатоком русской исторической литературы XIX и XX вв.» [42,

С. 1071]. В. П. Бузескул був систематизатором наукових знань. Розпорошену у різних джерелах інформацію він обов'язково концентрував у вигляді списків, оглядів, монографій. Його історіографічні огляди виконують і бібліографічну функцію, знайомлячи читачів із широким колом літератури з відповідної тематики. Вже перша його університетська лекція 26 квітня 1885 р., у якій він заявив про себе як історик-бібліограф, мала назву *«Обзор немецкой литературы по истории средних веков»* [1]. Вона була видана окремим виданням.

1890 р. студенти-історики Харківського університету здійснили унікальну роботу. Вони зробили переклад російською мовою праці німецького історика Г. Бузольта *«Очерки государственных и правовых греческих древностей»*. У рецензії до цієї роботи В. П. Бузескул, вітаючи сам факт перекладу настільного, вкрай необхідного посібника, відзначає ретельність і сумлінність у підготовці бібліографічного апарату. А зауваження рецензента перекладачі врахували у додатку, до якого включили ретельно укладений перелік праць російських вчених з теми, два покажчики імен, підстрочні посилання. Це дозволило видати працю як доповнене і виправлене довідкове видання, яке стало незамінним, за ствердженням В. П. Бузескула, завдяки своєму «ученому апарату» [2, с. 7].

Дисертація В. П. Бузескула *«Афинская политика Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в.»* (1895) [5] вражає своїми бібліографічними пізнаннями. Доданий до праці абетковий покажчик імен збільшував цінність твору як довідкового видання. *«По полноте и точности библиографических указаний, по строго-систематическому распределению материала это произведение историка может быть названо образцовым»*, – написано у рецензії журналу *«Русская мысль»* [35].

Глибока зацікавленість ученого у стані історичної бібліографії відслідковується у всіх його працях: монографіях, статтях про персоналії, рецензіях, оглядах, бібліографічних замітках, *«Записках об ученых трудах»* тощо.

У аспекті, який нас цікавить, необхідно відзначити його *«Отзыв о сочинениях, представленных на соискание медалей на тему «Греция накануне македонского владычества»* (1913). Ґрунтовний аналіз істориком трьох праць з актуальної теми завершується ретельним аналізом вимогливого бібліографа. В. П. Бузескул розкриває процес роботи авторів, ступінь використання не тільки посібників, але і джерел, в тому числі перекладів. Він звертає увагу на бібліографію, наявність у працях самостійно створеного бібліографічного апарату, який позитивно оцінює. Але також відзначає неточності у списках, помилки у посиланнях. За умов невизначеності на той час проблеми уніфікації бібліографічного опису, вчені дотримувалися деяких єдиних принципів. Особливістю бібліографічного опису було те, що довгий час він укладався на

назву твору. У бібліографічних працях В. П. Бузескула другої половини XIX ст. ми спостерігаємо впровадження опису під прізвиськом автора як важливіше визнання авторства. Описи у його працях відзначаються наявністю всіх елементів, послідовністю їхнього розміщення, а також відомостей про мову оригіналу, перекладача. Дотримуватись цього він вимагав і від студентів, авторів рецензованих ним робіт. Як і у своїх лекціях, В. П. Бузескул прищеплював студентам любов до бібліографії, підкреслював її значення у формуванні документної бази досліджень.

1903 р. з'явилася капітальна праця В. П. Бузескула *«Введение в историю Греции»* [7], яка витримала чотири видання, в тому числі одне у чеському перекладі. У книзі академік виразив свої погляди на історію як науку. За цю роботу Російська академія наук нагородила його премією імені графа Д. А. Толстого. Більшу частину праці складає огляд джерел і друкованих видань, у тому числі довідкових, з грецької історії. Огляд завершується алфавітним покажчиком імен і географічних понять (майже 800). За ствердженням академіка С. А. Жебелева, ця праця не мала собі рівних у закордонній літературі [39].

В. Д. Бузескул володів щасливим талантом популяризатора, пропагандиста історичних знань. Його праці визначались живою, образною мовою, ясністю і простотою, були зразком літературного стилю. На відміну від наукових праць сучасних йому істориків, вони мали рекомендаційний характер, що свідчило про повагу до споживача інформації. Так, книга *«Введение в историю Греции»*, за його словами, може бути необхідною «не столько для специалистов, сколько для более широкого круга – для университетских слушателей, для ищущих самообразование, для интересующихся историей политических форм».

У пореволюційні роки, продовжуючи свою популяризаторську роботу, вчений друкував статті про істориків у першому в Україні і Росії періодичному двомовному журналі *«Внешкольное просвещение»*.

В. П. Бузескул був майстром біобібліографічного жанру. Деякі з його нарисів за глибиною і обсягом були фундаментальними статтями. Історик-бібліограф залишив в історичній науці цілу галерею нарисів, присвячених вітчизняним і іноземним вченим з бібліографією їхніх праць, які в сукупності становили історію історичної науки і дотепер мають самостійну наукову цінність.

В. П. Бузескул активно працював у часописі *«Наука на Україні»*. Історика-античника не випадково вважали книголюбом. У цьому часописі у 1922 р. він опублікував статтю *«Древнейшие в мире библиотеки и архивы»*. В ній вчений розглядав історію стародавньої бібліотеки асирійського царя Ашшурбанипала (VII ст. до н.е.), знайденої істориками Лойярдом і Рассамом у 1849–1851 рр. 20 тисяч глиняних плиток цієї бібліотеки зберігались у

Британському музеї. Звернувши увагу на наявність каталогів, В. П. Бузескул припустив, що ця бібліотека була не тільки царською, але й публічною, яка зберігала ассіро-вавілонську науку.

Необхідно відзначити, що друга половина XIX ст. була періодом розквіту російської історичної бібліографії. Поряд з фундаментальними працями П. П. і Б. П. Ламбіних, В. І. Межова, А. С. Іконнікова, які обіймали історичну тематику у всьому обсязі, розвивалася і спеціальна бібліографія окремих історичних періодів, тем, подій, історичних діячів на стику двох історичних дисциплін – джерелознавства і історіографії. Тематика історичної бібліографії розширювалася західноєвропейською історією, античною історією Греції. Історична бібліографія ставала результатом наукової діяльності істориків. Їхнє відношення до бібліографованої літератури визначалося на її відборі і оцінці.

Історики, зокрема університетські, були учасниками процесу становлення історичної бібліографії, сприяли її розвитку. Бібліографічні праці В. П. Бузескула заслуговують на увагу бібліографознавців як самостійна складова його наукового спадку.

За радянські часи фігура видатного історика залишалася в тіні. Праці його не перевидавалися. Тільки у 2004 р., у зв'язку з 200-річчям Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, міським товариством греків «Геліос» і Центральною науковою бібліотекою університету було підготовлено збірку, яка складається з репринтного видання монографії В. П. Бузескула «История афинской демократии» (1909 г.), бібліографії праць вченого і літератури про нього з довідковими покажчиками.

2008 р., у зв'язку з 150-річчям В. П. Бузескула, здійснилася його остання мрія. Російською академією наук за авторським рукописом була видана у повному обсязі фундаментальна праця «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века». Передмови, написані В. П. Бузескулом до кожної частини; 200 персональних статей істориків, розроблених ученим; коментарі, біографічний словник-показчик, укладений І. В. Тункіною, в який включено також біографічні довідки про істориків XX століття, підводять підсумок розвитку всесвітньої історії за три останніх століття. У передмові до українського перекладу третьої частини своєї праці В. П. Бузескул зазначав, що наведені свідчення про учених-професорів з України – це сторінки історії науки на Україні.

До ювілею вченого видано також друге, доповнене видання біобібліографічного показника його робіт, укладеного дослідником творчості В. П. Бузескула, професором Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна В. І. Кадєєвим.

Праці

1. Обзор немецкой литературы по истории средних веков. – Харьков, 1885. – 38 с.
2. [Рецензия] // Филол. зап. – [Воронеж], 1890. – № 6. – С. 1–8. – Рец. на кн.: Очерки государственных и правовых греческих древностей / Г. Бузольт; пер. А. С. Вязигина и А. Маляренко. – Харьков, 1890. – 320 с.
3. Библиографическая заметка о книгах, изданных в Харькове // Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1891. – Т. 3. – С. 299–306.
4. Научная литература по греческой истории за последние годы (1880–1892) в ее главных явлениях // Филол. обозрение. – 1893. – Т. 4, кн. 2. – С. 121–164.
5. Афинская полития Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в. : диссертация / В. П. Бузескул. – Харьков : Тип. Зильберберга, 1895. – [496] с.
6. Краткий очерк истории Харьковского университета в царствование императора Александра III (1881–1894). – Харьков : Тип. Харьков. ун-та, 1900. – 45 с.
7. Введение в историю Греции : Обзор источников и очерк разработки греч. истории в XIX и нач. XX вв. – Харьков, 1903. – 535 с. ; Изд. 3-е, перераб. – Петербург, 1915. – 592 с.
8. И. Г. Дройзен (1808–1884), Э. Курциус (1814–1896) // Вестн. и б-ка самообразования. – 1903. – № 36. – Стб. 1919–1524.
9. Что читать по греческой истории на русском языке в целях самообразования? // Вестн. и б-ка самообразования. – 1903. – № 2. – Стб. 109–111.
10. Профессор М. М. Лунин (1804–1844) – «Харьковский Грановский» : К столетию Харьковского университета // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1905. – № 2. – С. 321–374.
11. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1908. – VIII, 168, 390, XII с.
Зі змісту: [Ч.] 2. Біографічний словарь професорів и преподавателей : [Биобиблиографии ученых, составленные В. П. Бузескулом]: Дегуров Антон Антонович. – С. 246–251; Адамович Демьян Герасимович. – С. 251–252; Лунин Михаил Михайлович. – С. 259–256; Рославский-Петровский Александр Петрович. – С. 268–277; Петров Михаил Назарович. – С. 277–281.
12. Г. Ф. Шульц (1853–1908) // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1908. – № 3. – С. 118–122.
13. А. С. Лебедев (1833–1910) // Там же. – 1910. – № 4. – С. 102–113.
14. Труды М. М. Стасюлевича по древней истории // Вестн. Европы. – 1911. – № 3. – С. 390–394.
15. Библиографические заметки // Вестн. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1912. – Вып. 2. – С. 45–48.

16. Отзыв о сочинениях, представленных на историко-филологическом факультете Харьковского университета для соискания медалей на тему «Греция накануне македонского владычества. Подготовка эллинизма» // Зап. Харьков. ун-та. – 1913. – Кн. 1. – С. 1–18.
17. Популярная литература по истории Греции за последние годы // Внешкольное просвещение. – 1918. – № 2. – С. 26–32; № 3. – С. 37–43.
18. Древнейшие в мире библиотеки и архивы // Наука на Украине. – 1922. – № 4. – С. 215–232.
19. Записка об ученых трудах В. Н. Бенешевича / В. Бузескул, Ф. Успенский // Изв. Рос. акад. наук. Сер. 6. – 1924. – Т. 18, № 1–18. – С. 536–538.
20. Записка об ученых трудах Н. Н. Любовича / В. Бузескул, Ф. Успенский // Там же. – С. 539–542.
21. Записка об ученых трудах Д. М. Петрушевского / В. Бузескул, Ф. Успенский, С. Платонов // Там же. – С. 542–545.
22. Записка об ученых трудах Г. Шломберже / В. Бузескул, Ф. Успенский, С. Платонов // Там же. – С. 548–550.
23. Записка об ученых трудах Т. Виганда / Ф. Успенский, С. Ольденбург, В. Бузескул // Там же. – 1927. – Т. 18. – С. 1522–1523.
24. Записка об ученых трудах С. А. Жебелева / В. Бузескул, Ф. Успенский, С. Платонов // Там же. Сер. 7. – 1927. – Т. 18. – С. 1541–1557 (215 назв.).
25. Записка об ученых трудах Е. Тарле / Ф. Успенский, В. Бузескул // Там же. – С. 1561–1577 (17 работ).
26. Записка об ученых трудах А. А. Грушка / С. Жебелев, В. Бузескул // Изв. Акад. наук. Отд. гуманит. наук. Сер. 7. – 1928. – № 8–10. – С. 446–469.
27. Записка об ученых трудах Д. Н. Егорова / Е. Тарле, М. Богословский, В. Бузескул // Там же. – С. 434–439.
28. Записка об ученых трудах А. Мазона / Б. Ляпунов, П. Лавровский, В. Бузескул // Там же. – С. 466–470.
29. И. В. Нетушил : некролог (1850–1928) / В. П. Бузескул, С. А. Жебелев // Там же. – № 4–7. – С. 259–274.
30. Эдуард Мейер : некролог (1855–1930) // Изв. АН СССР. Отд. обществ. наук. Сер. 7. – 1931. – № 3. – С. 259–268.
31. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века : [в 2 ч.]. Ч. 1. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1929. – 218 с. – Переизд.: Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. Ч. 1. – Киев : Фолиант, 2004. – 271 с.
32. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века : [в 2 ч.]. Ч. 2. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1931. – 223 с. – Переизд.: Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. Ч. 2. – Киев : Фолиант, 2004. – 271 с.

33. Идеал свободы и равноправия : История афинской демократии / послесл. В. И. Кадеева. – Харьков : Тип. В. Скорнякова, 2004. – 512 с. – Библиогр. работ В. П. Бузескула: с. 480–494 (207 назв.).
34. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века / сост., вступ. ст., подгот текста, коммент. и биогр. слов., указ. И. В. Тункиной. – Москва, 2008. – 822 с.

Література

35. [Рецензия] // Рус. мысль. – 1895. – Кн. 10. – С. 498. – Рец. на кн.: Афинская полития Аристотеля как источник для истории государственного строя Афин до конца V в. : диссертация / В. П. Бузескул. – Харьков : Тип. Зильберберга, 1895. – [496] с.
36. Венгеров С. А. Бузескул Владислав Петрович / С. А. Венгеров // Критико-биографический словарь русских писателей и ученых / С. А. Венгеров. – Санкт-Петербург, 1900. – Т. 1. – С. 364.
37. Венгеров С. А. Бузескул В. П. / С. А. Венгеров // Критико-биографический словарь русских писателей и ученых / С. А. Венгеров. – Санкт-Петербург, 1904. – Т. 6. – С. 155–158.
38. Бузескул Владислав Петрович // Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. – Харьков, 1908. – [Ч.] 2. – С. 287–291.
39. Жебелев С. А. [Рецензия] / С. А. Жебелев // Отчет о премиях и наградах, присуждаемых Академией наук за 1907 г. – Санкт-Петербург, 1909. – С. 157–175. – Рец. на кн.: Введение в историю Греции : Обзор источников и очерк разработки греч. истории в XIX и нач. XX вв. / В. П. Бузескул. – Харьков, 1903. – 535 с.
40. Гольдин Н. С. Профессор В. П. Бузескул как историк античного мира / Н. С. Гольдин // Сборник статей в честь Владислава Петровича Бузескула. – Харьков, 1914. – С. X–XVII ; Печатные труды проф. В. П. Бузескула. – С. XIX–XXIII.
41. Записка об ученых трудах профессора В. П. Бузескула / Ф. Успенский // Изв. Рос. акад. наук. Сер. 6. – 1922. – Т. 16. – С. 111–121.
42. Жебелев С. А. Владислав Петрович Бузескул : некролог / С. А. Жебелев // Изв. Акад наук. Отд. обществ. наук. – 1931. – № 10. – С. 1065–1085.
43. Бузескул Владислав Петрович // Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – Москва, 1974. – Т. 4. – С. 271–272.
44. Бузескул Владислав Петрович // Українська радянська енциклопедія. – 2-е вид. – Київ, 1978. – Т. 2. – С. 63.

45. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / [В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.]. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
Про В. П. Бузескула див. іменний покажчик.
46. Кадеєв В. І. Владислав Петрович Бузескул : К 150-летию со дня рождения / В. І. Кадеєв. – Харьков : ХНУ им. В. И. Каразина, 2008. – 60 с.
С. 23–38: друковані праці В. П. Бузескула (213 назв).
47. Матвеева Л. В. Владислав Бузескул – историк своего времени / Л. В. Матвеева. – Киев : Стило, 2008. – 713 с.
48. Бузескул Владислав Петрович // Історики Харківського університету (1905–2013) : біобібліогр. довід. / [уклад. О. М. Богдашина, В. І. Бутенко, С. Р. Марченко та ін. ; відп. ред. проф. С. І. Посохов]. – Харків, 2013. – С. 39–41.
49. Березюк Н. М. «...С точки зрения библиографии В. П. Бузескул как был, так и остался непревзойденным» / Н.М. Березюк // Бібл. форум: історія, теорія і практика. – Київ, 2016. – № 3 (5). – С. 38–41. – Библиогр.: 41 назв.
50. Шалыганова А. Л. Бузескул Владислав Петрович / А. Л. Шалыганова // Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918 : биобібліогр. слов. / А. Л. Шалыганова. – Харьков, 2016. – С. 75–78.

Рубинський Костянтин Іванович

(13(24).05.1860, м. Балта Подільської губернії (нині Одеська область) –
01.12.1930, м. Харків) –

філолог, історик, бібліотекознавець, бібліограф, перекладач

Народився у м. Балта в родині військового. Закінчивши Корочанську Олександрівську прогімназію (1876 р.), продовжив навчання у Ніжинській гімназії і в 1878 р. вступив до Ніжинського історико-філологічного інституту імені кн. Безбородька. 1883 р. перевівся на останній курс історико-філологічного факультету Харківського університету (відділення історичних наук), який закінчив у 1885 р. зі ступенем кандидата і званням учителя історії і географії. З 1885 до 1893 рр. вчителював у Пензенському реальному училищі і гімназії. Після того К. І. Рубинський повернувся до Харкова.

Вся подальша його доля була пов'язана з бібліотекою Харківського університету. Помічник бібліотекаря (1894 р.), в. о. бібліотекаря (1895 р.), він з 1 січня 1900 р. Радою університету призначений бібліотекарем¹². Бібліотека з фондом 150 тис. од. зб., керована протягом першого століття свого існування професорами, перебувала у складному стані: 40 тис. необробленої літератури, відсутність каталогів, читальних залів (обслуговувались тільки професори), мізерні штати, недосконалість обліку і розташування фонду. Молодого Рубинського вразили багатства бібліотеки, зокрема, дарчі бібліотеки вихованців університету. Рідкісні, цінні видання, десятиліттями не розібрані і не досліджені, були недоступні читачам. Вже за перші п'ять років становище змінилось на краще. Окрім поточної роботи, К. І. Рубинський почав упорядковувати великі дарчі надходження, укладати та готувати до видання каталоги приватних колекцій, подарованих університету. 1896 р. було видано *«Каталог книг, пожертвованных Павлом Петровичем Джунковским»* (1783 томів) [1], 1898 р. – *«Каталог книг библиотеки профессора Ивана Петровича Сокальского»* (4170 томів) [2], 1912 р. – *«Каталог библиотеки Бориса Григорьевича Филонова»* (3700 томів) [10]. За структурою, повнотою бібліографічних записів, якістю допоміжних покажчиків вони були першими виданнями такого типу, професійно підготовленими бібліографічними працями К. І. Рубинського. Саме бібліографічна робота надавала Костянтину Івановичу найбільшого задоволення. На жаль, видання каталогів приватних бібліотек на

¹² Згідно з першим Статутом університету (1804 р.) і штатним розкладом, особа, якій доручалося керівництво університетською бібліотекою, визначалася «бібліотекарем».

цьому припинилося. Отриманий досвід К. І. Рубинський використовував при підготовці щорічних видань «Каталогов книг, поступивших в библиотеку», звітів про її діяльність в «Записках Харьковского университета». 1904 р. ним було вперше складено і надано кафедрам у машинописному вигляді «Список журналов и газет общего характера, а также периодических изданий, получаемых библиотекой в дар или обмен» (584 назв). Такі списки він надавав і у подальшому. У своїх працях К. І. Рубинський неодмінно підкреслював значення бібліографії у науковій роботі, необхідність персоналу бібліотек володіти навичками бібліографічної роботи.

1900 р. було розпочате і 1902 р. завершено будівництво окремої будівлі університетської бібліотеки – однієї із перших спеціальних бібліотечних споруд в Україні. Розуміючи складність реорганізації бібліотечної діяльності в нових умовах, Рада університету відрядила на місяць (23 квітня – 23 травня 1902 р.) бібліотекаря К. І. Рубинського для вивчення досвіду організації фондів провідних вітчизняних бібліотек (Москви, Санкт-Петербурга, Варшави, Юр'єва, Києва, Риги, Ніжина).

1905 р. ректор університету дозволив бібліотекарю закордонну відпустку (1 червня – 15 вересня) за свій рахунок. К. І. Рубинський ознайомився з діяльністю найкрупніших бібліотек Парижа, Берліна, Мюнхена, Відня, Женеви, Лозани, Берна, Цюриха. Досвід практичної роботи, знання стану розвитку вітчизняної і закордонної бібліотечної справи не тільки сприяли удосконаленню діяльності бібліотеки, але і формували Рубинського-бібліотекознавця. Згодом один із видатних вітчизняних бібліотекознавців С. Д. Масловський так охарактеризує бібліотекаря Харківського університету: «К. И. Рубинский заслуженно считается одним из лучших знатоков библиотечного дела в России» [21, с. 297]. 1905 р. у зв'язку зі 100-річчям Харківського університету було видано історичний нарис «Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905 гг.)» [5] за авторством Рубинського, який став, таким чином, першим історіографом університетської бібліотеки.

Того ж, 1905 року співробітниками бібліотеки було укладено картковий систематичний каталог книг, що надійшли за останні 20 років, завершено алфавітний каталог, укладено систематичний каталог для студентського відділення, друкувалися бюлетені нових надходжень.

22 листопада 1909 р. К. И. Рубинський виступив в університеті з публічною лекцією «*Культурная роль библиотеки и задачи библиотекосведения*» [7]. У лекції Костянтин Іванович першим з вітчизняних бібліотекознавців звернувся до найскладніших питань бібліотечної науки, її теоретичного обґрунтування. Успіх виконання культурного завдання бібліотеки, на його думку, пов'язаний з підготовкою бібліотечного персоналу. У лютому

1910 р. він виступив з цією лекцією на засіданні Товариства бібліотекознавства (Санкт-Петербург). Товариство прийняло рішення про проведення Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи у Петербурзі з 1 по 7 червня 1911 р. За його дорученням, К. І. Рубинський оголосив узагальнюючу доповідь *«Положение библиотечного дела в России и других государствах»* [11]. Доповідь, що містила глибокий аналіз стану бібліотек Росії та бібліотечної справи у європейських бібліотеках, дуже зацікавила учасників з'їзду. На засіданні секції академічних і спеціальних бібліотек з'їзду доповідь Рубинського *«Библиотечные комиссии в академических библиотеках»* [9] викликала активне обговорення. Беручи участь у диспуті з питань значення і ролі бібліографії, Костянтин Іванович стверджував, що бібліографія має бути важливою складовою необхідних для бібліотекаря знань. Він вважав, що об'єктом бібліографічної роботи має бути добре організований довідковий відділ, а суб'єктом – бібліотекар-бібліограф. К. І. Рубинський запропонував пропозицію про складання загального каталогу російських бібліографічних видань зусиллями академічних бібліотек як керівництва для укладання «библиографии библиографии». Ця пропозиція була прийнята спеціальною резолюцією. Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи накреслив програму її реформування, чітко визначив професію бібліотекаря як «вчену», соціально значущу, яка потребує спеціальної освіти. З цим з'їздом завжди буде асоціюватись ім'я К. І. Рубинського.

Подальші соціальні події унеможливили реалізацію бібліотечної реформи, перекреслили долю К. І. Рубинського. 1921 р., у ході реформи освіти, Харківський університет було ліквідовано. Колишня університетська бібліотека була підпорядкована Наркомпросу і одержала назву «Центральна науково-навчальна бібліотека». К. І. Рубинський як директор бібліотеки не відповідав вимогам часу. Він був зміщений з посади і переведений на посаду старшого бібліотекаря (1922 р.), а згодом – на посаду старшого помічника бібліотекаря (1924 р.). Його знання, професіоналізм і досвід були не потрібні радянській бібліотечній справі. Попри все, коли ім'я К. І. Рубинського вже майже не згадувалося, відомий бібліотекознавець і бібліограф К. М. Дерунов у 1926 р. сказав про нього: «К. И. Рубинский очень уважаемый библиотекарь Харькова» [30, с. 100]. Костянтин Іванович залишався негласним авторитетом у бібліотеці. Він захищав її цілісність, над якою нависла загроза знищення як самостійної установи (злиття з бібліотекою ім. В. Г. Короленка), керував семінаром із бібліотекознавства для співробітників (1926 р.), продовжував працювати над монографією *«История русской библиотеки в дореволюционное время»*, спростовував безкінечні заяви перевіряючих комісій про невідповідність бібліотеки до вимог часу, мужньо переживав висновок про його остаточне звільнення. 1929 р. був виданий *«Зведений каталог периодической закордонной»*

наукової літератури по бібліотеках м. Харкова в 1928 та в 1929 рр.» [15], що містив періодичні видання, які одержували 32 бібліотеки Харкова. Каталог був першою спробою координації комплектування і використання періодичних видань. 1926 р. в бібліотеці був створений бібліографічний відділ, формуванню якого К. І. Рубинський приділяв особливу увагу.

Доля звільнила його від подальших припинень. 1 грудня 1930 р. К. І. Рубинський трагічно загинув. Ім'я бібліотекознавця на довгі часи залишилося у зоні замовчування. Творча спадщина його ніколи не перевидавалася. В останні десятиліття ХХ ст. творчий доробок видатного бібліотекознавця, автора більше 60 праць з актуальних питань бібліотечної науки і практики, з іменем якого пов'язана передісторія українського бібліотекознавства, становлення Харківської наукової школи як його основного ядра, все більше опинялася у колі інтересів вчених-бібліотекознавців.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна пам'ятає ім'я свого талановитого вихованця. Рада університету заснувала премію імені К. І. Рубинського. У зв'язку зі 150-річчям від дня народження видана монографія, в якій вперше вміщено репринтні тексти його основних праць.

На будівлі університетської бібліотеки, що розташована по вулиці Університетській, 23, встановлено меморіальну дошку на його честь. У жовтні 2015 р. шановному земляку К. І. Рубинському було відкрито пам'ятну дошку на будівлі міської бібліотеки в м. Балта.

Праці

1. Каталог книг, пожертвованных Павлом Петровичем Джунковским, предводителем дворянства Константиноградского у. Полтавской губ. Харьковскому университету в 1896 г. / сост. К. И. Рубинский. – Харьков : Типо-литограф. Зильберберга, 1896. – 70 с. – Предисл. К. И. Рубинского. – С. 3–4.
2. Каталог книг, пожертвованных в 1896 г. Императорскому Харьковскому университету вдовою заслуженного ординарного профессора Ивана Петровича Сокальского Екатериной Денисовной Сокальской / сост. [К. И. Рубинский]. – Харьков : Типо-литограф. Зильберберга, 1898. – 187 с.
То же // Зап. Харьков. ун-та. – 1897. – Кн. 1, прил. – С. 1–32; Кн. 3. – С. 33–80; Кн. 4. – С. 81–174; 1898. – Кн. 1. – С. 175–187.
3. Алфавитный указатель сочинений, помещенных по их названию / сост. [К. И. Рубинский] // Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Императорского Харьковского университета по отделению физико-математических наук, чистых и прикладных / сост. М. А. Тихомандрицкий. – Харьков, 1899. – С. 366–377.
4. Отчет по командировке библиотекаря Императорского Харьковского университета Константина Рубинского для осмотра библиотек в Москве,

- Петербурге, Юрьеве, Варшаве и Киеве с 23 апр. по 23 мая 1902 года // Зап. Харьков. ун-та. – 1903. – Кн. 3, ч. офиц. – С. 17–63.
5. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905 гг.). – Харьков : Печ. дело, 1907. – 44 с. : фотоил.
  6. Положение вопроса о библиотечном персонале в Западной Европе и у нас : докл., чит. библиотекарем К. И. Рубинским в заседании О-ва библиотековедения, 22 нояб. 1908 г. // Зап. Харьков. ун-та. – 1909. – Кн. 1, прил. – С. 1–35.
То же, отд. отт.: Харьков : Типо-литогр. Зильберберга, 1908. – 35 с.
  7. Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения : публ. лекция, чит. в актовом зале Харьков. ун-та, 22 нояб. 1909 г. // Зап. Харьков. ун-та. – 1910. – Кн. 1, ч. неофиц. – С. 65–96.
  8. Причины неустройства наших академических библиотек // Библиотекарь. – 1910. – Вып. 2. – С. 13–22 ; Вып. 3–4. – С. 8–16.
  9. Библиотечные комиссии в академических библиотеках // Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1-го по 7-е июня 1911 г. : в 2 ч. – Санкт-Петербург, 1912. – Ч. 2 : Доклады. – С. 79–92.
  10. Каталог книг, пожертвованных в 1910 г. Императорскому Харьковскому университету вдовую Бориса Григорьевича Филонова Надеждой Михайловной Филоновой. – Харьков : Типо-литогр. М. Сергеева и К. Гальченко, 1912. – 151 с.
  11. Положение библиотечного дела в России и других государствах // Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1-го по 7-е июня 1911 г. : в 2 ч. – Санкт-Петербург, 1912. – Ч. 2 : Доклады. – С. 1–15.
  12. История русской библиотеки в дореволюционное время : очерки. – Харьков, [1925–1926]. – 219 с. – Рукопись.
  13. Условия работы в научных библиотеках // Науч. работник. – 1926. – № 2. – С. 61–69.
  14. Чи потрібна в столиці Центральна наукова бібліотека // Комуніст. – Харків, 1928. – 26 серп.
  15. Зведений каталог періодичної закордонної наукової літератури по бібліотеках м. Харкова в 1928 та 1929 рр. / вид. Харків. центр. наук. б-ки. – Харків, 1929. – 61 с.
  16. [О методах библиографического ознакомления с книгой]. – Харьков, [б. г.]. – 12 с. – Рукопись¹³.

---

¹³ Зберігаються у відділі рідкісних видань і рукописів ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Література

17. Список студентов и посторонних слушателей лекций Императорского Харьковского университета на 1883–1884 акад. год. – Харьков : Тип. ун-та, 1883. – 131 с.
С. 9: про К. І. Рубинського.
18. Багале́й Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багале́й, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1906. – VII, 329, XVI с.
С. 297: про К. І. Рубинського.
19. Дерунов К. Об очередных задачах Общества библиотековедения : Наши академические тенденции / К. Дерунов // Рус. шк. – 1909. – Т. 1, № 2. – С. 175–184.
Автор посилається на працю К. І. Рубинського «Положение вопроса о библиотечном персонале в Западной Европе и у нас» (Харьков, 1907).
20. Богданов П. Всероссийский съезд по библиотечному делу : Список докладов и проектов резолюций, вносимых на рассмотрение съезда (по сведениям к 30 мая 1910 г.) / П. Богданов // Библиотекарь. – 1911. – Вып. 1. – С. 220–230.
С. 220, 221: про К. І. Рубинського.
21. Масловский С. Обзор работы 1 секции съезда : (Акад. б-ки) / С. Масловский // Библиотекарь. – 1911. – Вып. 3. – С. 296–321.
С. 296, 297, 302, 305: про К. І. Рубинського.
22. Съезд по библиотечному делу : [сообщение] // Россия. – 1911. – 3 июня.
Про відкриття з'їзду і доповіді К. І. Рубинського.
23. Масловский С. Библиотековедение / С. Масловский // Новый энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, [1912]. – Т. 6. – Стб. 550–562.
Стб. 552: про К. І. Рубинського.
24. Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге с 1-го по 7-е июня 1911 г. : в 2 ч. Ч. 1–2. – Санкт-Петербург : Тип. М. Меркушева, 1912. – V, 224, 439 с., разд. паг.
Ч. 1, с. 60–61, 67, 97, 101, 102, 112, 113: К. І. Рубинський про бібліографію.
25. Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России / П. С. Шестериков. – Одесса : Тип. Б. И. Сапожникова, 1915. – 262 с.
С. 11: про К. І. Рубинського.
26. Константин Иванович Рубинский : биобиблиогр. очерк // Биобиблиологический сборник / сост. Э. А. Вольтер. – Петроград, 1918. – Т. 2, вып. 2. – С. 11–12 с портр.

27. Мезьер А. В. Словарный указатель по книговедению / А. В. Мезьер. – Ленинград : Колос, 1924. – 926 стб., VI с.
Стб. 119, 136, 145, 150, 420, 515, 535, 738: про К. І. Рубинського.
28. Балика Д. А. Активізація роботи в наукових бібліотеках / Д. А. Балика // Бібліотечний збірник. – Київ, 1926. – Ч. 1 : Праці першої конф. наук. бібліотек УССР. – С. 89–98.
С. 48: про К. І. Рубинського.
29. Орлов Н. Н. Библиография библиотековедения (1917–1927) / Н. Н. Орлов. – Москва ; Ленинград : Госиздат, 1928. – 174 с.
С. 53: про К. І. Рубинського.
30. Дерунов К. Н. [Выступления] / К. Н. Дерунов // Труды Второй Всероссийской конференции научных библиотек : стеногр. отчет. – Ленинград, 1929. – С. 99–100.
С. 100: про К. І. Рубинського.
31. Сагарда М. Основні питання зведеного каталога часописів у бібліотеках України / М. Сагарда // Журн. бібліотекознавства та бібліографії. – 1929. – № 3. – С. 43–54.
С. 44: про посібник «Зведений каталог періодичної закордонної наукової літератури по бібліотеках м. Харкова 1928 та 1929 рр.» (уклад. К. І. Рубинський).
32. Ясинський М. Бібліографія на Радянській Україні, 1927 р. / М. Ясинський // Журн. бібліотекознавства та бібліографії. – 1929. – № 3. – С. 71–82.
С. 73–74: про К. І. Рубинського.
33. Фрід'єва Н. Я. Центральна наукова бібліотека Харківського державного університету : (До 135-річчя її існування) : іст. нарис / Н. Я. Фрід'єва // Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького, 1805–1940 : ювіл. вид. / Н. Я. Фрід'єва. – Харків, 1940. – С. 107–132.
С. 109, 111, 112, 116, 117, 122, 126: про К. І. Рубинського.
34. Мазманьянц В. К. Костянтин Іванович Рубинський, [1895–1930 рр.] / В. К. Мазманьянц, М. Г. Швалб // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1974. – Вип. 15. – С. 128–134.
35. Григорьев Ю. В. История русского библиотековедения (1700–1860 годы) / Ю. В. Григорьев // Ю. В. Григорьев (1899–1973) / Ю. Н. Столяров. – Москва, 1989. – С. 69–188.
С. 172, 173: про К. І. Рубинського.
36. Гудаускас Р. Ю. Роль и место университетов в системе высшего библиографического образования в СССР / Р. Ю. Гудаускас // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1989. – № 4. – С. 24–26.
С. 25, 26: про К. І. Рубинського.

37. Мильман В. А. Обще­теоретическая проблематика в отече­ственном библиотек­веде­нии начала XX века / В. А. Мильман // Сов. библиотек­веде­ние. – 1989. – № 6. – С. 9–17.
С. 13, 14, 16: про К. І. Рубинського.
38. Ванеев А. Н. Взгляды на библиотечную профессию в конце XIX – начале XX века / А. Н. Ванеев // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1992. – № 5. – С. 17–24.
С. 22–23: про К. І. Рубинського.
39. Сєдих В. В. Внесок Харківської бібліотечної школи в розвиток бібліотек­ознавства та бібліотечної справи / В. В. Сєдих // Конференція професорсько-викладацького складу та студентів [ХДІК] за підсумками науково-творчої роботи за 1991 р. : тези доп., 29 квіт. 1992 р. – Харків, 1992. – С. 90–91.
С. 90: про К. І. Рубинського.
40. Ярошик В. О. Історія розвитку краєзнавчої бібліографії Харківщини / В. О. Ярошик // Там само. – С. 78–86.
С. 85: про К. І. Рубинського.
41. Бібліотек­ознавець К. І. Рубинський (1830–1930) : бібліогр. нарис / уклад. Н. М. Березюк ; бібліогр. ред. В. Д. Прокопова ; за ред. Е. В. Балла. – Харків : РА, 1998. – 68 с. : іл.
42. Столяров Ю. Н. 40 лет на профессиональном поприще : [рецензия] / Ю. Н. Столяров // Мир библиографии. – 1999. – № 2. – С. 83–84. – Рец. на кн.: Бібліотек­ознавець К. І. Рубинський (1860–1930) : біобібліогр. нарис / уклад. Н. М. Березюк ; бібліогр. ред. В. Д. Прокопова ; за ред. Е. В. Балла. – Харків : РА, 1998. – 68 с. : іл.
43. Щербініна О. П. Бібліографія в науковій спадщині Д. І. Багалія / О. П. Щербініна // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2001. – Вип. 4. – С. 49–64. – Бібліогр.: 19 назв.
С. 51: про К. І. Рубинського.
44. Ківшар Т. Наукове видання бібліотеки Харківського державного університету / Т. Ківшар, Л. Одинока // Студії з архівної справи та документознавства. – 2002. – Т. 8. – С. 262–265. – Рец. на кн.: Бібліотек­ознавець Костянтин Іванович Рубинський (1860–1930) : біобібліогр. нарис / Харків. держ. ун-т, Центр. наук. б-ка ; уклад. Н. М. Березюк. – Харків : РА, 1998. – 68 с.
45. Ванеев А. Н. Развитие библиотековедческой мысли в России (XI – начало XX вв.) / А. Н. Ванеев. – Москва : Пашков дом, 2003. – 303 с. : ил. – (Отечественная история библиотечного дела).
С. 14, 144–145, 151–154, 156–157, 159, 161, 173, 193, 198, 202: про К. І. Рубинського.

46. Новальська Т. В. Визначна віха в історії бібліотечної справи 1911 р. / Т. В. Новальська // Бібл. вісн. – 2005. – № 4. – С. 17–22.
С. 18–19: про К. І. Рубинського.
47. Ажеева Е. Ю. Съезд, объединивший специалистов / Е. Ю. Ажеева, Э. К. Беспалова // Мир библиографии. – 2006. – №5. – С. 61–66.
С. 65: про доповідь К. І. Рубинського на Першому бібліотечному з'їзді.
48. Библиотечная энциклопедия : свыше 2000 ст. / Рос. гос. б-ка ; гл. ред. Ю. А. Гриханов. – Москва : Пашков дом, 2007. – 1299 ст.
С. 167, 887, 1061, 1064: про К. І. Рубинського.
49. Дивногородцев А. Л. Книга о старейшей университетской библиотеке Украины / А. Л. Дивногородцев // Вестн. БАЕ. – 2007. – № 4. – С. 82–86. – Рец. на кн.: Библиотека Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина за 200 лет / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринова. – Харьков : ЧП Тимченко А. Н., 2006. – 390 с. : ил.
С. 82–83: про К. І. Рубинського.
50. Історія Харківського університету за двісті років : у 3 ч. : сист. бібліогр. показч. / [уклад. М. Г. Швалб, В. Д. Прокопова, С. Б. Глибичка та ін.]. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 752 с.
Про К. І. Рубинського див. іменний показчик.
51. Сєдих В. В. Внесок Д. І. Багалія у становлення й розвиток харківської бібліотечної школи / В. В. Сєдих, О. П. Щербініна // Багаліївський збірник : Академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали. – Харків, 2008. – С. 18–26.
52. Березюк Н. М. К. И. Рубинский: библиотекарь, библиотековед, библиограф (1860–1930) / Н. М. Березюк. – Харьков : Тимченко, 2010. – 320 с.
С. 19, 20, 45, 46, 57, 65, 66: про бібліографічну діяльність К. І. Рубинського.
53. Дивногородцев А. Л. Первая книга о первом директоре [К. И. Рубинском : рецензия] / А. Л. Дивногородцев // Мир библиографии. – 2010. – № 4. – С. 69–72. – Рец. на кн.: К. И. Рубинский: библиотекарь, библиотековед, библиограф (1860–1930) / Н. М. Березюк. – Харьков : Тимченко, 2010. – 320 с.
54. Березюк Н. М. Велике бачиться на відстані (до 150-річчя з дня народження К. І. Рубинського – фундатора харківської школи бібліотекознавства) / Н. М. Березюк // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Харків, 2011. – Вип. 34. – С. 73–82. – Бібліогр.: 11 назв.
55. Березюк Н. М. Рубинський Костянтин Іванович / Н. М. Березюк // Українські бібліографи : Біографічні видання. Професійна діяльність. Бібліографія / Нац. парлам. б-ка України. – 2011. – Вип. 3. – С. 114–116.
56. Дворкина М. Я. Библиотека как феномен культуры / М. Я. Дворкина // Від XIX до XXI століття : Трансформація бібліотек у контексті розвитку

суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 12–14 жовт. 2011 р. – Харків, 2011. – С. 139–146.

С. 139, 145: про роботу К. І. Рубинського «Культурная роль библиотеки и задачи библиотекосведения».

57. Дивногорцев А. Л. Знаменательное событие в библиотечной истории России : (К 100-летию Первого Всероссийского съезда, 1911) / А. Л. Дивногорцев // Вестн. БАЕ. – 2011. – № 2. – С. 86–93.

С. 88–90: про К. І. Рубинського.

С. 89: про дослідження Н. М. Березюк.

58. Онищенко О. Внесок інформаційно-бібліотечної ради НАН України у розбудову академічної науково-інформаційної системи / О. Онищенко, Г. Солоіденко, А. Свобода // Бібл. вісн. – 2011. – № 2. – С. 34–42.

С. 35: про доповідь К. І. Рубинського «Бібліотечні комісії в академічних бібліотеках» на I Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи 1911 р.

59. Тарарина Т. П. Разные судьбы. Мои Поповы. Род Рубинских (1812–2011) : по арх. док., письмам, воспоминаниям / Т. П. Тарарина. – Москва, 2012. – 384 с. : ил.

С. 175–188: про К. І. Рубинського і його родину.

60. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. – Київ, 2017. – 615 с.

Про К. І. Рубинського див. іменний покажчик.

Синцов Дмитро Матвійович

[8(20).11.1867, м. Вятка (Кіров, РФ) – 26.01.1946, м. Харків] –
математик, бібліограф

Народився у м. Вятка у родині лікаря та відомого земського діяча. Закінчивши у 1886 р. із золотою медаллю Третю Казанську гімназію, у тому ж році вступив до математичного відділення фізико-математичного факультету Казанського університету. Після закінчення курсу в 1890 р. був залишений при університеті для підготовки до професорського звання. Молодий вчений швидко розширив свої знання у різних галузях математики, не зважаючи майже на повну відсутність вітчизняної математичної літератури: вільно володіючи основними європейськими мовами, він знайомився з фаховими іноземними джерелами. Вже 1894 р. його призначено приват-доцентом Казанського університету. Водночас він викладав математику у Першій Казанській гімназії. 1895 р. захистив магістерську, а 1898 р. – докторську дисертації.

1889 р. у Парижі відбувся Міжнародний конгрес бібліографії математичних наук, який започаткував проведення і у подальшому таких конгресів. На конгресі було прийнято постанову про складання бібліографії математичної літератури за 1800–1889 рр. і затверджено проект схеми класифікації. Виконання цієї місії було доручено створеним у Парижі, Берліні, Амстердамі спеціальним журналам з метою інформування про нові публікації математичної тематики, головним чином у періодичних виданнях. Університетські міста Росії підтримали заклик міжнародної бібліографічної спільноти. Казанське фізико-математичне товариство прийняло рішення створити покажчик книг і статей з математики, виданих у Казані. Д. М. Синцов, який був членом товариства протягом 1893–1898 рр. та виконував обов'язки його бібліотекаря, взяв на себе цю роботу. 1893 р. він уклав *«Систематический указатель статей по чистой и прикладной математике, напечатанных в Казани по 1890 г. включительно»* [2], який було надруковано в «Известиях Казанского физико-математического общества». Матеріал покажчика розподілявся за трьома розділами: «Аналіз», «Геометрія», «Прикладна математика». Бібліографічний запис включав прізвище автора, назву роботи російською і французькою мовами, літературну ознаку відділу і підвідділу, згідно з міжнародною схемою класифікації. Структура покажчика відповідала його спеціальному призначенню. Можна стверджувати, що саме з цієї праці почалася бібліографічна діяльність Д. М. Синцова.

З 1899 р. вчений почав реферувати російську математичну літературу в іноземних часописах. До початку 1914 р. ним було розміщено тільки в одному німецькому реферативному журналі понад 2000 рефератів. За цю виняткову за об'ємом і значенням роботу Д. М. Синцова було обрано почесним членом Амстердамського математичного товариства. Він брав участь у всіх міжнародних математичних конгресах (Париж, 1900 р.; Рим, 1908 р.; Кембридж, 1912 р.; Болонья, 1928 р.). Ґрунтовні звіти про міжнародні форуми на Всеросійських з'їздах він розміщував у вітчизняних математичних часописах.

1891 р. Казанське фізико-математичне товариство ініціювало видання щорічників нової математичної літератури. Бібліографічні покажчики до них укладалися Д. М. Синцовим. Щорічники друкувалися в «Известиях Казанского физико-математического общества» (1897–1902 гг.) під назвою «Bibliographia mathematica Rossica». Джерелами для цієї роботи був «Книжный вестник» – орган Російського товариства книговидавців та книгорозповсюджувачів. Матеріал у виданні розміщувався за основними розділами математики, а в межах кожного розділу – за алфавітом прізвищ авторів. До кожного випуску додавалися авторські покажчики.

У 1899 р. Д. М. Синцов був обраний ординарним професором Катеринославського вищого гірничого училища. 1903 р. він переїхав до Харкова та 15 травня того ж року зайняв посаду ординарного професора математики Харківського університету. Подальші 43 роки його педагогічної, наукової і науково-організаційної роботи були пов'язані з цим університетом.

1905 р. Харківський університет відзначав століття свого заснування. Д. М. Синцов підготував низку ювілейних матеріалів [6–11], у т. ч. першу найбільш докладну біографічну статтю, бібліографію праць видатного вітчизняного математика Т. Ф. Осиповського і публікацій про нього [10]. Д. М. Синцовим було зібрано 23 його праці, вперше окремо виділені бібліографічні праці та переклади, курси лекцій.

Після від'їзду з Харкова у 1906 р. В. А. Стеклова, обраного академіком, Дмитро Матвійович став беззмінним головою Харківського математичного товариства, очолив один з найавторитетніших на той час у Росії математичний часопис «Сообщения Харьковского математического общества». Під його керівництвом це видання стало відомим на весь світ. Товариство встановило обмін математичними журналами майже з усіма країнами світу. Вчений популяризував досягнення світової математичної думки, започаткувавши видання серії монографій «*Харьковская математическая библиография*» (1910–1914 гг.). Окремі випуски її включали класичні твори Лобачевського, Римана, Пуанкаре, Пикара, Штейнера, Клейна (у перекладах самого Д. М. Синцова). Події 1914–1918 рр. обірвали видання серії. Протягом 1907–1910 рр. при Харківському математичному товаристві інтенсивно працював ініційований

Д. М. Синцовим Педагогічний відділ і створена педагогічна бібліотека математичної літератури, геометричний кабінет з великою колекцією моделей та математичних інструментів.

Питання викладання математики у середній школі незмінно цікавили вченого. Він уважно слідкував за міжнародним рухом з підтримки реформи математичної освіти, що широко розгорнувся на початку 1900-х років. Д. М. Синцов спілкувався з його керівниками, був одним із пропагандистів цієї реформи. Вчений виступав за знищення розриву у викладанні математики між середньою та вищою школою і вважав, що середня школа повинна знайомити своїх вихованців з основними поняттями сучасної вищої математики, а також відомостями з її історії. Д. М. Синцов брав активну участь у роботі Міжнародної комісії з реформування викладання математики, у її з'їздах у Мілані, Брюсселі, Римі. Ідеї реформи він широко висвічував у часописах: «Сообщения Харьковскаго математическаго общества», «Вестник опытной физики и элементарной математики», «Математическое образование». Дмитро Матвійович вважав за необхідне змінити університетські програми задля найбільш глибокого вивчення студентами університету як шкільних курсів, так і університетських. Це важливо ще тому, що більшість математиків, випускників університету, йшла на викладацьку роботу. Загалом за цей період ним було видано більше 30 публікацій з питань викладання математики у середній школі і вищих навчальних закладах, а також узгодження між закладами з приводу викладання цієї дисципліни. Д. М. Синцовим був виданий «Збірник програм з викладання математики у Західній Європі», а також написаний і виданий підручник з аналітичної геометрії для 7-го класу реальних училищ (1914 р.). Питання, що турбували вченого більше ста років тому, актуальні і до сьогодні.

Ще з початку своєї наукової діяльності у казанський період Д. М. Синцов поєднував свою велику творчу діяльність з копіткою працею бібліографа. Ним керувало не тільки бажання полегшити працю вчених, але й зробити відомими у всьому світі досягнення вітчизняної математики. Припинення видання «Bibliographia mathematica Rossica» (1901 р.) викликало обговорення цього питання математичною секцією XII з'їзду російських природодослідників і лікарів. У зв'язку з доповіддю Д. М. Синцова «*Об организации русской текущей математической библиографии*» [12] на цьому з'їзді було прийняте рішення організувати укладання інформаційних бібліографічних показників з математики при одному з математичних товариств. Невдовзі після з'їзду Одеське видавництво «Mathesis» започаткувало видання «Русской математической библиографии» [13], редагування якої було доручено Д. М. Синцову. Протягом 1910–1912 рр. вийшло два випуски показників книг і статей, що були надруковані у Росії за 1908–1909 рр. Крім математичної літератури, до них увійшла література з механіки, астрономії і

математичної фізики. Джерелами для цієї роботи були видання «Книжной летописи», отримані у порядку обміну, а також фонди бібліотеки Харківського університету і Харківського математичного товариства. Матеріал покажчика деталізовано по розділах за Міжнародною класифікацією. Окремо виділено бібліографічні описи підручників і збірників задач. До описів першого випуску вперше додано анотації, до обох випусків – іменні покажчики. У другому випуску розміщена вступна стаття Д. М. Синцова «*Обзор русской математической литературы за 1909 г.*» і список рецензій, розташованих за алфавітом прізвищ авторів рецензованих книг.

Пізніше, у 1915 р. Д. М. Синцов видав укладену ним «*Харьковскую математическую библиографию*» [17]. У покажчику подано літературу з математики, фізики, астрономії і метеорології, опубліковану в Харкові за 1805–1905 рр. На початку покажчика – перелік фахових харківських періодичних видань, далі – хронологічний перелік книг, статей, брошур, виданих у Харкові за той же період. Бібліографічні описи супроводжувалися перекладом французькою мовою, згідно з Міжнародною класифікацією. Покажчик являв собою не тільки галузеву бібліографію, але й важливе джерело, яке зосереджувало наукову продукцію вчених-математиків Харківського університету за минуле століття. Відомий український бібліограф І. І. Корнейчик вважав «Харьковскую математическую библиографию» «єдиним прикладом бібліографії місцевих видань, видатним явищем у краєзнавчій бібліографії» [36, с. 310]. Свої погляди стосовно організації математичної бібліографії Д. М. Синцов сформулював у 1916 р. у статті «*Библиография математики*», наполягаючи на колективному виконанні цієї праці за підтримки вчених товариств і академічних установ [18].

У буремні післяреволюційні роки Дмитро Матвійович залишався у Харкові разом з університетом на всіх етапах його реорганізації. Як визнаний авторитет він вкладав свій педагогічний досвід у математичну освіту, створюючи нові навчальні плани, готуючи до друку навчальні посібники з математики для всіх рівнів освіти. За його участю і під редакцією видавалися посібники українською і російською мовами з математики для профшкіл і рабфаків. Особливу увагу він звертав на підготовку наукових кадрів через аспірантуру.

1923 р. при Харківському інституті народної освіти (ХІНО), створеному на базі ліквідованого університету, були засновані науково-дослідні кафедри. Керівником кафедри геометрії затвердили Д. М. Синцова. Відновилася діяльність Харківського математичного товариства, головою якого до кінця життя він залишався. 1929 р., за ініціативи Д. М. Синцова, був створений Інститут математики (керівник С. Н. Бернштейн). Наукові розробки сектора геометрії цього закладу стверджували провідну роль Харківської геометричної

школи в Україні. За період 1927–1940 рр. Д. М. Синцовим було підготовлено і опубліковано майже 70 праць. У подальшому напружена науково-педагогічна і громадська діяльність вченого позбавляла його можливості приділяти багато часу бібліографічній роботі. Але інтерес до бібліографії математичної літератури він зберіг протягом усього життя. Так, у 1927 р., на Всеросійському з'їзді математиків Д. М. Синцов підняв питання про продовження укладання покажчиків російської математичної літератури. Він брав участь у редагуванні рефератів математичних праць, виданих в Україні, що були підготовлені для бібліографічного покажчика «Научная литература СССР за 1928 г.». Як завжди, цінні бібліографічні відомості містять його історико-математичні праці «Харьковское математическое общество за 50 лет» (1930 р.), «Огляд робіт з геометрії на Україні за 20 років (1917–1937, 1938 рр.)». У 1935 р. у зв'язку із 130-річчям Харківського університету Д. М. Синцову було присвоєно звання Заслуженого діяча науки. 1939 р. його обрали дійсним членом Академії наук УРСР. Остання бібліографічна праця Дмитра Матвійовича була розміщена у його книзі, присвяченій 85-річчю від дня смерті М. І. Лобачевського [27]. Крім фактів з біографії, до неї включено перелік перекладів праць великого математика, популярних біографій, іконографії М. І. Лобачевського, а також відомості про бібліографічні покажчики по неевклідовій геометрії.

Не можна не зупинитися ще на одному маловідомому аспекті організаційної діяльності Д. М. Синцова. Протягом своєї історії Харківський університет ставав осередком учених, що опікувалися діяльністю бібліотек міста, брали дійову участь в організації їхньої роботи. Орієнтуючись на західний досвід, яким незмінно цікавилися, перебуваючи за кордоном, вони бажали створити університетську та міську громадську бібліотеки такими, що задовольнять потреби науки і освіти. 1905–1906, 1917–1918 рр. Д. М. Синцов був членом правління Харківської громадської бібліотеки [40]. Ще у жовтні 1915 р. його було затверджено Головою бібліотечної комісії наукової бібліотеки університету. В 1922 р. Дмитро Матвійович працював навіть помічником директора Центральної наукової бібліотеки колишнього університету. Загалом більше 20 років він розділяв з нею всі трагічні перипетії її історії, підтримуючи своїм авторитетом та принциповою позицією в найтяжчі часи реформ, політичних і економічних негараздів. Протоколи засідання Бібліотечної комісії періоду 30-х років свідчать про його роль у збереженні фондів, відновленні книгообміну, редагуванні схем природничого відділу систематичного каталогу.

Війна порушила все. Разом з Академією наук УРСР Д. М. Синцов евакуювався до м. Уфа (Башкирія). Далеко від Харкова йому, розлученому з єдиним сином, судилося пережити важку хворобу і смерть дружини. Не дивлячись на похилий вік, він продовжував наукову роботу, надавав консультаційну допомогу математичним кафедрам Об'єднаного Українського

університету, іншим навчальним закладам. З визволенням Харкова вчений повернувся до міста. Вже 1 червня 1944 р. він був призначений директором Науково-дослідного інституту математики і механіки при Харківському університеті. У важких умовах воєнних років Дмитро Матвійович, сили якого були надірвані тяжкою хворобою, почав відновлювати наукову діяльність інституту. Він збирав розпорошені війною кадри, вважаючи одним із важливіших напрямків роботи закладу – надання допомоги педагогічним вузам у питаннях підвищення кваліфікації викладачів математики.

Видатний вітчизняний вчений, наукова спадщина якого складає близько 300 наукових праць, підручників, статей, рецензій, увійшов до історії математичної науки також як бібліограф. Його бібліографічні праці, які здобули міжнародне визнання, – безумовний внесок у вітчизняну бібліографію математичної літератури. Ім'я Д. М. Синцова назавжди вписане до історії Центральної наукової бібліотеки Харківського університету. Частина особистої бібліотеки вченого, книги з автографами передані до університетської бібліотеки і зберігаються у її фонді як окрема колекція.

Помер Дмитро Матвійович Синцов 28 січня 1946 р., на сімдесят дев'ятому році життя. Похований у Харкові.

Праці

1. Рефераты русских работ по геометрии и анализу // *Jahrbuch ü die Fostschritte d. Mathem.* – 1893. – Т. 23.*
Te came // Revue Semestrse lle des public mathématiques. – 1900.*
2. Систематический указатель книг и статей по чистой и прикладной математике, напечатанных в Казани по 1890 г. включительно, составленный согласно постановлению Парижского международного конгресса 1889 г. по библиографии математических наук Д. М. Синцовым // *Изв. Казан. физ.-мат. о-ва. Сер. 2.* – 1893. – Т. 3, № 3. – С. 1–28.
3. Новый математический журнал «*Intermediare des mathematicians*» // *Изв. Казан. физ.-мат. о-ва. Сер. 2.* – 1894. – Т. 4, № 2. – С. 82–83.
4. *Bibliographia mathematica Rossia* = [Русская математическая библиография] : Список книг и ст. по чистой математике, напеч. в России в течение 1896 г. // *Изв. Казан. физ.-мат. о-ва. Сер. 2.* – 1897. – Т. 8. – С. 1–24; Там же. – 1899. – Т. 9. – С. 1–22 ; Там же. – 1898, 1950. – Т. 9, № 4. – С. 1–20 ; Там же. – Т. 10. – С. 1–25 ; Там же. – Т. 12. – С. 1–30.
5. Список работ Софуса Ли // *Изв. физ.-мат. о-ва при Казан. ун-те. Сер. 2.* – 1899. – Т. 9, № 3. – С. 20–32.
6. К автобиографии Д. А. Граве. Список ученых трудов профессора Д. А. Граве // *Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)*) / под ред. И. П. Осипова, проф.

- Д. И. Багалея. – Харьков, 1908. – Дополнение к «Биографическому словарю». – С. 247–248 (23 назв.), разд. паг.
7. Кафедры математики чистой и прикладной в Харьковском университете за первые 100 лет его существования (1805–1905). – Харьков : Тип. А. Дарре, 1908. – 72 с.
  8. Математический кабинет Харьковского университета // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)) / под ред. И. П. Осипова, проф. Д. И. Багалея. – Харьков : Тип. Адольфа Дарре, 1908. – С. 208–210.
  9. Материалы по истории физико-математического факультета Харьковского университета за первые 100 лет его существования. I. Список лиц, искавших ученые степени магистра и доктора по физико-математическому факультету [(1811–1905) с указ. заглавия, объема, времени и места напечатания]. II. Список лиц, защищавших диссертации pro vema legendi [1848–1881] / сост. Д. М. Синцов // Зап. Харьков. ун-та. – 1908. – Кн. 4. – С. 1–29.
Отд. отт. : Харьков : Типолитогр. М. Зильберберга, 1908. – 29 с.
  10. Осиповский Тимофей Федорович // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)) / под ред. И. П. Осипова, проф. Д. И. Багалея. – Харьков, 1908. – Ч. 3 : Биографический словарь профессоров и преподавателей. – С. 1–8, разд. паг.
Наведено список праць Т. Ф. Осиповського, перекладів, література про нього (30 назв).
  11. Синцов Дмитрий Матвеевич // Там же. – С. 42–44, разд. паг.
Наведено список наукових та бібліографічних праць (33 назви).
  12. Доклад об организации русской математической библиографии на заседании секции XII съезда русских естествоиспытателей и врачей // Дневник XII съезда русских естествоиспытателей и врачей в Москве с 28 декабря 1909 г. по 6 января 1910 г. – 1910. – № 6. – С. 223–224.
  13. *Ред.:* Русская математическая библиография. Вып. 1–2 / под ред. Д. М. Синцова. – Одесса : Mathesis, 1910–1912.
Вып. 1 : Список сочинений по чистой и прикладной математике, напечатанных в России в 1908 г. – 1910. – 74, III с.
Вып. 2 : Список сочинений по чистой и прикладной математике, напечатанных в России в 1909 г. – 1912. – XV, 92 с.
  14. Ф. М. Суворов : некролог // Вестн. опытной физики и эксперим. математики. – 1911. – № 541. – С. 9–21.
Наведено список праць Ф. М. Суворова.
  15. Доклад по вопросу о согласовании программ средней и высшей школы. – Москва : Печ. А. И. Снегиревой, 1912. – 9 с.

16. Н. И. Лобачевский, 1793–1856 // Новые начала геометрии с полной теорией параллельных / Н. И. Лобачевский. – Харьков, 1912. – С. VI–XXXIII. – (Харьковская математическая библиотека ; № 2–3).
Відомості про переклади праць М. І. Лобачевського іноземними мовами, перелік біобібліографічних матеріалів про вченого.
17. Харьковская математическая библиография : Список книг, брошюр и статей по мат. наукам, напеч. в Харькове с 1805 г. по 1905 г. – Харьков : Тип. М. Зильберберга, 1915. – 84 с.
С. 1–5: передмова Д. М. Синцова.
18. Библиография математики / Д. М. Синцов, К. В. Меликов // Зап. Харьк. ун-та. – 1916. – Кн. 1. – С. 1–24, разд. паг.
19. В. П. Алексеевский (1858–1916) // Сообщ. Харьк. мат. о-ва. – 1917. – Т. 15, № 5–6. – С. 288–295.
С. 294–295: список праць В. П. Алексеевського.
20. Гастон Дарбу [1842–1917] // Сообщ. Харьк. мат. о-ва. – 1918. – Т. 15, № 1–2. – С. 1–9.
У тому числі наданий огляд праць Г. Дарбу.
21. Т. И. Котов (1895–1923) : некролог // Учен. зап. Науч.-исслед. кафедр Украины. Отд. математический. – 1924. – Вып. 1. – С. I–II.
Наведено список друкованих праць Т. І. Котова.
22. *Ред.:* Научная литература СССР : сист. указ. книг и журн. ст., 1928. Естествознание. – Москва : Объед. науч.-техн. изд-во, 1933. – XXII, 731 с.
Д. М. Синцов – редактор українських матеріалів у розділах «Математика» і «Механіка».
23. Современное состояние теории коннексов // Труды Первого Всесоюзного съезда математиков (Харьков, 1930). – Москва ; Ленинград, 1936. – С. 309–317.
Огляд історії і літератури за темою (близько 30 назв російською і іноземними мовами за 1868–1922 рр.).
24. Харьковское математическое общество за 50 лет // Труды Первого Всероссийского съезда математиков (Харьков, 1936). – Москва ; Ленинград, 1936. – С. 97–105.
Наведено бібліографії праць Е. І. Бойера та К. А. Андреасова.
25. Огляд робіт з геометрії на Україні за 20 років (1917–1937) : 3 промови на ювілейній сесії ХДУ / Д. М. Синцов // Геометричний збірник : пр. сектора геометрії н/д ін-ту математики і механіки і каф. геометрії / ХДУ. – Харків, 1938. – Т. 1. – С. 3–9.
26. Николай Иванович Лобачевский. 1856–1924 : (К 85-летию со дня смерти). – Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1941. – 32 с.

Укладений Д. М. Синцовим список бібліографічних покажчиків по неевклідовій геометрії, популярних біографій і іконографії Н. І. Лобачевського.

Література

27. Бернштейн С. Н. Д. М. Синцов [1867–1946] : (некролог) / С. Н. Бернштейн, Л. Я. Гиршвальд // Успехи мат. наук. – 1947. – Т. 2, вып. 4. – С. 192–206.
С. 195–206: список наукових праць Д. М. Синцова, укладений за сприянням ЦНБ ХДУ (266 назв).
28. Академик Д. М. Синцов : некролог // Учен. зап. Харьков. гос. ун-та. – 1948. – Т. 24 : Зап. научно-исслед. ин-та математики и механики и Харьков. мат. о-ва. Сер. 4. – Т. 19. – С. 1–12.
С. 13–19: список наукових праць, укладений за сприяння науково-бібліографічного відділу ЦНБ ХДУ (123 назв).
29. Лукомская А. М. Библиографическая деятельность Д. М. Синцова : (Из материалов к истории рус. физ.-мат. библиографии) // Труды библиотеки АН СССР и фундаментальной библиотеки общественных наук АН СССР. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1955. – 242 с.
С. 192–206: про Д. М. Синцова.
30. Наумов И. А. Дмитрий Матвеевич Синцов / И. А. Наумов. – Харьков : Изд-во Харьков. ун-та, 1955. – 72 с.
С. 57–71: список праць М. Синцова (267 назв).
31. Библиографические источники по математике и механике, изданные в СССР за 1917–1952 гг. / сост. А. М. Лукомская. – Москва ; Ленинград : АН СССР, 1957. – 353 с.
Про бібліографічні праці Д. М. Синцова див. іменний покажчик.
32. Лукомская А. М. Отечественная библиографическая литература по математике и физике : обзор библиогр. источников / А. М. Лукомская. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1961. – 155 с.
С. 45–49: про бібліографічну діяльність Д. М. Синцова.
33. Українська математична бібліографія 1917–1960. – Київ : АН УРСР, 1963. – 381 с.
С. 304–309: список наукових праць Д. М. Синцова (122 назви).
34. Машкова М. В. История русской библиографии начала XX века (до октября 1917 г.) / М. В. Машкова. – Москва : Книга, 1964. – 488 с.
С. 283–284: про бібліографічну діяльність Д. М. Синцова.
35. История отечественной математики : в 4 т., 5 кн. / под ред. И. З. Штокало. – Київ : Наук. думка, 1967–1970.
Про Д. М. Синцова – див. іменний покажчик.

36. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. – [Харків] : Кн. палата УРСР, 1971. – 373 с.
С. 291, 310, 364, 372: про Д. М. Синцова.
37. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / [В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.]. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с. : іл.
Про Д. М. Синцова – див. Іменний покажчик.
38. Библиотека Харьковского ационального университета им. В. Н. Каразина за 200 лет / Н. М. Березюк, И. Г. Левченко, Р. П. Чигринов. – Харьков : ЧП Тимченко А. Н., 2006. – 390 с. ил. – Библиогр.: 121 назв.
Про бібліотечно-бібліографічну діяльність Д. М. Синцова – див. іменний покажчик.
39. Рыжий В. С. Из истории механико-математического факультета Харьковского университета (до 2011 года) / В. С. Рыжий. – Харьков, 2014. – 353 с.
С. 54–57, 72, 74–75, 76–78, 88–89, 110: про Д. М. Синцова.
40. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918 : биобиблиогр. слов. / А. Л. Шалыганова. – Харьков : Федорка, 2016. – 328 с.
С. 228–230 : про Д. М. Синцова.
41. Березюк Н. М. Видатний математик і невідомий бібліограф Дмитро Матвійович Синцов (1867–1946) / Н. М. Березюк // Бібл. форум: історія, теорія і практика. – 2017. – № 2 (8). – С. 49–53. – Бібліогр.: 41 назв.

Невський Володимир Іванович
(справжнє прізвище – Кривобоков Феодосій Іванович)
(2(14).05.1876 м. Ростов-на-Дону – 26.05.1937, м. Москва) –
математик, історик, бібліограф, бібліотекознавець

Народився у родині купця. 1894 р. вступив до ростовської гімназії. Під час навчання почав цікавитися питаннями суспільного життя, став членом соціал-демократичного кружка, згодом – одним із організаторів першого Донського комітету РСДРП.

1897 р. вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету. За нелегальну роботу 1901 р. його було відраховано з третього курсу та вислано до Воронежу під нагляд поліції. 1904 р. він поїхав до Женеви, де зустрічався з Леніним, і незабаром повернувся до Росії для агітації за скликання III з'їзду РСДРП. 1905 р. об'їздив багато міст імперії.

У 1906–1908 рр., займаючись партійною роботою у Петербурзі в Московському районі за Невською заставою, Кривобоков взяв собі псевдонім «Володимир Невський», під яким і ввійшов до історії революційного руху.

У цей же час він продовжував навчання у Санкт-Петербурзькому університеті. Після чергового арешту у вересні 1910 р. Невський був направлений ЦК РСДРП до Харкова. Тут йому пощастило без свідцтва про благонадійність поновитися на природознавчому відділенні фізико-математичного факультету Харківського університету [24, с. 134]. Незважаючи на тривалу перерву у навчанні, В. І. Кривобоков блискуче захистив дипломну роботу і отримав диплом першого ступеня за фахом «фізична хімія». Його було залишено при університеті позаштатним, а потім штатним лаборантом і асистентом на кафедрі фізичної хімії. В. І. Кривобоков читав лекції з фізики, був членом Харківського фізико-хімічного товариства, працював над магістерською дисертацією. Знаходячись у Харкові з 1910 до 1913 рр., він продовжував революційну діяльність.

Значний матеріал про життя великого промислового міста, про становище пролетаріату і страйковий рух міститься у його статтях «Робітничий рух у Харкові у 1912 р.», «Харківська справа Ювеналія Мельникова». В їхній основі – особисті спогади автора, активного учасника описуваних подій. 1913 р. Невський був кооптований до Російського бюро ЦК. У березні 1917 р. його викликали до Петрограду, де він очолив військову організацію при

петроградському комітеті ЦК РСДРП. В. І. Невський був організатором і редактором газет «Деревенская беднота», «Солдатская правда», журналів «Красная летопись», «Печать и революция».

Після Жовтневої революції В. І. Невський працював у Наркоматі залізничного транспорту, з січня 1918 до лютого 1919 р. – Нарком залізничного транспорту. У 1919–1920 рр. – заступник голови ВЦВК.

Ще у студентські роки Невський виявляв великий інтерес до історичної науки. Революційна діяльність позначилася на поглядах майбутнього історика. Вся його подальша наукова робота була пов'язана з вивченням і популяризацією історії революційного руху в Росії. Коли декретом РНК від 25 вересня 1920 р. була створена комісія з вивчення революції 1917 р. та історії партії, В. І. Невський з головою поринув у цю роботу.

«...Я, будучи по образованию математиком, посвятил себя очень узкой специальности – истории революционного движения в России и связанной с ним библиографии» [28, с. 107]. Широка освіта, знання європейських мов дозволили йому займатися вивченням різних галузей суспільних наук. Він розпочав активну педагогічну і наукову діяльність. В. І. Невський всіма силами прагнув створити нову вищу школу. У 1919–1921 рр. його призначено на посаду ректора Комуністичного університету ім. Я. М. Свердлова (м. Москва). У середині 1920-х рр. Невський – професор історико-етнологічного факультету 1-го Московського університету, Інституту «Красной профессуры», Інституту історії Російської асоціації науково-дослідних інститутів суспільних наук.

У 1922 р. В. І. Невський – заступник завідуючого Істпарта при ЦК РКП(б). Робота в Істпарті стала початком найдраматичнішого періоду у його науковій кар'єрі. Керівництво Істпарта негативно оцінювало методи роботи Невського з документами, залучення ним найширшого кола джерел, у тому числі документів із жандармських архівів, спогадів і листів меншовиків, офіційних документів царського уряду, які він піддавав ретельному вивченню і зіставленню. Його принциповий підхід до дослідницької діяльності став однією з причин вигнання із Істпарта. У березні 1924 р. були видані «Очерки по истории РКП(б). Ч. 1» В. І. Невського, які стали першою зведеною працею з історії революційного руху в Росії. Істпарт офіційною заявою відмежувався від цієї роботи В. І. Невського, звинувативши його в «антибільшовицьких помилках». На його роботи було накладено табу.

Підготовлені до друку друга частина нарисів, тритомник з історії революції 1905 р., «Очерки из истории общественной мысли» та інші рукописи так і не були видані. Але В. І. Невський, відсторонений від роботи в Істпарті, продовжував працювати. За останню чверть життя він створив кілька сотень праць з історії революційного руху в Росії, був редактором та укладачем

багатьох зібрань документів. Учений рецензував роботи істориків, не боячись прямо висловлювати про них свою думку.

5 лютого 1925 р. В. І. Невського було призначено на посаду директора бібліотеки колишнього Московського публічного і Румянцевського музеїв, перетвореної уже наступного дня, 6 лютого 1925 р., у Всеросійську публічну бібліотеку ім. В. І. Леніна (згодом називалася Державною бібліотекою СРСР ім. В. І. Леніна)¹⁴.

Наукова і бібліотечна діяльність Невського на посаді директора одного з найкрупніших світових книгосховищ була недостатньо відома широкому загалу. Дослідження з цих питань з'явилися лише після «відлиги» 1960-х рр. Особливу увагу привертають публікації директора Музею історії Російської державної бібліотеки Л. М. Коваль [31, 33], яка відновила невідомі сторінки біографії В. І. Невського – директора ДБЛ. Учений прийшов до керівництва бібліотекою, чітко уявляючи, як історик-дослідник, значення книги і бібліотеки у житті суспільства, сприйнявши з глибокою повагою традиції бібліотеки, розуміючи сутність своєї відповідальності. «Библиотека – это сложный аппарат, целая фабрика, огромная и своеобразная, которая входит неотъемлемым звеном в современную жизнь, прежде всего хозяйственную, и потому ни один вопрос, касающийся познания хозяйства и культуры в стране, не может быть поставлен вне связи с такой библиотекой, как наша» [3].

Початок бібліотечної діяльності В. І. Невського збігся з важким періодом в історії бібліотеки. Із великого зібрання колекцій, яким був Румянцевський музей, створювалася світова бібліотека з книжковим фондом, який перевищував 3 млн. книг. У цей період до бібліотеки надійшли великі і цінні книжкові зібрання, які належали до різних організацій та інкорпоровані бібліотекою в епоху «великого накопичення». Всі ці неоціненні багатства необхідно було реорганізувати у Державну публічну бібліотеку, з усіма властивими їй функціями, структурою і принципово новою організацією роботи. Авторитет, організаційні здібності В. І. Невського дозволили направити зусилля колективу співробітників на вирішення поставлених перед бібліотекою завдань.

1924 р. уряд виділив 168 тис. крб. для спорудження будівлі книгосховища бібліотеки. У січні 1926 р. було урочисто відкрито чотириярусне книгосховище на 750 тис. книг, збудоване у новому корпусі «Пашкова дома».

Показники роботи бібліотеки на той час такі: кількість читачів у порівнянні з 1917 р. (в бібліотеці музею) збільшилась у 2,5 рази, фонд складав 3,5 млн. книг. І все це в умовах голоду, холоду, розрухи в країні.

---

¹⁴ В оригіналі: «Государственная библиотека СССР имени В. И. Ленина (ГБЛ)», «Ленинка». Тепер носить назву: «Российская государственная библиотека (РГБ)».

Покращенню роботи бібліотеки сприяло існування в ній науково-дослідного кабінету (згодом – інституту) бібліотекознавства з вищими курсами (директор Л. Б. Хавкіна). Створений ще в 1913 р. як відділення бібліотечної справи при Народному університеті ім. А. Л. Шанявського (м. Москва), заклад був реорганізований у Науково-дослідний кабінет (інститут) бібліотекознавства, який існував при бібліотеці з 1922 по 1930 рр.: спочатку був приєднаний до Румянцевського музею, згодом – до ДБЛ¹⁵ [35]. Він став центром наукової роботи і підготовки бібліотечних кадрів.

У 1925–1926 рр. була проведена структурна реорганізація бібліотеки: утворені нові відділи, закладені основи системи каталогів, організовано читальний зал для наукових працівників. Від скромних, надрукованих на друкарській машинці рекомендаційних списків бібліотека перейшла до видання бібліографічних покажчиків.

Проте, незважаючи на досягнуті успіхи в організації роботи бібліотеки, В. І. Невський був незадоволений. Читальний зал на 300 місць, який працював до 24 години, не вмщував усіх бажаючих потрапити до нього читачів. Директор ініціював будівництво нової споруди бібліотеки. 1926 р. Раднарком визнав існуюче приміщення будівлі Ленінської бібліотеки таким, що не відповідає її роботі та призначенню, і прийняв постанову про будівництво нового приміщення. В. І. Невський поринув у проблеми найважчого початкового періоду будівництва. У травні 1930 р. на території, що примикала до будови, спорудженої великим російським зодчим В. І. Баженовим, почав зводитися бібліотечний ансамбль із шести корпусів. До кінця своєї діяльності В. І. Невський, який заклав перший камінь у підґрунтя майбутньої споруди бібліотеки, брав безпосередню участь у керівництві будівництвом.

Про особисту відповідальність, про любов до бібліотеки свідчить лист В. І. Невського до ЦК партії, написаний ним у жовтні 1928 р.: «Я ни разу не просил о помощи, а теперь прошу – помогите: меня хотят посадить ректором И МГУ. Я не могу, не способен и не хочу, главное же, я знаю библиотечное дело, сижу директором Ленинской библиотеки и могу вас заверить товарищеским словом, что с моим уходом дело пострадает: дело сильно продвинулось вперед, но не настолько, чтобы новый человек, мало знакомый с этим сложным аппаратом, мог продолжать его. Наконец, постройка нового здания – это всецело мое дело, я отдался ему. Очень прошу внять моим просьбам: право, меня не тешат ни большие места, ни положение, а на моей важной и вместе с тем скромной работе я полезен» [28, с. 108–109].

---

¹⁵ 1930 р. на його основі був утворений Московський бібліотечний інститут, нині – Московська академія культури і мистецтв.

Багатогранною є діяльність В. І. Невського і в галузі бібліографії, яку він любив, з якою упродовж свого життя був пов'язаний. Він розумів, що тільки бібліографія зможе зберегти досягнення людської думки для нащадків. Бібліотека, на думку В. І. Невського, є науковою базою для величезної роботи з бібліографії. «Мы понимаем, что нельзя потопить серьезные вопросы научной библиографии в волнах пошловульгаризаторских попыток приспособиться к требованиям минуты. <...> ...О культуре страны будут судить ... по количеству библиографических научных работ...» [12, с. 6]. Він запропонував створити при бібліотеці Бібліографічний центр країни. Видатні бібліографи працювали над фундаментальними бібліографічними роботами, одночасно розробляючи схеми бібліографічної класифікації та укладаючи бібліографічні довідники, рекомендаційні списки для масового читача. ДБЛ обрала своїм основним напрямком опрацювання бібліографії на допомогу науковим працівникам. Невський вважав, що рекомендаційною бібліографією покликаний займатися створений Критико-бібліографічний інститут.

Ще працюючи в Іспарті, будучи одним із керівників Всесоюзного товариства колишніх політкаторжан і зсильнопоселенців, В. І. Невський очолив роботу з підготовки до видання фундаментального багатотомного словника «Деятели революционного движения в России: биобиблиографический словарь от предшественников декабристов до падения царизма» [4]. Ця унікальна бібліографія (т. 1–3 і 5)¹⁶ була видана у 1927–1933 рр. за безпосередньою участю В. І. Невського. Об'єм бібліографії був розрахований на десять томів. Але проекту цьому в повному обсязі не судилося збутися. В. І. Невський був ініціатором, редактором, укладачем, автором передмов великої кількості бібліографічних посібників. Перелік тільки найбільш значних із них, який ми наводимо, свідчить про високий професіоналізм В. І. Невського. Із зрозумілих причин, багато з них були в свій час вилучені із фондів бібліотеки Харківського університету. Деякі бібліографічні видання збереглися і до сьогодні користуються попитом. На одному із томів біобібліографічного словника «Деятели революционного движения в России...» прізвище редактора В. І. Невського заретушоване. Ученого викреслили з науки, з історії, з життя.

Ще у 1922 р. при Кабінеті бібліотекознавства Державної бібліотеки ім. В. І. Леніна була організована спеціальна Комісія зі створення нової, радянської бібліотечно-бібліографічної класифікації. До цієї комісії ввійшли представники найбільших бібліотек Москви. Проблема класифікації була однією із найбільш актуальних. Від її розв'язання залежала діяльність різних галузей книжкової справи (облік книжкової продукції, її реферування,

---

¹⁶ Підготовлений до друку т. 4 зберігається в Центральному державному історичному архіві в Москві.

систематизація, створення систематичних каталогів). В. І. Невський надавав цій роботі великого значення, розглядаючи систематичний каталог як могутню зброю в руках не лише бібліотекаря, але й кожного науковця і всієї науки.

Природничо-наукова освіта В. І. Невського виявилася у його схильності до систематизації, класифікації, збиранні усіх частковостей, у діалектичному підході до побудови класифікації. Взявши активну участь у II Всеросійському бібліографічному з'їзді (1926 р.), В. І. Невський запропонував для розгляду розроблену ним схему класифікації літератури за відділами суспільних наук.

Його ідея про гостру необхідність координації діяльності учених і фахівців у вирішенні нагальних проблем бібліотечної справи була реалізована створенням у 1931 р. Асоціації наукових бібліотек, яку В. І. Невський очолював до кінця перебування на посаді директора бібліотеки.

У 1920–1930-ті рр. Державна бібліотека ім. В. І. Леніна стала провідним науковим закладом, найкрупнішою інформаційною базою науки, що розповсюджувала свій вплив на інші бібліотеки. 1930 р. вийшов перший номер журналу «Библиотековедение и библиография», відповідальним редактором якого був В. І. Невський. Формуючи завдання журналу, котрий відкривав свої сторінки для теоретичних, методологічних проблем науки про книгу, він вважав, що організація бібліотечної справи повинна бути спрямована на обслуговування широких мас. Розглядаючи окремі положення редакційної статті у контексті політичної ситуації того часу, не можна не визнати, що автор не змінював своїх переконань на потребу часу і говорив про них сміливо та чесно.

У 1933–1934 рр. В. І. Невський – член редколегії журналу «Советская библиография». Можна стверджувати, що він був одним із засновників радянської бібліотечно-бібліографічної журналістики.

За порівняно невеликий період під керівництвом В. І. Невського стан Державної бібліотеки докорінно змінився. У ці роки були закладені організаційні основи її подальшого розвитку. До 1932 р. ДБЛ мала фонд понад 4 млн. книг. Кількість читачів збільшилася у три рази і складала 37591 чол. Штат бібліотеки – 330 чол. За кількістю читачів бібліотека була першою в Європі, за кількістю задоволених вимог – перевершувала всі бібліотеки, поступаючись Вашингтонській та Нью-Йоркській.

Як член редакційної колегії В. І. Невський брав активну участь у діяльності видавництва «Academia». За його загальною редакцією були видані 5 томів серії «Русские мемуары, дневники, письма и материалы» (1933–1936) з історії літератури та суспільної думки, побудовані, як правило, на матеріалах бібліотеки. Вони відрізнялися високим науковим рівнем.

В. І. Невський багато працював і в енциклопедичних видавництвах, зокрема, у кооперативному товариському видавництві «Русский библиографический институт Гранат», членом правління якого він був.

Варті самостійного дослідження його передмови до багатотомних видань класиків вітчизняної літератури, рецензії, редакторські роботи, які розкрили б ще не одну грань таланту вченого.

Нарощування обертів репресивної машини не могло не сказатися на атмосфері бібліотеки. Невського звинувачували у тому, що він підтримував старих спеціалістів, що при ньому працювало багато співробітників дворянського походження. Звинувачували на сторінках газет, на «чистках», що проходили у бібліотеці, як і по всій країні. У відповідь на висновки комісії з «чистки» апарату бібліотеки (червень – липень 1931 р.) В. І. Невський писав: «Я не мог поставить работу в библиотеке без старых буржуазных ученых и не могу ее поставить без них» [27].

Арешт по «Академическому делу 1929–1930 гг.» (дело Платонова) ряду професорів – Ю. В. Готьє, С. В. Бахрушина, Д. Н. Єгорова та інших – став для В. І. Невського особистою трагедією. Десятки співробітників бібліотеки були репресовані у 1920–1930 рр. В. І. Невський допомагав своїм колегам, захищав від репресій, підтримував. Але сам він був уже приречений. У квітні 1931 р. на засіданні фракції ВКП(б) виробничої наради представників спеціальних бібліотек прозвучали звинувачення в тому, що Невський постійно дискредитує комуністів і молодших співробітників, опирається цілком на прошарування спеціального, часто не радянського. Особливо важкі обставини склалися на початку 30-х років в умовах зміцнення необмеженої влади Й. В. Сталіна.

22 січня 1935 р. у газеті «Правда» з'явилася стаття Невського «Гениальный вождь», присвячена виходу в світ XXVI Ленінського збірника. У ній не було жодного рядка про Сталіна, і це мало для автора фатальні наслідки. Володимира Івановича викликали до партколегії і виключили із партії. 19 лютого 1935 р., за безглуздим звинуваченням у керівництві антипартійною групою, його було заарештовано, і 25 травня 1937 р. на закритому судовому засіданні Військової колегії Верховного Суду СРСР В. І. Невський був засуджений до розстрілу. 26 травня вирок було виконано.

Праці колишнього директора ДБЛ були вилучені із бібліотек і переведені на режим «спеціальних сховищ»; передмови, написані ним до інших книг, виривалися.

Тільки 16 червня 1955 р. рішенням КПК при ЦК КПРС В. І. Невського було реабілітовано «за відсутністю складу злочину». Його ім'я повернулося до історії революційного руху та бібліотечної справи, згодом і книги – до читача.

Ім'я Володимира Івановича Невського, першого директора Ленінки, завжди буде серед імен випускників Харківського університету і незмінно пов'язуватиметься з історією культури, створенням книгосховища світового значення.

Праці

1. Библиография о зубатовских союзах, «легальном рабочем движении», Гапоне и 9-ом января // Красная летопись. – 1922. – № 1. – С. 75–80.
2. Материалы для биографического словаря социал-демократов, вступивших в российское рабочее движение за период от 1880 до 1905 Вып. 1. А–Д / под ред. В. И. Невского. – Москва ; Петроград : Госиздат, 1923. – 280 с.
3. Библиотека им. Ленина // Науч. работник. – 1927. – № 11. – С. 62–96.
4. Деятели революционного движения в России : биобиблиогр. слов. от предшественников декабристов до падения царизма. Т. 1–3, 5 / под ред. Б. П. Козьмина, Ф. Я. Кона, В. И. Невского [и др.]. – Москва : Изд. Всесоюз. о-ва политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1927–1934.
5. [Предисловие] // Октябрьская революция в Петрограде : (библиогр. указ). – [Москва, 1927]. – С. 1. – Прил. к журн. «Красная летопись», 1927, № 2 (23).
6. Что сделано по истории революционного движения за десять лет (1917–1927 годы) : (библиогр. обзор) // Печать и революция. – 1927. – Кн. 8. – С. 62–69.
7. Библиография : журн. теорет. истории и практики библиографии, № 1 / [редкол. : В. И. Невский и др.]. – Москва, 1929.*
8. Весь СССР : справ.-путеводитель / сост. Б. Б. Веселовский, Н. А. Гейнике, В. И. Невский. – Москва : Изд. Трансреламы НКПС, 1929. – 712, [2] с.
9. [Выступление в прениях по докладам М. Н. Куфаева «Библиография – наука», М. Ю. Ульянинского «Опыт теоретического обоснования вопроса о выводах библиографии», И. В. Владиславлева «Методология библиографии: к теории диалектического материализма», 26 нояб. 1926 г.] // Труды II Всероссийского библиографического съезда. – Москва, 1929. – С. 48–50.
10. К вопросу о научной классификации в библиографии // Библиография. – 1929. – № 21. – С. 16–26.
11. Невский Владимир Иванович (автобиография) // Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. – 7-е изд. – Москва, [1929]. – Т. 41, ч. 2. – Стб. 74–80.
12. Наши задачи : (К выходу первого номера журнала «Библиотековедение и библиография») // Библиотековедение и библиография. – 1930. – № 1–2. – С. 3–7.
13. Ленинская библиотека : К постройке нового здания // Проектор. – 1931. – № 31–33. – С. 12–14.
14. Научная литература СССР : сист. указ. книг и журн. ст.? 1928. Обществ. науки : Полугом 1 / под ред. и с предисл. В. И. Невского. – Москва, 1932.*
15. Публичная библиотека СССР им. Ленина // Малая советская энциклопедия. – Москва, 1932. – Т. 7. – С. 38–39.

16. Второй съезд РСДРП (1903 г.) : библиография / под ред. В. И. Невского ; вступ. ст. И. Г. Кизрина ; Всесоюз. б-ка им. В. И. Ленина. – Москва, 1933. – 134 с.
17. Сборник статей по библиографии и работе научных библиотек / отв. ред. М. В. Буровцев ; редкол. : В. И. Невский [и др.]. – Москва : Гос. центр. кн. палата РСФСР, 1933. – 264 с.
18. Советская библиография : сб. ст. № 1–3 / редкол. : В. И. Невский [и др.]. – Москва : Гос. центр. кн. палата РСФСР, 1933.
19. Тезисы по вопросам ассоциирования специальных библиотек во всесоюзном масштабе, разработанные и принятые ученым советом Ассоциации московских специальных библиотек // Сборник статей по библиографии и работе научных библиотек / отв. ред. М. В. Буровцев. – Москва, 1933. – С. 181–182.
20. [Вступительная статья] // Группа «Освобождение труда» : (библиография за 50 лет) / Всесоюз. б-ка им. В. И. Ленина ; [подгот. к печати Н. М. Максимовской] ; под ред. и со вступ. ст. В. И. Невского. – Москва, 1934. – С. 3–12.
21. Маркс и Энгельс о России : библиография / под общ. ред. В. И. Невского ; Всесоюз. б-ка им. В. И. Ленина. – Москва, 1934. – 174 с.
22. На одном из участков библиотечного фронта : (О работе Всесоюз. б-ки им. В. И. Ленина) // Книга и пролетар. революция. – 1934. – № 12. – С. 39–47.
23. К десятилетию работы Библиотеки под именем В. И. Ленина // Вопросы библиотечной теории и практики : сб. ст. / под ред. Б. В. Горнунга, И. Г. Кизрина. – Москва, 1935. – С. 9–40. – (Тр. Всесоюз. б-ки им. В. И. Ленина / под общ. ред. В. И. Невского ; вып. 4).

Література

24. Список студентов Имп. Харьковского университета на 1910–1911 акад. год. – Харьков : Печ. дело, 1911. – 323 с.
С. 134: про В. И. Невського.
25. История Государственной ордена Ленина библиотеки СССР им. В. И. Ленина за 100 лет : 1862–1962 / Гос. б-ка им. В. И. Ленина. – [Москва : б. и., 1962]. – 272 с.
С. 119: про В. И. Невського.
26. Библиография работ В. И. Невского (1906–1965) / сост. А. А. Ванина, А. Н. Горянинов, В. С. Гречанинова, Н. Г. Севостьянова ; ред. А. Н. Горянинов // Записки отдела рукописей / Гос. б-ка В. И. Ленина. – Москва, 1967. – Вып. 29. – С. 64–112.
27. Гапченко Л. В. Архив В. И. Невского / Л. В. Гапченко // Записки отдела рукописей / Гос. б-ка им. В. И. Ленина. – Москва, 1967. – Вып. 29. – С. 5–63.

28. Гапочко Л. В. В. И. Невский / Л. В. Гапочко // История СССР. – 1967. – № 1. – С. 105–110.
29. Горбачевский Б. С. Главная библиотека страны / Б. С. Горбачевский. – Москва : Книга, 1975. – 143 с.
30. Зеленов М. В. Невский В. И. / М. В. Зеленов // Историки России : Биографии / [редкол. : А. А. Чернобаев (отв. ред.) и др.]. – Москва, 2001. – С. 557–563.
31. Коваль Л. М. Директор Библиотеки Владимир Иванович Невский (1876–1937) : К 125-летию со дня рождения / Л. М. Коваль // Библиотековедение. – 2001. – № 4. – С. 72–76.
32. Зайцев Б. П. Невский Владимир Иванович / Б. П. Зайцев // Вихованці Харківського університету : біобібліогр. довід. – Харків, 2004. – С. 142–144.
33. Коваль Л. М. В. И. Невский. Директор главной библиотеки страны / Л. М. Коваль ; Рос. гос. б-ка. – Москва : Пашков дом, 2006. – 248 с. : ил. – прим. составителя.
34. Березюк Н. М. Первый директор «Ленинки» : (К 130-летию Владимира Ивановича Невского) // Библиотека в контексте истории : материалы 7-й междунар. науч. конф., Москва, 3–4 окт. 2007 г. / [сост. М. Я. Дворкина ; Рос. гос. б-ка, НИО библиотековедения, сектор истории библ. дела]. – Москва, 2007. – С. 259–273. – Библиография В. И. Невского. – С. 271–273 (38 назв.). – (Отечественная история библиотечного дела).
35. История РГБ // Российская государственная библиотека : [офиц. сайт]. – Режим доступа : <https://www.rsl.ru/ru/about/history/>. – Загл. с экрана.

Плевако Микола Антонович

(27(09.12).11.1890, Слобода Дворічна Куп'янського повіту Харківської губернії (нині смт. Дворічна, Куп'янський район, Харківської області) –

11.04.1941, с. Вишнівці Акмолінської обл., Казахстан) –

філолог, український літературознавець, перекладач, бібліограф

Сирота із збіднілої родини на кошти місцевого поміщика-мецената закінчив Харківську гімназію № 2. 1910 р. вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету. Вже на першому курсі його конкурсна наукова робота, присвячена Г. Ф. Квітці-Основ'яненку, була відзначена золотою медаллю та премією О. О. Потебні, що дозволило йому безкоштовно продовжити навчання. М. Плевако був улюбленим вихованцем професора М. Ф. Сумцова. 1911 р. була видана його книжка «Життя та праця Бориса Грінченка», яку вважають однією з перших в українському літературознавстві, присвячених Б. Д. Грінченку.

Після закінчення навчання залишився на кафедрі М. Ф. Сумцова для підготовки до професорської діяльності. З 1914 р. водночас працював хранителем етнографічного музею університету. 1917 р. заснував Державну українську гімназію імені Б. Грінченка в Харкові, став її першим директором.

З 1919 р. – приват-доцент, згодом професор історії української літератури Кам'янець-Подільського державного українського університету. Одночасно, за сумісництвом, був завідувачем університетської бібліотеки, при якій заснував Кам'янець-Подільське бібліотечне товариство, членами якого були І. Огієнко, М. Драй-Хмара, М. Ясинський, згодом М. Биковський. Ініціював створення при кафедрі історії українського письменства «Бібліографічного семінару» – наукового гуртка з вивчення проблем бібліографії. З кінця 1920-го до осені 1921 р. – професор української літератури в Київському архітектурному інституті. Із серпня 1922 р. до 1928 р. – професор Харківського інституту народної освіти (ХІНО). Після смерті М. Ф. Сумцова очолив кафедру історії української літератури. 1924 р. опублікував дослідження *«Григорій Сковорода і українське письменство»* [8], почав свою Шевченкіану. Разом із І. Айзенштоком відредагував і видав критично перевірені тексти поезії Шевченка, пізніше опублікував хронологію життя і творчості під назвою *«Шевченко в цифрах»*, склав ґрунтовну, майже вичерпну на той час, бібліографію, присвячену Кобзареві [12]. За його редакцією, з ретельними текстологічними дослідженнями, довідково-бібліографічними матеріалами вийшли твори українських класиків: Л. Глібова, П. Мирного, І. Нечуя-

Левицького, Б. Грінченка та ін., а також численні читанки, тематичні збірники, хрестоматії.

1923 р. в статті «Сковорода в світлі художньої літератури» [5] М. Плевако вперше проаналізував спробу художнього освітлення особи Г. Сковороди у поемі П. Куліша «Грицько Сковорода. Староруська поема» (1909 р.).

З утвердженням у Харкові в 1926 р. Науково-дослідного інституту літературознавства ім. Т. Шевченка М. Плевако став дійсним членом Інституту, та зайняв посаду завідувача кабінету бібліографії і документації.

У 1918–1923 рр. вийшла двотомна «Хрестоматія нової української літератури» [4, 7]. До неї було включено художні твори практично всіх українських письменників дореволюційного часу (починаючи з І. П. Котляревського і закінчуючи першими радянськими поетами і прозаїками) – усього 75 персоналій. Про кожного подані такі відомості: біографічна довідка, списки творів і списки літератури про життя і творчість. Відзначаючи масштабність наміру М. Плевако видати п'ять томів літературної продукції України XIX – початку XX століть як такого, що не має аналогів у світовій історії, О. І. Білецький назвав бібліографічну частину «Хрестоматії...» «подією наукової ваги» [20, с. 316, 318]. Протягом 1923–1927 рр. здійснено 5 перевидань «Хрестоматії...», але М. Плевако не зупинився на цьому. Він мав намір перевидати п'ять томів з розгорнутим бібліографічним матеріалом у складі «Хрестоматії...». Вже тоді це давало підстави вважати її першим біобібліографічним словником українських письменників. В цій роботі його підтримували Д. І. Багалій та О. І. Білецький. Але відсутність фінансування, необхідних фахівців і технічних працівників в умовах кабінету бібліографії інституту ім. Т. Шевченка змусили М. Плевако взяти на себе основний тягар словникової роботи, перенести матеріали до себе на квартиру, залучивши членів родини, друзів-ентузіастів, впевнених, що така робота дуже потрібна українському народу. Почалися звинувачення у націоналізмі, дискредитація вченого. 1928 р. його звільнили з посади керівника кафедри ХІНО. Ліквідація кабінету бібліографії Інституту ім. Т. Шевченка, заборона друкування нових праць поступово знищили талановитого науковця і бібліографа. Деякий час, за підтримки Д. І. Багалія, М. А. Плевако працював науковим співробітником Всеукраїнської академії наук (1934–1938 рр.).

У рецензії на двотомник Грицька Григоренка (1930 р.) М. А. Плевако виклав думки щодо бібліографії, розкрив свої методологічні підходи, принципи і переконання як бібліографа, редактора, текстолога, видавця [16]. 1931 р. вийшла з друку «Хрестоматія з історії західних літератур» [17]. Це була перша спроба такого роду посібника українською мовою. Вона не мала прямих попередників і в російській навчальній літературі. «Хрестоматія...» включала 21 твір західно-

європейських авторів у перекладах українською мовою, з бібліографією літератури про них.

1934 р. М. А. Плевако підготував до видання «Словник українських письменників». Але друкувати його заборонили як «опрацьований з націоналістичним освітленням». 17 травня 1938 р. тяжко хворого Миколу Плевако заарештували, звинувативши у приналежності до контрреволюційної організації. Його було вислано до Казахстану (с. Вишнівці Акмолінської області), де 11 квітня 1941 р. він трагічно загинув. Був реабілітований у 1962 р., за клопотанням М. Рильського.

Картотека «Словника...» залишилася в Інституті ім. Т. Шевченка. Коли стало можливим видання п'ятитомного біобібліографічного словника «Українські письменники» (1963–1965), то, на думку тодішнього аспіранта Інституту ім. Т. Шевченка, згодом – українського літературознавця в еміграції Г. Костюка, «велику картотеку покійного професора М. Плевако використано на сто відсотків. Хоч, звичайно, імені його ніде не згадали» [45, с. 408]. Ім'я видатного українського літературознавця і бібліографа на довгі десятиліття пішло у небуття.

Син М. А. Плевако Ю. Оранський підготував і видав наукову спадщину батька – «Статті, розвідки і біобібліографічні матеріали» (1961 р.) [18]. Творча спадщина М. А. Плевако, одного із засновників української радянської бібліографії, автора понад ста наукових праць, підручників, збірників, бібліографій, частина яких і досі не виявлена, чекає на свого дослідника.

Праці

1. Життя та праця Бориса Грінченка. – 1911. – [Харків] : Вид-во ім. Б. Грінченка. – 81 с.
2. Историко-филологическое общество при Харьковском университете : (очерк истории О-ва и деятельности его в области украиноведения) // Укр. жизнь. – 1915. – № 11–12. – С. 56–75.
3. Григорій Квітка-Основ'яненко // Зап. Наук.-літ. від. Т-ва ім. Квітки-Основ'яненка у Харкові. – Харків, 1916. – Т. 1. – С. 68–74.
4. Хрестоматія по українській літературі для народних вчителів, шкіл українських та середніх і для самоосвіти : [в 2 т. Т. 1] / зложили проф. М. Сумцов, М. Плевако за участю проф. Д. І. Багалія. – Харків : Союз, 1918. – 152 с.
5. Сковорода в світлі художньої літератури // Книга. – 1923. – № 1. – С. 11–17.
6. Українська дитяча література, 1921–1922 : [рек. анот. покажч. зі вступ. словом] // Книга. – 1923. – № 2. – С. 43–46.
7. Хрестоматія нової української літератури : [в 2 т.]. Т. 2. Від початку 80-х років XIX ст. до останніх часів : підруч. кн. – Харків : Рух, 1923. – 528 с.

Зібрані твори 45 тогочасних письменників, надані списки їхніх творів і література про них.

8. Григорій Сковорода й українське письменство // Наук. зб. Харків. наук.-дослід. катедри історії України. – Харків, 1924. – Кн. 1. – С. 33–48.
9. Шевченко й критика : Еволюція поглядів на Шевченка // Червоний шлях. – 1924. – № 3. – С. 97–120 ; № 4–5. – С. 108–142.

Огляд літератури від 40-х рр. XIX ст. до початку XX ст.

10. Шевченко Т. Кобзар поезії / зредагували та примітки додали І. Айзеншток, М. Плевако. – [Харків] : ДВУ, 1925. – 449 с.

У екземплярі, що зберігається в ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, прізвище М. Плевако заретушоване.

11. Хрестоматія нової української літератури. Т. 1. Перша половина XIX ст. 1. Дрібно-панська предшевченківська література. 2. Шевченко. – Харків : ДВУ, 1926. – 591 с.

12. Тарас Шевченко : зб. матеріалів і док. про життя, творчість та добу поета / ред., приміт. М. Плевака. – Харків : ДВУ, 1926. – 290 с.

Зі змісту: Шевченко в цифрах (хронологія життя і творчості поета) / М. Плевако. – С. 37–59; Тарас шукає краю землі / М. П[левако]. – С. 89–94.

13. Глібов Л. Байки / упоряд. М. Плевака. – Харків : Держвидав України, 1927. – 216 с.

В екземплярі, що зберігається в ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, прізвище М. Плевако заретушоване.

14. Вибрані твори нової української літератури : (Від Котляревського до наших днів) : хрестоматія / упоряд. М. Плевако. – Харків, 1929. – 1088 с.

15. Словник українських письменників // Пролет. правда. – 1929. – 7 серп. – С. 5.

16. Нове видання творів Грицька Григоренка (Олександри Євгенівни Косачевої) // Літ. архів. – 1930. – Кн. 1–2. – С. 303–312. – Рец. на кн.: Твори : в 2 т. / Г. Григоренко. – [Харків] : Рух, 1930. Т. 1–2.

Наведений список праць Г. Григоренка (64 назви), відсутніх у поданій у виданні бібліографії, та неврахована література про автора.

17. Хрестоматія з історії західних літератур. Т. 3 : Література XVII–XVIII ст. доби абсолютної монархії та буржуазних революційних рухів / упоряд. О. Білецький, М. Плевако. – Харків ; Одеса : Рад. шк., 1931. – 650 с.

Включено твори понад 20 західноєвропейських авторів та пісні Великої французької революції невідомих авторів у перекладі українською мовою. Більшість з добірок супроводжені списками літератури про авторів та їхню творчість.

18. Статті, розвідки й бібліографічні матеріали / відбір, ред. текстів, приміт. Г. Костюка ; [підгот. і вид. Ю. Орланського ; Укр. Вільна акад. наук у США]. – Нью-Йорк ; Париж, 1961. – 808 с.

19. Плевако Микола Антонович : Curriculum vitae // Самі про себе : автобіографії укр. митців 1920-х років / упоряд. Раїса Мовчан. – Київ, 2015. – С. 314–318 з фот.

Література

20. Білецький О. І. [Рецензія] / О. І. Білецький // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 316–318. – Рец. на кн.: Хрестоматія нової української літератури. Т. 1. Перша половина XIX ст. 1. Дрібно-панська предшевченківська література. 2. Шевченко / [уклад. М. А. Плевако]. – Харків : ДВУ, 1926. – 591 с.
21. Копержинський К. Українська історична наука за останнє десятиліття / К. Копержинський // Студії з історії України науково-дослідної катедри України у Києві. – Київ, 1929. – Т. 2. – С. XII–LII.
С. XLIII, XLIX, LII: посилання на твори М. А. Плевако.
22. Тарнавський В. Квітка-Основ'яненко : бібліогр. розвідка / Вадим Тарнавський. – Київ, 1929. – XXIII, 340 с. – (Всеукр. акад. наук : зб. іст.-філол. від. ; ч. 87).
Про М. А. Плевако див. «Передмову» (с. V–VII). Праці М. А. Плевако, відображені у покажчику під номерами: № 235, 536, 654, 655, 656, 667, 721, 969, 970, 971, 976, 979, 1094, 1096, 1153.
23. Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства : зб. ст. / О. Дорошкевич. – Харків ; Київ : Держ. вид-во України, 1930. – 216 с.
С. 22, 26, 28, 40, 41, 44, 48: про М. А. Плевако.
24. Ясинський М. І. Шевченківська бібліографія та її завдання / М. Ясинський // Україна. – 1930. – Кн. 40. – С. 113–132.
С. 119–121; 131: про М. А. Плевако.
25. Плевако Микола // Українська загальна енциклопедія. – Львів : Станіслав ; Коломия, [1934]. – Т. 2. – С. 1073.
26. Костюк Г. Микола Антонович Плевако: життя та діяльність / Г. Костюк // Статті, розвідки і бібліографічні матеріали. – Нью-Йорк ; Париж, 1961. – С. 717–785.
27. Плевако Микола Антонович // Українська радянська енциклопедія. – Київ, 1963. – Т. 11. – С. 247.
28. Сарана Ф. К. Бібліографія Шевченкіани / Ф. К. Сарана // Рад. літературознавство. – 1964. – № 2. – С. 146–149.
29. Гольденберг Л. Українська радянська літературна бібліографія / Л. Гольденберг. – Київ : Наук. думка, 1971. – 179 с.
С. 19, 24: про М. А. Плевако.
30. Плевако Микола Антонович // Шевченківський словник : у 2 т. – Київ, 1978. – Т. 2. – С. 110.
31. Сарана Ф. К. Плевако Микола Антонович / Ф. К. Сарана // Українська радянська енциклопедія. – Київ, 1982. – Т. 8. – С. 408.

32. Смілянська В. Л. Бібліографічна Шевченкіана (1861–1981) / В. Л. Смілянська. – Київ, 1984. – 197 с.
С. 6, 119–120, 128, 133: *про М. А. Плевако.*
33. Куликова З. М. Микола Антонович Плевако / З. М. Куликова, Д. І. Павлов // Слово і час. – 1990. – № 12. – С. 44–47.
34. Куликова З. М. М. А. Плевако – дослідник і видавець «Кобзаря» Т. Г. Шевченка / З. М. Куликова, Д. І. Павлов // Т. Г. Шевченко і Переяславщина : тези доп. і повідомл. міжвуз. наук.-теор. конф., Переяслав-Хмельницький. – Переяслав-Хмельницький, 1990. – С. 126–127.
35. Мовчан Р. Безповоротна втрата? : (Словник укр. письменників Миколи Плевака) / Р. Мовчан // Слово і час. – 1995. – № 4. – С. 27–32.
36. Буран В. Літературознавець і бібліограф Микола Плевако (1890–1941) : бібліогр. нарис / В. Буран. – Київ, 1996. – 96 с.
37. Мовчан Г. Автобіографії з архіву М. Плевака : (М. Івченка, В. Мисика, Т. Осьмачки, життєпис С. Пилипенка) / Р. Мовчан // Слово і час. – 1996. – № 6. – С. 30–35.
38. Абліцов В. Сторінки книжок були для нього вітрилами / В. Абліцов // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 2. – С. 22–23.
39. Плевако Микола Антонович // Довідник з історії України. – Київ, 2001. – С. 582–583.
40. Зубкова Н. М. Плевако Микола Антонович / Н. М. Зубкова // Особові архівні фонди інституту рукопису : путівник. – Київ, 2002. – С. 424–429.
41. Костюк Г. Доля вченого. Микола Антонович Плевако. Життя та діяльність / Г. Костюк // Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі). – Вашингтон ; Київ, 2002. – С. 35–70.
42. Завальнюк О. М. М. А. Плевако – приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1921) / О. М. Завальнюк // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту ім. І. Огієнка. – 2003. – Т. 11. – С. 180–186.
43. Плевако Микола Антонович // Видання «Кобзаря» у фондах Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького : бібліогр. покажч. – Одеса, 2005. – С. 72.
44. Матвійчук Л. О. Біобібліографічні матеріали з історії української літератури в особовому архівному фонді Миколи Плевака (1890–1942) в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Л. О. Матвійчук // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 93–101.
45. Костюк Г. Микола Плевако / Григорій Костюк // Зустрічі і прощання : спогади : у 2 кн. / Григорій Костюк. – Київ, 2008. – Кн. 1. – С. 407–408.

46. Рева Л. Письменник очима Миколи Плевака : (за фондами архівів Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського) / Л. Рева // Вісн. Кн. палати. – 2008. – № 12. – С. 40–43.
47. Пархоменко В. М. Бібліографічна діяльність Миколи Антоновича Плевака (1890–1941) / В. М. Пархоменко // Наук. праці Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту ім. І. Огієнка. Сер. : Бібліотекознавство. Книгознавство. – 2010. – Вип. 2. – С. 37–48.
48. Плевако Микола Антонович // Українські бібліографи : Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2011. – Вип. 3. – С. 100–102.
49. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. – Київ, 2017. – 615 с.
- Про М. А. Плевака див. іменний покажчик.*

Айзеншток Ієремія Якович

(21.02(04.03).1900, м. Єлисаветград Херсонської губернії – 07.06.1980, м. Ленінград, РФ) – філолог, літературознавець, текстолог, бібліограф, перекладач

Відомості про роки дитинства відсутні. З 1916 р. навчався у Харківському університеті. Спочатку на юридичному, а згодом, за порадами М. Сумцова та О. Білецького, на філологічному факультеті. Тоді ж захопився бібліографією. Завершив освіту у Харківському інституті народної освіти (ХІНО) (1921 р.), закінчив аспірантуру (1925 р.). Викладав у ХІНО. Як літературознавець виховувався на традиціях Харківської наукової школи О. Потебні, М. Сумцова, Д. Багалія, О. І. Білецького. Здійснюючи, за порадою О. І. Білецького, науковий опис рукописів бібліотеки Харківського університету, виявив там невідомі автографи І. Котляревського, Г. Квітки, Т. Шевченка, М. Щербіни та ін. Тоді ж захопився бібліографією. Майже все своє життя І. Я. Айзеншток збирав відомості про О. О. Потебню, вивчав архівні матеріали видатного вченого, мріяв завершити велику наукову біографію і бібліографію О. О. Потебні, але не встиг її оформити. У 1920–1922 рр. працював «ученим редактором» редакційного комітету з видання творів О. О. Потебні при Наркомосвіті УРСР. Друкував у періодиці статті про творчість О. О. Потебні. Спільно з А. Ветуховим, П. Ріттером і А. Синявським редагував четверте видання книги О. Потебні «Мысль и язык» (Одеса, 1922). Тільки у 1992 р. була видана його стаття «Из истории научного наследия А. А. Потебни» [17], яка у коментарях надавала відомості про праці вченого та літературу про нього. За браком повної бібліографії праць видатного лінгвіста публікації І. Я. Айзенштока щодо його творчості, які містять професійне оздоблення, підстрокові посилання, примітки, коментарі, на той час були значною бібліографічною базою для досліджень творчості О. О. Потебні.

Але головним напрямком його творчих пошуків було вивчення життя і творчості Т. Г. Шевченка та бібліографування його праць. З 1924 р. І. Я. Айзеншток входив до складу оргкомітету зі створення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, був членом редакційної колегії та одним із укладачів першого персонального енциклопедичного видання «Шевченківський словник» (1925 р.), автором цілої низки статей. З 1926 до 1931 рр. був першим ученим секретарем Інституту ім. Т. Г. Шевченка в Харкові. Крім наукової роботи приділяв багато уваги збиранню книг і рукописів для інститутської бібліотеки,

якій, до речі, подарував власну невеличку колекцію автографів Т. Шевченка, П. Куліша, І. Манжури, Я. Щоголіва та ін.

1930-ті рр. у творчості І. Айзенштока були періодом активних літературознавчих і бібліографічних досліджень, присвячених Т. Г. Шевченку. І. Я. Айзеншток підготував перше повне глибоко коментоване видання щоденника поета (під назвою «Дневник» 1925 р.) [9], яке розглядав як історичний і літературний пам'ятник.

Найбільшою заслугою Айзенштока в галузі шевченкознавства було його дослідження «Судьба літературного наслідства Т. Г. Шевченко» у виданні «Литературное наследство» [14]. Велику літературну статтю супроводжують примітки, які являють собою бібліографію зі 129 назв. Айзеншток аналізує також спадщину Т. Г. Шевченка як художника і гравера¹⁷. У цьому ж томі «Литературного наслідства» вченому належить і публікація двох не виданих листів поета.

Термін «шевченкознавство» з'явився у радянській пресі в 1921 р. Перша книжка під назвою «Шевченкознавство – сучасна проблема» (1922 р.) належить саме І. Айзенштоку. Автор, видатний, за визначенням О. І. Білецького, текстолог, досліджує у цій роботі текстологію шевченківських праць [5].

У 1934 р. стандартне звинувачення у націоналізмі змусило І. Айзенштока переїхати до Ленінграду.

Він працював науковим співробітником Інституту російської літератури (Пушкінський Дім) Академії наук СРСР та Всесоюзного Науково-дослідного інституту театру та музики, викладав у Київському та Ленінградському університетах, очолював секцію художнього перекладу Ленінградської Спілки письменників РСФСР. Брав участь у підготовці видань творів М. Гоголя, Г. Успенського, М. Чернишевського, М. Некрасова, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Манжури, М. Коцюбинського, І. Франка, В. Винниченка. Був учасником Великої Вітчизняної війни.

Основні праці в галузі бібліографії – «Указатель литературы по поэтике, 1900–1922» [7], вперше вміщений, як додаток до російського видання книги Р. Мюллера-Фреєнфельса «Поетика» (1923 р.) і того ж року виданий окремо. Серед інших бібліографічних праць – доповнення до покажчика О. Гуцала «Ucrainica: Книжки і неперіодичні видання 1914–1917 рр.» (1918) [1] та М. Баженова «Григорий Федорович Квитка-Основьяненко» (1919) [2].

---

¹⁷ У 1859 р. Академія мистецтв присвоїла Т. Шевченкові звання академіка гравірування. На початок 1935 р. 90% розкиданого по музеях і приватних колекціях художнього спадку Т. Шевченка зберіалося в Інституті ім. Т. Шевченка. До статті додано 22 портрети, офорта і малюнків, в т. ч. 3 автопортрети Т. Шевченка.

Актуальні проблеми бібліографування української періодичної преси Айзеншток порушив у статті «Українська журнальна бібліографія» (1923 р.) [8]. Вчений був автором рецензій на фундаментальні довідково-бібліографічні видання: «Українознавство» С. Єфремова (1920 р.), «Т. Г. Шевченко: Матеріали для бібліографії за 1903–1921» М. Яшека (1922 р.), «Показчик літератури українською мовою в Росії з 1798–1897 роки» Д. Дорошенка (1925 р.), «Русская литература от символизма до наших дней» Є. Нікітіної (1926 р.), «Десять років української літератури (1917–1927)» О. Лейтеса і М. Яшека (1928 р.), «Теория литературы» С. Балухатого (1929 р.). Набагато пізніше, вже мешкаючи у Ленінграді, він написав рецензію на велику працю «Тарас Григорович Шевченко: бібліографія бібліографії (1840–1960)» (1961, уклад. І. З. Бойко та Г. М. Гімelfарб) – перший окремо виданий подібний показчик в Україні [15].

У 1923 р. в часописі «Червоний шлях» (№ 8) були надруковані «Замітки і матеріали про Т. Г. Шевченка» І. Я. Айзенштока, серед яких – публікація «Описи книгам, принадлежащим Т. Г. Шевченко», яку Айзеншток розцінював як пам'ятку бібліографії XIX століття [6].

Архів І. Я. Айзенштока зберігається в Інституті НАН України, особиста бібліотека (майже 11 тис. од.) – у Науковій бібліотеці імені В. І. Вернадського.

Науковий доробок І. Я. Айзенштока – майже 600 праць – широкий за тематикою досліджень, включає до себе і бібліографічні праці. Вчений не мав на той час змоги щодо реалізації свого наміру про видання одноосібних окремих бібліографічних показчиків.

Але всі його літературознавчі роботи незмінно супроводжуються бібліографічними джерелами, які складають потужну бібліографічну базу для вивчення досліджуваних ним літературознавчих тем. Розпорошені, вони заслуговують на бібліографознавчі дослідження.

Праці

1. Додатки до показчика неперіодичних видань по українознавству за рр. 1914–1917 : [дод. до показч. О. Гуцала «Ucrainica: Книжки й неперіодичні видання рр. 1914–1917», надрук. у журн. «Наше минуле», 1918 р., № 1, с. 192–196] // Наше минуле. – 1918. – № 3. – С. 187–189 (40 назв).
2. Доповнення до показчика літератури про Г. Х. Квітку та його твори : [дод. до показч. М. Баженова «Г. Ф. Квитка-Основьяненко: (библиогр. указ.)», вміщ. у журн. «Изв. Отд. рус. яз. и словесности Акад. наук», 1910, т. 40, кн. 1] // Зап. іст.-філол. відділу УАН. – 1919. – Кн. 1. – С. 138–144 (125 назв).
3. Изучение новой украинской литературы : (заметки) / И. Айзеншток, И. Каганов // Путь просвещения. – 1922. – № 6. – С. 135–162.

4. Описание рукописей А. А. Потебни / И. Айзеншток, А. Синявский // Бюл. ред. комітету для видання творів О. О. Потебні. – Харків, 1922. – Ч. 1. – С. 86–92.
54 рукописа, об'єднані в 18 теках (лекції, нотатки, переклади та ін.).
5. Шевченкознавство – сучасна проблема. 1. До тексту шевченкових творів. – Харків : Вид-во Всеукр. літ. комітету, 1922. – 23 с.
6. Замітки й матеріали про Шевченка // Червоний шлях. – 1923. – № 8. – С. 227–240.
Зі змісту: Опись книгам, принадлежащим Т. Г. Шевченко. – С. 236–240.
7. Указатель литературы по поэтике, 1900–1922 / И. Айзеншток, И. Каганов. – Харків, 1923. – 15 с.
8. Українська журнальна бібліографія // Книга. – 1923. – № 3. – С. 7–9.
9. Шевченко Т. Г. Дневник / Тарас Шевченко ; ред., вступ. ст. и примеч. И. Я. Айзенштока. – Київ : Пролетарий, 1925. – 288 с.
10. До історії видань творів Квітки // Бібліол. вісті. – 1926. – № 4. – Ст. 35–47.
Уперше наданий матеріал про редагування О. О. Потебнею творів Квітки-Основ'яненка (розділ «Потебня – редактор Квітчиних творів») як свідоцтво відношення видатного вченого до української літератури.
11. Шевченківська література в 1925 р. / І. Я. Айзеншток // Червоний шлях. – 1926. – № 3. – С. 235–241.
12. П. Гулак-Артемівський : матеріали до біографії та іст.-літ. оцінки. – Харків : Держвидав України, 1927. – 94 с.
З автографом: «До Центральної науково-учбової бібліотеки від автора».
13. Організація шевченкознавства / Ін-т літ. ім. Т. Шевченка. – Харків : Держвидав України, 1928. – 28 с.
Огляд шевченкознавчої літератури.
14. Судьба литературного наследства Т. Г. Шевченко (обзор) // Литературное наследство. – 1935. – Т. 19–21. – С. 419–484.
15. Про бібліографію Шевченківської бібліографії : [рецензія] // Рад. літературознавство. – 1963. – № 3. – С. 142–147. – Рец. на кн.: Тарас Григорович Шевченко : бібліографія бібліографії (1840–1960) / АН УРСР, Держ. публ. б-ка ; упоряд. І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб. – Київ : Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. – 75 с.
16. Українські поети-романтики 20–40 років XIX ст. / вступ. ст. І. Я. Айзенштока. – Київ, 1968. – 633 с.
17. Из истории научного наследия А. А. Потебни // О. О. Потебня і проблеми сучасної філології : [зб. наук. пр.] / [публ. С. А. Гальченка]. – Київ, 1992. – С. 194–243.
С. 227–242: примітки з бібліографічними відомостями.

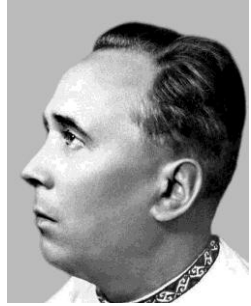
Література

18. Фомин Л. Г. Путеводитель по библиографии, биобиблиографии, историографии, хронологии и энциклопедии литературы : сист. аннот. указ. рус. кн. и журн. работ, напеч. в 1736–1932 гг. / Л. Г. Фомин. – Ленинград : Печ. двор, 1934. – 336 с.
С. 81 : про І. Я. Айзенштока.
19. Романенчук Б. Айзеншток Ієремія / Богдан Романенчук // Азбуковник : енцикл. укр. літ. / Богдан Романенчук. – Філадельфія, 1969. – Т. 1. – С. 35–36.
20. Кирилук Є. П. Сімдесятиліття Ієремії Айзенштока / Є. П. Кирилук // Рад. літературознавство. – 1970. – № 5–6. – С. 92–93.
21. Шолом Ф. Вчений-шевченкознавець / Ф. Шолом // Літ. Україна. – 1975. – 11 берез.
22. Ієремія Якович Айзеншток : некролог // Рад. літературознавство. – 1980. – № 8. – С. 96.
23. Ієремія Якович Айзеншток // Українська літературна енциклопедія. – Київ, 1988. – Т. 1. – С. 30–31.
24. Гальченко С. Про працю І. Я. Айзенштока над науковою біографією О. О. Потебні / С. Гальченко // О. О. Потебня і проблеми сучасної філології : [зб. наук. пр.]. – Київ, 1992. – С. 191–194.
25. Автобіографія : вибр. листи (1910–1920 рр.) / упоряд., підгот. текстів та комент. С. Захаркіна. – Київ, 2003. – С. 114.
Про листи І. Я. Айзенштока до І. Я. Каганова та О. М. Фінкеля, які зберігаються у фондах ХДНБ.
26. Смолій В. А. Айзеншток Ієремія Якович (1900–1980) / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь // Микола Костомаров: Віхи життя і творчості : енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь. – Київ, 2005. – С. 14.
27. Айзеншток Ієремія (Ярема) Якович // Матеріали до Українського біографічного словника : корот. біогр. довідки. – Київ, 2006. – Вип. 1. – С. 57–58.
28. Бородін В. С. Айзеншток Ієремія Якович / В. С. Бородін // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 234.
29. Захаркін С. А. Айзеншток Ієремія Якович / С. А. Захаркін // Українські бібліографи. Бібліографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / Нац. публ. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2008. – Вип. 1. – С. 7–8.
30. Куделко С. Ієремія Якович Айзеншток : [до 150-річчя від дня народження] / С. Куделко, Л. Щербак // Харків. ун-т. – 2015. – 10 берез. (№ 4). – С. 3 з фот.

Бойко Іван Захарович

(20.10(2.11).1908, с. Нова Гребля Лохвицького повіту Полтавської губернії (нині Роменського району Сумської області) – 25.04.1970, м. Київ) – філолог, український бібліограф, письменник, літературознавець, перекладач

Відомості про дитячі роки відсутні. Після закінчення профтехшколи (1926 р.) завідував клубом у рідному селі. Закінчив літературно-лінгвістичний факультет ХІНО (1931 р.), був членом літературної організації письменників України «Молодняк» (Харків). Писав вірші та оповідання. Були надруковані його збірки «Парують землі» (1931), «Чумчирик» (1931), «Новели зросту» (1932). Виступав як перекладач. Йому належить майстерний переклад «Гренади» М. Светлова українською мовою. Після закінчення аспірантури Київського державного університету працював редактором у Харківському обласному радіокомітеті, займався редакційно-видавничою діяльністю у видавництві «Рух», після служби в армії (1935–1936 рр.) – у видавництві сільськогосподарської літератури (Київ). 1938 р. почав працювати консультантом з питань української літератури у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР.

Учасник Великої Вітчизняної війни.

З лютого 1946 р. і до останніх днів свого життя науково-бібліографічна діяльність І. З. Бойка пов'язана з ЦНБ АН УРСР (нині Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського). Вніс значний вклад у розвиток української бібліографії 40–60-х рр. XX століття. І. З. Бойку належить до восьмидесяти друкованих праць, серед яких – покажчики науково-допоміжного характеру, бібліографічні пам'ятки, списки, огляди, присвячені питанням літературознавства, журналістики. Індивідуальність бібліографа виявилась вже в перших його персональних бібліографічних покажчиках українських письменників (Т. Г. Шевченка, Л. Глібова, М. Кропивницького, Панаса Мирного, П. Грабовського та ін.). 1954 р. у зв'язку з наближенням 100-річного ювілею І. Франка видано фундаментальний анотований покажчик «Іван Франко, 1856–1916» [9], в якому І. З. Бойко виступив як літературознавець, відстежуючи основні події його творчої, суспільно-політичної діяльності, особистого життя. 1956 р. було здійснено друге перероблене і доповнене видання. До нього вміщено розділи: «Твори І. Я. Франка у перекладі на іноземні мови», «Світова література в перекладах І. Я. Франка», «Перші видання І. Я. Франка». Розширено допоміжні покажчики. У покажчику художніх творів подано відомості про час написання твору, зазначено, де він вперше був опублікований.

До 150-річчя Т. Г. Шевченка у 1963 р. колективом київських та львівських бібліографів під керівництвом і за безпосередньою участю І. З. Бойка (керівник проекту) видано фундаментальний двотомний бібліографічний показчик *«Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість, 1839–1959 рр.»* [16]. Двотомник містив 12 тис. записів. Довідковий апарат складав: предметно-тематичний показчик літератури про життя і творчість Т. Шевченка, алфавітний показчик імен, показчик використаних періодичних видань, показчик літератури мовами народів СРСР. Інформаційна наповненість двотомника робить його цінним джерелом. Він був найповнішим на той час зведенням літератури про великого Кобзаря. Видання одержало високу оцінку літературознавців та бібліографознавців не тільки в Україні, але й за її межами. Цьому виданню передувало видання *«Тарас Григорович Шевченко: Бібліографія бібліографії, 1840–1960»* (1961 р.), укладене І. З. Бойком і Г. Гімельфарбом. Це був перший окремо виданий подібний анотований показчик в Україні.

І. З. Бойко – один із ініціаторів створення бібліографічних показчиків про зв'язки О. Пушкіна, М. Гоголя, В. Короленка з Україною.

Бібліографічний показчик *«Українські літературні альманахи і збірники XIX – поч. XX ст.»* (1967 р.) [17] – остання праця бібліографа, яка увійшла до «золотого фонду» української культури і по праву вважається класичною. У великій вступній статті до показчика І. З. Бойко виступив як літературознавець, характеризуючи роль альманахів у розвитку української літератури і культури. Їхня історія починається з 1831 р., коли вийшло друком харківське видання *«Український альманах»* І. Срезневського та І. Росковшенко, в якому друкувалися твори російських та українських авторів. Показчик включає літературу до 1917 р., дає уявлення про 207 дореволюційних альманахів і збірників, виданих переважно українською мовою в Україні, Росії і, частково, за їхніми межами: в Женеві, Відні, Будапешті. Праця включає близько двох тисяч авторів, вісім тисяч їхніх творів. Це перший надзвичайно цінний бібліографічний довідковий показчик такого профілю, де вичерпно розписано зміст, імена авторів, назви їхніх творів, і кількість сторінок всіх збірникових, неперіодичних видань за всю історію українського новітнього письменства, тобто за XIX і початок XX сторіччя. Він складається з двох частин: хронологічний показчик альманахів і збірників та допоміжні показчики: алфавітний, топографічний, показчик імен (у т. ч. псевдоніми, криптоніми), показчик анонімних творів. Матеріал у показчику розташований за хронологічним принципом, а в межах років – за алфавітом авторів і назв.

І. З. Бойко – автор багатьох літературознавчих публікацій, у т. ч. в *«Українській радянській енциклопедії»*, до першого видання якої написав понад 30 статей з історії бібліографії та журналістики. Нагороджений Орденом

Червоної Зірки, багатьма медалями. За досягнуті успіхи у розвитку української науки нагороджений медаллю «За трудовую доблесть» (1967 р.).

Праці

1. До 75-річчя з дня народження поета-революціонера П. А. Грабовського, 1864–1939 : матеріали виставки. – Київ, 1939. – 15 с. – Ротапринт.
2. М. П. Кропивницький : До 100-річчя з дня народження 1840–1940 : бібліогр. покаж. літ. за матеріалами виставки / Б-ка АН УРСР. – Київ, 1940. – 16 с.
3. Систематичний покажчик журналу «Основа», 1861–1862. – Київ, 1948. – 41 с.
4. Пушкін і Україна : До 150-річчя з дня народження, 1799–1949 : корот. бібліогр. покажч. / І. Бойко, Г. Гімelfарб. – Київ, 1949. – 54 с.
Включено 227 записів, в т. ч. 141 твір О. Пушкіна в перекладах українською мовою.
5. Павло Тичина : бібліогр. покажч. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1951. – 140 с. (141 назв).
6. Леонід Іванович Глібов, 1827–1952 : бібліогр. покажч. / Б-ка АН УРСР. – Київ, 1952. – 15 с.
7. Гоголь і Україна : До 100-річчя з дня смерті М. В. Гоголя : бібліогр. покажч. / Б-ка АН УРСР ; І. Бойко, Г. Гімelfарб. – Київ, 1952. – 76 с.
Включено 164 назви, в т. ч. 108 перекладів творів Гоголя українською мовою.
8. 300-річчя возз'єднання України з Росією, 1354–1654 : бібліогр. покажч. / І. Бойко, Г. Гімelfарб. – Київ, 1953. – 64 с.
9. Іван Франко, 1856–1916 : бібліогр. покажч. / Б-ка АН УРСР. – Київ, 1954. – 202 с.
[2-ге вид., перероб. і допов.]. – Київ, 1956. – 283 с.
10. Іван Яковлевич Франко : К 100-летию со дня рождения : памятка читателю / Гос. б-ка им. В. И. Ленина ; Гос. публ. б-ка УРСР. – Москва, 1956. – 72 с.
11. Бібліографічний покажчик видань творів П. Г. Тичини та основна література про життя і творчість / І. Бойко, Г. Гімelfарб // Вибрані твори / Павло Тичина. – Київ, 1957. – Т. 3. – С. 530–548 (270 назв).
Видання творів, література про життя і творчість, переклади іншими мовами.
12. В. Г. Короленко і Україна : бібліогр. покажч. / Держ. публ. б-ка УРСР. – Київ : АН УРСР, 1957. – 48 с.
Включено 77 джерел літератури до теми, в т. ч. 17 оповідань, нарисів, легенд, спогадів, також єдине оповідання Короленка українською мовою (незакінчене).

13. Украинская литература : Дооктябрьский период : рек. указ. / Гос. б-ка им. В. И. Ленина ; Гос. публ. б-ка УРСР ; И. Бойко, Г. Гиммельфарб [и др.]. – Москва, 1957. – 181 с.
14. Олесь Гончар : Бібліографія творів і критичної літератури // Твори / Олесь Гончар. – Київ, 1960. – Т. 4. – С. 586–619.
Включено 277 назв, в т. ч. іноземними, і мовами народів СРСР.
15. Тарас Григорович Шевченко : Бібліографія бібліографії, 1840–1960 / І. Бойко, Г. Гімельфарб. – Київ, 1961. – 76 с.
16. Т. Г. Шевченко : Бібліографія літератури про життя і творчість, 1839–1959 : у 2 т. / І. Бойко, Г. Гімельфарб. – Київ, 1963. – Т. 1–2 (12 тис. записів).
Т. 1. 1839–1916. – 421 с.
Т. 2. 1917–1959. – 600 с.
17. Українські літературні альманахи і збірники XIX – початку XX ст. : бібліогр. покажч. / І. Бойко, Г. Гімельфарб, О. Д. Кізлин [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1967. – 372 с.
Зі змісту: 3 історії літературних альманахів і збірників на Україні / І. З. Бойко. – С. 3–24.

Література

18. Айзеншток І. Я. Про бібліографію Шевченківської бібліографії // Рад. літературознавство. – 1963. – № 3. – С. 142–147.
19. Бойко І. З. // Українські письменники : бібліогр. слов. – Київ, 1965. – Т. 4. – С. 121–122.
20. Сарана Ф. К. Пропагандист українського слова // Літ. газета. – 1965. – 18 жовт.
21. Корнейчик І. І. По страницам украинских литературных альманахов и сборников / И. И. Корнейчик // Вопр. лит. – 1968. – № 5. – С. 228–230.
22. Костенко А. Джерела великої ріки / А. Костенко // Вітчизна. – 1968. – № 5. – С. 205–209.
23. Корнейчик І. І. І. З. Бойко : некролог / І. І. Корнейчик // Рад. літературознавство. – 1970. – № 6. – С. 94.
24. Бойко І. З. // Українська радянська енциклопедія. – 2-ге вид. – Київ, 1977. – Т. 1. – С. 508–509.
25. Бойко Іван Захарович // Шевченківський словник : у 2 т. – Київ, 1978. – Т. 1. – С. 79.
26. Рева Н. М. Бібліографія української художньої літератури та літературознавства : навч. посіб. – Київ : Вища шк., 1979. – 231 с.
С. 165–166, 174–176, 181–185: про І. З. Бойка.
27. Вальо М. А. Відображення в радянській бібліографії зв'язків української літератури з літературами народів СРСР. – Київ, 1981. – С. 72–74, 126.

28. Гуменюк М. П. Бібліографічна діяльність І. З. Бойко / М. П. Гуменюк // Бібліотекознавство та бібліографія : зб. наук. пр. – Київ, 1982. – С. 133–142.
29. Королевич Н. Ф. Герой библиографической романтики / Н. Ф. Королевич // Сов. библиотечарь. – 1983. – № 3. – С. 47–53.
30. Королевич Н. Ф. Українські бібліографи ХХ століття / Н. Ф. Королевич. – Київ, 1988. – С. 200–218.
31. Гольденберг Л. І. Бібліографічні джерела українського літературознавства : путівник. – 2-ге вид. – Київ, 1990. – 180 с.
Про І. З. Бойка див. іменний покажчик.
32. Гуменюк М. П. Біля джерел української радянської бібліографії / М. П. Гуменюк. – Київ, 1991. – С. 25–34.
33. Бойко Иван Захарович // Книговедение : энцикл. слов. – Москва, 1992. – С. 84.
34. Королевич Н. Ф. Бібліограф Иван Захарович Бойко (1908–1970) : бібліогр. нарис / Н. Ф. Королевич. – Київ, 1997. – 68 с.
35. Королевич Н. Ф. Бойко І. З. // Українські бібліографи ХХ століття / Н. Ф. Королевич. – Київ, 1998. – С. 200–218.
36. Добко Т. В. Бойко Иван Захарович // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2004. – Т. 3. – С. 191.
37. Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка ; гл. ред. Ю. А. Гриханов. – Москва : Пашков Дом, 2007. – 1300 с.
С. 1062: про І. З. Бойка.
38. Бойко Иван Захарович // Українські бібліографи : Бібліографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія / Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2008. – Вип. 1. – С. 91–92.
39. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець ХІХ ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису ; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. – Київ, 2017. – 615 с.
Про І. З. Бойка див. іменний покажчик.

Алфавітний покажчик персоналій

- Айзеншток Ієремія Якович (1900–1980), літературознавець.
- Багалій Дмитро Іванович (1857–1932), історик.
- Бойко Іван Захарович (1908–1970), літературознавець.
- Бузескул Владислав Петрович (1858–1931), історик.
- Джунковський Василь Якович (1767–1826), історик.
- Кеппен Петро Іванович (1793–1864), статистик, історик.
- Комаров Михайло Федорович (1844–1913), правознавець.
- Невський Володимир Іванович (1876–1937), хімік, історик.
- Плевако Микола Антонович (1890–1941), літературознавець.
- Рубинський Костянтин Іванович (1860–1930), історик.
- Синцов Дмитро Матвійович (1860–1946), математик.
- Срезневський Ізмаїл Іванович (1812–1880), мовознавець.
- Сумцов Микола Федорович (1854–1922), етнограф.
- Тихомандрицький Матвій Олександрович (1844–1921), математик.
- Чириков Григорій Сергійович (1835–1881), природознавець, історик.

Відомості про автора Березюк Ніна Михайлівна

Закінчила бібліотечний факультет Харківського державного інституту культури (нині Харківська державна академія культури).

Головний бібліотекар Центральної наукової бібліотеки Харківського державного університету (1962–1969).

Директор Харківського Будинку вчених (1969–1975).

Проректор Харківського інституту культури (1975–1991).

З 1992 р. до 2018 р. – головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Автор першого в бібліотекознавстві біобібліографічного покажчика, присвяченого Костянтину Івановичу Рубинському (1998).

Автор монографій: «Бібліотека Харьковского университета за 200 лет 1805–2005» (2006); «Неизвестный В. Я. Джунковский: ректор Харьковского университета 1821–1826» (2008); «К. И. Рубинский: библиотечарь, библиотечовед, библиограф 1860–1930 (2010).

Автор понад 160 публікацій з історії університету, університетської бібліотеки, з історії бібліотекознавства і бібліографії.

«Відмінник освіти України», Лауреат премії ім. К. І. Рубинського, «Почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців». Рішенням Вченої Ради університету нагороджена медаллю імені В. Н. Каразіна. Нагороджена почесною нагородою

Української бібліотечної асоціації «За внесок у бібліотекознавство» (2011), почесною медаллю Харківського обласного відділення Української бібліотечної асоціації «Бібліотекар – душа справи» (2021).

Науково-довідкове видання

Ніна Михайлівна Березюк

**Вчений і бібліографія
XIX – середина XX століття
Нариси. Бібліографія бібліографії**

(Українською мовою)

Авторський проект, нариси, бібліографія та передмова:

Н. М. Березюк

Наукове редагування:

д-р іст. наук, проф. С. І. Посохов,
канд. іст. наук, проф. С. М. Куделко,
канд. пед. наук, проф. А. Я. Соляник,
канд. пед. наук, доц. В. В. Сєдих

Бібліографічне редагування:

С. Б. Глибицька

Загальне редагування:

С. Б. Глибицька, Р. І. Голубова, В. В. Круглова, О. П. Щербініна

Відповідальний редактор:

І. К. Журавльова

Комп'ютерне опрацювання:

С. С. Богданова, О. Ю. Самохвалова, О. І. Тимченко